

Bába Szilvia

Magyar identitás az Amerikai Egyesült Államokban

A kárpát-medencei magyarságra jellemző Kányádi Sándor verssora: „Vagyunk, amíg lenni hagynak, se kint, se bent, mint az ablak.”¹ Ám a diaszpóra problémája más és másként nehéz: felszívódik a szabadságban.

Az identitás a (személy)azonosság-tudat, tehát önmagunk definiálására, a másoktól való különbözőség meghatározására szolgál. A társas identitás valamely csoporttal való azonosulás. Ez utóbbi különösen fontos a tengeren túli magyar diaszpóra vizsgálatakor. A diaszpóra szétszórását jelent. Olyan nemzetiségre, etnikumra, vallást követőkre, közösségekre utal, akik külső kényszer hatására elhagyni kényszerülnek szülőföldjüket. Majd más népcsoportok között, szétszóródva folytatják életüket és próbálják őrizni. Walter Connor meghatározása szerint: „...egy népnek az óhazán kívül élő része.”² A diaszpóránál megfigyelhető, hogy tagjai tudatilag abban a korban élnek, amikor elhagyták a szülőföldjüket. Például sokan még a rendszerváltás után sem engedték haza gyermekeiket látogatóba Magyarországra, mert kommunizmus van. De ez az oka annak is, hogy döntően azokat a dalokat, slágereket, művészeket, írókat szeretik, akik akkor szerepeltek, voltak híresek. Azok az operettek, játékfilmek, énekesek, stb. nem a leszármazottaik világa. Ez a (generációs)szakadék a diaszpórában még erősebb és jelentősebb.

Az Egyesült Államokban az identitás megnyilvánulási, megélési terei, lehetőségei – a kivándorlás időpontjától függően – a következők: magyar kolóniák („bourdos házak”, kocsmák, éttermek, települések, városnegyedek), egyházak, szervezetek (egyesületek, magyar házak, könyvtárak), iskolák, sajtótermékek (nyomtatott, majd elektronikus), (nép)tánc-, ének- és színjátszó csoportok, cserkészet, (anya)nyelvhasználat, rendezvények (ünnepek, bálók), stb.

(A nulladik és az első kivándorlási hullám) Az 1849. augusztus 13-i fegyverletételt megelőzően csak néhány kalandvágyó vándor élt Amerikában.³ Világos és az 1867-es kiegyezés között, megközelítőleg 3-4 ezer magyar menekült el a politikai megtorlás elől. A kivándorlásukat ideiglenes emigrációnak gondolták, ezért nem asszimilálódtak. E hullám emigránsainak csoportjai a politikai identitás mentén polarizálódtak.

(A második kivándorlási hullám) Trianon előtt, 1867 után, tehát a kiegyezést követően, elsősorban a nehéz megélhetés, a nyomor miatt vándoroltak ki tömegek, döntően az Amerikai Egyesült Államokba. Itt az 1870-es években komoly igény volt a munkásokra a bányászatban és az acéliparban, ezért toborozták őket. 1867-től 1914-ig közel 2 millióan hagyták el az országot. „A kivándorlók 75%-a nincstelen vagy törpebirtokos mezőgazdasági munkás. Még hivatalos közegeink is kénytelenek voltak megállapítani,

1 tudomány és társadalom

hogy az az egymillió nincstelen földéhsége és nyomorúsága hajtotta ki Amerikába (...) Ott, ahol a mezőgazdasági népesség nagy tömegekben él együtt, a földszerzésre irányuló vágy határozottabban nyilvánul meg, s ezért is érthető, hogy a lakosság széles rétegei lelkesen csatlakoztak a kivándorláshoz.⁴ Am később az „Amerika-láz” elterjedt a módosabb parasztok, iparosok és kereskedők körében is Nyugat-Magyarországon, a Délvidéken és a fővárosban egyaránt. Ekkor még viszonylag kis létszámban emigráltak értelmiségiek és művészek. A kivándorlás gócpontjai azok a vármegyék voltak (Zemplén, Sáros, Ung, Borsod, Bereg, Szepes, Bács-Bodrog, Temes, Gömör-Kishont, Szabolcs, Abaúj-Torna, stb.), ahol sok volt a nagybirtok és ebből következően a nincstelenek tömege is. A kivándorlás „... a Tisza felső folyásának vidékén a természetes szaporodás 150-200%-át tette ki (...) 1905-ben ezer lélekre országosan átlagban 8,2 kivándorló jutott.”⁵

A második kivándorlási hullám „...egy teljesen új embertípust vetett Amerika partjaira. (...) Ennek következtében Amerika magyarságképét is gyökeresen megváltoztatta. (...) Az arisztokratikus embertípus, illetve a szabadságért küzdő büszke dzsentri képet (...) az ún. 'Hunkey' képe foglalta el. (...) Az új bevándorlók óriási többsége ugyanis valóban a szegény, paraszti tömegek, a párhordas kisgazdák és földnélküli zsellérek, valamint a paraszti munkájuktól még alig-alig elszakadt kisiparosok, városi munkások és cselédek soraiból került ki.”⁶ A kivándoroltak döntően pénzt akartak keresni és haza akartak jönni. Tehát a kivándorlásnak nem politikai, hanem elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi okai voltak. Az emigránsok önmagukat vendégmunkásként határozták meg. Tökét szerettek volna összegyűjteni, hogy majd visszatérve hazájukba, földet vehessenek, stb. Ez magyarázza azt, hogy viszonylag kevés volt a családos kivándorlás; döntően fiatal, protestáns férfiak mentek. A gazdasági indokok mellett, társadalmi okai is voltak a kivándorlásnak. A nyomor és a nehéz megélhetésen kívül, menekültek az elnyomás, a megalázó bánásmód miatt és elől, valamint az emberibb életmód utáni vágytól vezérelve.⁷

A tömeges méreteket öltő kivándorlásnak a magyar parlament szeretett volna véget vetni, ezért 1881-ben megszületett a kivándorlási ügynökök tevékenységéről szóló, majd 1903-ban az ún. kivándorlási törvény. A kivándorlókat is foglalkoztatta a fenti probléma. Az *Amerikai Nemzetőr* 1895-ben, a *Kivándorlási Értesítő* 1904-ben és a *Szabadság* 1909-ben is közölt cikkeket. Ez utóbbi pályázatot hirdetett meg, „*Miért jöttem ki Amerikába?*” címmel. Az írásközött szinte azonos számban neveztek meg indoknak a nehéz megélhetést, a szó szerinti nyomort és a társadalmi elnyomást. Barabás Mihály 1903-ban írt leveléből idézek: „Itt személyválasztás nincs és a milliomost is csak úgy hívják mister és az asszonyt meg missisnek...”⁸ A Pennsylvania állambeli New Philadelphiából Tóth János szerint: „...Amerikában, ahol minden ember úr, nem parancsol senki sem, mindenki úgy csinál, ahogy neki tetszik (...) nincs is paraszt, mindenki úgy jár, mint nálunk a főispán.” Joós Lajosné ugyancsak emlegeti az ispánt: „...kerül húsrá és sörre bőven, és itt nem reggel 3 órától este 9 óráig dolgoznak, meg botos ispán sincsen. Itt az úr úgy dolgozik, mint a munkás, itt van egyenlőség, nem éreztetik a munkással, hogy te vagy egy közönseges napszámos. Ismétlem, a rang egy az úr és a munkás között.”⁹

Sokan a rokonok, barátok, ismerősök, falubeliek levelei, beszámolóí, hívásai után kerekedtek útra. Őket már várták, segítették a magyarultka helyeken. Ebben az esetben erős a lokális és a regionális identitás. Ezt támasztja alá az is, hogy a sírokra felírták a név után azt is, honnan származott az elhunyt. Több ezren mentek New Brunswickba,

Passaicba, Trentonba, Perth Amboyba (New Jersey); de sokan utaztak tovább Pittsburghbe, Bethlehembe, Johnstownba, Unitownba, McKeesportba (Pennsylvania), Clevelandbe, Akronba, Youngstownba, Toledoba (Ohio), Bridgeportba (Connecticut), Chicagoba (Illinois), South Bendbe (Indiana), Flintbe, Detroitba (Michigan), West-Virginia és Missouri államokba is. Abban az időben aránylag kevesen választották a nyugati parton Kaliforniát, Floridát, Texast. Tehát a magyarok döntően az északkeleti parti városokban telepedtek le, bányákban, kohókban, gyárakban kaptak állást. Nehéz munkát végeztek, veszélyes és egészségtelen körülmények között dolgoztak és szegényesen éltek. Ún. „burdosházban” (bourd house) laktak. Itt kaptak szállást és ellátást. Ezek általában két-három szobából álló faházak voltak. Gyakran kaptak több ágycsúfolni egy-egy szobába. Gyakran előfordult az is, hogy egy ágycsúfolni, a nappali és az éjszakai műszak idejére, két embernek is kiadták.¹⁰ A jobb munka reményében hamar továbbálltak.

A kivándorlók mintegy 20%-a visszatelepült. Sokan ingáztak; többször megtették a hosszú, kalandos utat az óceánon át. Ám aki egyszer megtapasztalta az amerikai szabadságot, életformát, már nem tudott visszailleszkedni. „Amerika sosem lehetne a hazám, mint magának sem az, Mr. Bordás, hiába szerezte meg az amerikai állampolgárságot. Maga már csak magyar ember marad. – Igaz, igaz... Készülök is minden évben, hogy a rákövetkező évben örökre itthagynom Amerikát és végleg hazamegyek. Mindig a jövő évben. Egyik év tolja a másikat és én évről-évre itt maradok. Talán jövőre. Az idén még nem lehet.”¹¹

Trianonnal sokaknak más országba került a szülőfaluja. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a kivándoroltak nem tudnak, vagy nem akarnak visszatelepülni, így sokan a családot is kivitették, illetve magyar házastársat választottak maguknak. Ez a kivándorló hullám alapította meg az amerikai magyar diaszpórát. A fent említett városokban a 19–20. század fordulójára magyar kolóniák jöttek létre. Ekkor saját pénzükre és erejükre támaszkodva templomépítésbe kezdtek, iskolákat és újságokat alapítottak. Létrejöttek a magyar szervezetek, kocsmák, üzletek.

Amerikában a nemzeti identitás szorosan kapcsolódik a vallási identitáshoz. A magyar közösségi tér így döntően az egyházak körül alakult ki. Jelentős volt a szerepe a betegsegélyező, testvérsegítő egyesületeknek is. Ezek, kiegészülve a különböző társadalmi, kulturális, színjátszó, atlétikai, hazafias egyesületekkel, a nemzeti identitás ápolásának, őrzésének fontos helyei, lehetőségei lettek. A kivándoroltak szabadon használták anyanyelvüket. A magyar negyedekben élők nem akartak megtanulni angolul, de nem is volt szükségük rá. Ám az Amerikában született, magyar kolóniákban felnőtt második generáció, már kettős identitású: amerikai magyar.

(*A harmadik kivándorlási hullám*) Trianon után, a második világháború előtt politikai, világnézeti és egzisztenciális okokból vándoroltak ki, részben a polgári értelmiség és a művészek soraiból, valamint a magyarországi zsidóság kis hányada; ők döntően az Egyesült Államokba. Az 1920-as években kb. 100 ezren vándoroltak ki; ekkor a fő célpont Kanada lett, ott mintegy 70-80 ezren telepedtek le. Az 1920-as években mind többen asszimilálódtak, a második generáció pedig már teljes egészében kettős identitású volt. Noha az amerikai magyarság még mindig zárt közösségben élt, ekkor felerősödött a polarizálódásuk is; a korábbi homogén közösség széttöredezett. Az egyetemeket végzett mérnökök, orvosok, jogászok, közgazdászok, tanárok, tudósok, írók, zenészek, képzőművészek nem tudtak és nem akartak beilleszkedni a korábbi kivándorlók által létrehozott magyar

1 tudomány és társadalom

negyedek világába, társadalmába. E csoport döntően az amerikaiakkal került kapcsolatba. Az 1920-as és 1930-as években is az egyházak keretében még több száz hétvégi és szünidei magyar iskola működött. Még minden református templom fenntartott magyar iskolát. Számos új templom épült, például Pocahontasban, Winsdale-ben, Buffalóban, Fairfieldben, stb. Ugyanakkor, az 1921-es ún. tiffini egyezmény, amely az amerikai protestáns egyházhoz, a Reformed Church-höz csatolta az Egyesült Államokban működő magyar református egyházakat, megosztotta a református egységet. Sok gyülekezet nem fogadta ezt el, ezért hosszú évek nézeteltérései után, 1928. augusztus 5-én Trentonban létrejött a Független Amerikai Magyar Református Egyházmegye.

(A negyedik kivándorlási hullám) A második világháború után az Egyesült Államokba kb. 21-26 ezer, Kanadába és Ausztráliába kb. 15-15 ezer politikai menekült és kivándorló távozott. További 16 országba 17 ezren, Ausztriába kb. 60 ezren mentek, így összesen kb. 150 ezren hagyták el az országot. Két nagyobb hullámban történt a menekülés: 1945-ben és 1947-ben. Ez a két csoport nemcsak a korábbi kivándoroltaktól, hanem egymástól is lényegesen különbözött, ráadásul a negyvenötösöket még belső politikai megosztottság is jellemezte. Amerikában is erősen őrizték nemzeti és vallási identitásukat, nem akartak beolvadni, és fő céljuk Magyarország felszabadítása, a régi társadalmi pozíciójuk visszaállítása volt. Százával alapítottak új szervezeteket. A Külföldi Magyar Cserkészszövetség máig jelentős szerepet játszik az amerikai magyarok nemzeti identitásának kialakításában, megélésében. A negyvenhetes hullám tagjait nemcsak befogadta az USA, hanem segítette is. Noha ők is Magyarországra koncentráltan, döntően politikai tevékenységet folytattak, szemben álltak a negyvenötösökkel. Megalapították a maguk új szervezeteit. A második generációs, már Amerikában, de többségében még csak magyar szülők gyermekeként született, amerikai magyarok esetében fontos, hogy már ekkor megfigyelhető a kétnyelvűség jelensége.

(Az ötödik kivándorlási hullám) 1956 ősze és 1957 tavasza között közel 200 ezren lépték át a határt. Döntően szakmailag jól képzett fiatalok, egyetemisták emigráltak. Az októberi forradalom után különböző rétegek hagyták el az országot. Voltak, akik ténylegesen részt vettek a harcban és félték a büntetéstől. Mások nem vettek részt a harcokban, de korábban jogtalanul börtönben ültek, és most elérkezettnek látták az időt az ország elhagyására. Természetesen voltak a menekülők között olyanok is, akiknek ez nem volt „kötelező”, mégis úgy gondolták, hogy a megnyílt határon most van lehetőségük átszökni és új hazában, új életet kezdeni. Tehát ők döntően egzisztenciális okok miatt távoztak.

Az 56-osok nem akartak csatlakozni az általuk idejétműltnak tartott, főként politikai szervezetekhez. Továbbá nem ismerték a Horthy-kor társadalmi címeit, egymással tegeződtek, alapvetően nem humán, hanem technikai végzettségűek, képzettségűek voltak. A „dipisek” lenézték, prolinak tartották az ötvenhatosokat. Így ők is jó néhány új szervezetet alapítottak. Ám ennek ellenére óriási volt az asszimiláció. Az 56-os menekültek jelentős része szinte azonnal beolvadt az amerikai társadalomba. Egyrészt nem volt erős magyar nemzettudatuk és vallási identitásuk. Másrészt döntően már nem a magyar városrészekben telepedtek le és szívesen kerestek maguknak amerikai házastársat.

(A hatodik kivándorlási hullám) 1957–1990 között esemény volt, ha valaki disszidált; különösen az 1960–70-es években hagyták el sokan az országot. A rendszerváltozások éveiben, Romániából is sokan elmentek Ausztráliába, Amerikába. Az 1960–70-es években disszidáltak megújulást, feltöltést jelentettek a régi szervezetek életében. Számos

új, döntően kulturális, hagyományörző egyesületet hoztak létre. Ugyanakkor sajnos, az 1960-as, de főként az 1970-es évek acélipari válságának következtében, elkezdtek sorvadni a magyar kolóniák. A munkalehetőségek megszűnésével elköltöztek a magyar családok. A több ezer fős gyülekezetek, azok 600-800 fős templomai sok helyen kiüresedtek, eladták azokat. Sok városban már csak az utcanév-táblák, negyedek elnevezései, szobrok és a temetők sírfeliratai hirdetik, hogy itt egykor virágzó magyar közösség élt. Néhány egyházközség még napjainkban kitart, és a 15-60 fő tartja fenn a hatalmas templomot.¹² Az 1960-as és 70-es években bevezetik a magyar mellé az angol nyelvű istentiszteletet is. A második, harmadik generáció már nem beszéli szülei anyanyelvét. Azokban a városokban, ahol az ipar mellett a kereskedelem, majd a kulturális és tudományos élet is jelentőssé vált, tovább él a magyarság. Ilyen többek között New York, Boston, New Brunswick, Cleveland, Dallas, Chicago, San Fransisco, Los Angeles, Miami. A 2000. évi népszámlálás során mintegy 1.398 ezer személy – az amerikai össznépesség 0,5 százaléka – vallotta magát „magyar” vagy „magyar és más” származásúnak/etnikai eredetűnek.¹³ Bár már nem egy tömbben laknak, mert a régi negyedekből a város más részeibe, külvárosokba, környező településekre költöztek a családok, a templomba, a cserkészetbe, az iskolába, a kulturális központba visszajárnak. Ott, ahol nemcsak a templomok voltak a magyar nemzeti élet kizárólagos központjai, hanem azokkal párhuzamosan, velük összhangban, a kulturális, hagyományörző, ismeretterjesztő egyesületek széles köre jött létre, ma is aktív a magyar közösségi élet.

(A hetedik kivándorlási hullám) Ma is van kivándorlás a jobb jövő, a jobb megélhetés reményében; az eltávozók a tengeren túlton rejtőzködve élnek, nem a szakmájukban dolgoznak. Az új bevándorlók egy része szeretne minél előbb asszimilálódni. De vannak olyanok is, akik továbbra is fontosnak tartják magyar nemzeti identitásukat, és részt vesznek a helyi magyar szervezetek, egyházak életében.

A 2000-es években és napjainkban is jellemző sajnos, hogy még több templomot kellett bezárni és eladni. Sok egyháznál már csak angol nyelven hirdetik az igét. Ugyanakkor néhány új városban, új gyülekezeteket szerveznek. Például Hawaii-n, Las Vegasban, Freznóban, Portland-ben. A harmad-, negyed- és ötöd-generációs gyermekek, fiatalok magyar nyelv tanulása, a kettős vagy többes, illetve mozaik identitásának kialakítása és megőrzése döntően a szülőn múlik, de erőfeszítést igényel a gyerekek részéről is. Fontos, hogy a szülő beszél-e hozzá magyarul vagy ő tanul-e a gyerektől angolul. Másrészt a magyar iskolába, cserkészetbe, néptáncórára, stb. autóval kell elvinni a gyermeket. A foglalkozások, rendezvények általában este vagy hétfvégén vannak. A cserkészet nagyon erősen működött és még működik napjainkban is, bár kevesebb tagja van, mint régen. Azok, akik gyermekként cserkészek voltak, ma is barátok, néptáncolnak, magyarul beszélnek, és közülük többen kiveszik a részüket a magyar ügyek szervezésében is. A cserkészet a tanulás játékos és etikailag megalapozott formája. A táborozásokat, a kirándulásokat, a feladatok megoldását, a népdaléneklést, a történelem, irodalom, nyelvórákat mind-mind élvezték, élvezik a gyerekek, a fiatalok. Megadta, megadja a közös élményt, a közösség élményét, ezért tartósabb az eredménye, mint a magyar iskolának. „Amikor a gyerekek elhagyták az iskolát, vidám kacagás és fecsegés hangzott föl. Valamennyien angolul beszéltek!”¹⁴

A tengeren túli magyar diaszpórának elsősorban erkölcsi támogatásra van szüksége. Ugyanakkor kevés pénz ésszerű, jól meggondolt elosztásával, hatékony együttműködés-

sel, koordinációval is jelentős eredményeket lehet elérni. Tudatosítani szükséges, hogy „az elmentetek nyugatra, meggazdagodtak, tartásukat el magatokat” szemlélet helyett a tengeren túli magyarok identitásának megtartása fontos a magyar állam szempontjából is. A diaszpóra munkássága az egyetemes magyar kultúra része. Többek között segíteni kell a képzőművészek, írók, költők, tudósok, néptáncosok, cserkészek magyarországi bemutatkozását, bemutatását; filmek, könyvek megjelentetését. A tengeren túli diaszpórában szükség van mesekönyvre, magyar nyelvkönyvre, amely a magyart, mint idegen nyelvet tanítja, cd-re, (nép)zenei cd-re, magyarra szinkronizált rajzfilmre/tiniknek szóló filmre, tanárok, egyesületek, magyar házak vezetőinek, munkatársainak andragógiai, kulturális menedzseri továbbképzésére; közösségfejlesztők, animátorok helybeni segítségére. Fontos a levéltárosok, néptánc tanítók, óvónők, missziós lelkészek küldése Magyarországról. Továbbá egyezmény megkötése szükséges, hogy az Egyesült Államokban (és Kanadában is) akkreditált, elismert legyen a magyar nyelv(vizsga).

A magyar diaszpóra történeti tudatának középpontjában döntően Kossuth és 1956 áll, ezért határozottan fontos a mai Magyarország megismertetése, főként a fiatalokkal: a történelem, az irodalom, a múzeumok, a nép- és komolyzene előtt a fesztiválok, a wellness- és gyógyfürdők, a világörökségek, a borvidékek felfedeztetése. Ez segít kialakítani a korábban már említett kettős, illetve mozaikidentitást, hiszen ez döntően emocionális és racionális alapokon jön létre.

A tengeren túli diaszpórával kapcsolatban mindig tudnunk kell Márai Sándor igazát: „Mert két hazád van, ne feledd el. (...) Két hazád van, egy téli és egy nyári, mint a nyugtalan madaraknak. (...) És ne szédülj, mikor lenézel, útközben! Akkor megtudod majd, hogy két évszak van, két haza és két világ, s örökké vándorolni kell, s mindkettő egyformán tud fájni és hiányozni.”¹⁵

Jegyzetek

¹ Kányádi Sándor: *Vagyunk amíg. In: Felemás őszi versek. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002. 8. o.*

² Fejős Zoltán: *Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Tanulmányok a diaszpóráról. Szerk.: Kovács Nóra. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 20. o.*

³ *Azért nevezem nulladiknak, mert ez ugyan nem volt tömeges, de mégis kivándorlás volt, és néhányuknak jelentős szerepe volt Amerika fejlődésében.*

⁴ Kovács Imre: *A néma forradalom. A néma forradalom a parlament és a bíróság előtt. Cserépfalvi – Gondolat – Tevan, Budapest, 1989. 44–45. o.*

⁵ Uo. 42. o.

⁶ Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000. 197–198. o.*

⁷ Uo.

⁸ Dániel Ferenc – Orosz István: *Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 33. o.*

⁹ Albert Tezla (szerk.): „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895–1920. I–II. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 106. és 111. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Biró Zoltán: Amerika. Magyarok a modern csodák világában. Novák r. és Társa tudományos könyvkiadóvállalat, Budapest, 1929. 214–215. o.

¹² Megrázóan mutatja ezt be a Krisztus vándorai című, 7 részes film. Debrecen Városi Televízió Kft., 2009.

¹³ Papp Z. Attila (szerk.): Beszéből világ. Felmérés az amerikai magyarokról. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2008. 374. o.

¹⁴ Albert Tezla, i.m. 392. o.

¹⁵ Márai Sándor: Zendülők. Féltékenyek. A Garrenek műve regényciklus első része. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1995. 280. o.

További felhasznált irodalom:

Bába Szilvia: Magyaroknak lenni Kanadában – Magyar Identitás Konferencia = Kanadai/Amerikai Magyarság. 24. szám, 2009. június 23.

Bába Szilvia: „Mert két hazád van...” A tengeren túli magyar diaszpóra: politológiai és közművelődési szempontok. In: Erdei Gábor (szerk.): Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben. Debreceni Egyetem, 2011.

Bába Szilvia: Magyar identitás az Amerikai Egyesült Államokban – hazai közművelődési lehetőségek és szempontok. In: Juhász Erika – Chrappan Magdolna (szerk.): Tanulás és művelődés. Debreceni Egyetem, 2012.

Beke Albert: Az emigráns Márai Sándor a magyarságról és önmagáról. Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2003.

Bertalan Imre: „Ott ülék... ő közöttük” For You Bt., Budapest, 2005.

Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László (szerk.): A nyugati magyar irodalom 1945 után. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Borbándi Gyula: Emigránsok. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2002.

Böröndi Lajos – Deák Ernő (szerk.): A felszívódás veszélye, a fennmaradás esélyei. Magyar szórványok Európában, Amerikában, Ausztráliában. Felsőpulyai „Kufstein” X. Tanácskozás. Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, Bécs, 2009.

C. Tóth János: Oldott kéve. (A magyar kisebbségi kérdés történelmi áttekintése.) Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.

Faragó László: Kossuth-zarándokok útja Amerikába. Petőfi Nyomda Könyv- és Lapkiadóvállalat, Békés, 1928.

Kmeczkó István: Volt egyszer egy Amerika. Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely, 2006.

Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1984.

Koncz Gábor: „Mert két hazád van...” Köszöntő „Az emigráció hazatér” programsorozat keretében, a Magyar származású nyugati képzőművészek I. világkiállításának megnyitó ünnepségén. Magyar Kultúra Alapítvány, Budapest, 2006. október 11.

Koncz Gábor: „...felelősen szeretni...” Köszöntő „Az emigráció hazatér” programsorozat keretében, a Spirit of Hungary – Ünnepi konferencia az '56-os nemzedékről eseményen. Magyar Kultúra Alapítvány, Budapest, 2006. október 18.

1 tudomány és társadalom

Kovács Ilona – Molnar, August J. – Marothy Hames, Katherine – Fazakas, L. Patricia – Papai, Margaret (szerk.): The Hungarian Legacy in America. The history of the American Hungarian Foundation. The first fifty years 1955–2005. American Hungarian Foundation, New Brunswick, 2007.

Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.

Nagy Károly – Papp László (szerk.): A magyar nyelv és kultúra megtartása az Amerikai Egyesült Államokban 1997. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1998.

Pomogáts Béla: Magyarok között a nagyvilágban. Úti beszámolók 1980–2001. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2003.

Pomogáts Béla: Magyar régiók. Különbözés az egységben – egység a különben. Tanulmányok, előadások jegyzetek. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2005.

Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Tanka László (szerk.): Magyar Amerika. A tengerentúli magyarok mai élete történetekben és képekben. Médiamix Kiadó, Salgótarján, 2002.

Tanka László (szerk.): Menekülés. Kivándorlók kalandos szökései. Médiamix Kiadó, Salgótarján, 2004.

Éles Csaba

Nemzeti fölemelkedés és tudatos hazafiság

A nemzetgazdaság, a társadalmi reformok és a történelmi tradíciók éltetésének időszerű problémái Szemere Bertalan útirajzaiban

Az egyre erőteljesebben radikalizálódó klasszikus magyarországi reformkor második felének, majd különösen az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc mintegy másfél esztendejének, továbbá az azt követő progresszív politikai emigráció első évtizedének egyik legérzékenyebb lelkületű, legvibrálóbb szellemiségű és legszigorúbb erkölcsi beállítódású vezető politikusaként kell(ene) számon tartanunk Szemere Bertalant. Gyermek- és ifjúkora, sárospataki jogi tanulmányai és közéleti pályakezdése a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez kötik Kossuth Lajos előbb (1847 márciusától) elszánt követőjét, később (1849 júliusától) egyoldalú gyűlölködésbe is átsapó, kérelhetetlen kritikusat.

Szemere viszonyát országgyűlési követtársaihoz és Kossuth Lajoshoz, valamint általában személyiségét és különösen közéleti mentalitását, konkrétan is szónoki képességét két szemelvényvel szeretném illusztrálni. „Szemere Bertalan körmönfont doktrinér felfogása s elzárkózott magaviselete szintén elidegenítette tőle követtársait. Elismert tehetségei s néha kacérkodva nyilvánított szabadelvűsége mellett sem tudott népszerűsége vergődni, tisztelték általánosan, de nem ragaszkodtak hozzá. Bizalommal sehol sem találkozott, sokaknál már azért sem, hogy okos ember hírében állott, ez pedig nálunk mindég veszedelmes egy hír.”

„Szemere sem rokonszenvezett Kossuthtal, ő is nagy mestere volt a szónak, rögtönzött beszéde is mindig szabatos volt, kimért s európai színű, de mégsem gyűjtött soha; az ember érezte, hogy a vita hevében sem mond soha többet, mint amennyit mondani akart, holott Kossuth elragadtatva szónoklatának árjától, néha olyanokat is mondott, melyeket higgadtabb pillanataiban megbánt; de a nemzet könnyen megbocsátja, s elfelejti az ily hibát, míg Szemere szabatossága idegenséget szült, a nép soha nem tudta magát azonosítani vele.” A szemelvények szerzője a kortárs Pulszky Ferenc, forrása pedig az *Életem és korom* 1880-ban megjelent első kötete.

Amikor azonban születésének (Vatta, 1812. augusztus 27.) kétszázadik évfordulóján Szemere Bertalanra emlékezünk, akkor nem a Batthyány-kormány belügyminiszterére, később pedig Kossuth kormányzó miniszterelnökére, tehát nem ama „daliás idők” egyik vezető politikusára szeretnénk emlékeztetni, hanem az *Utazás külföldön* nyitott szívű és őszinte szellemű szerzőjére. Arra a szépirodalmi ambíciókat is dédelgető, inkább szegény, mintsem gazdag nemesifjúra, akinek „útiképei” azért válhattak népszerűvé a reformkori magyar ifjúság köreiben, mert érdeklődése a szociális problémáktól az esztétikai élményekig terjedt. Jellemző ebből a szempontból Szemerére, hogy amikor a *Magyar Athenaeum* előfizetési hirdetését olvasván, a korabeli honi periodikák szakmai specializálódását hiányolta, azaz mindegyikük enciklopédikus jellegét kritizálta, akkor két legerő-

1 tudomány és társadalom

sebb érdeklődési szakterületének az esztétikát és a nemzetgazdaságtant nevezte meg. Mi a helye mármost az utazásoknak az (ön)nevelésben? A műveltség megszerzésének négy eszköze közül sorrendben ez a második, mert a lelket „kitágítja”. „Ismétlem, utazzál – jegyezte föl 1836 szilveszterén Párizsban – hogy éjjeleidet s napjaidat nyugtalan vágy ne háborgassa. Kik az utazást veszedelmesnek kiáltják, csalatkoznak, sőt a *fellengő képzelet is határt csak így kap* s az ideálokbul, miket a külföldön várunk, a sehol sem tökéletes élet valójába így térünk meg. Ez legyen ifjainknak utósó iskolája; ez fog nevelni új nemzedéket, az új nemzedék fog alkotni új országot.”

Társadalom, gazdaság és infrastruktúra

Szemere már 1836-ban tisztán fölismerte, hogy bármely árutermék árértékét nem első-sorban a nyersanyagok, hanem döntően a hozzáadott munka minősége és mértéke, az emberi fejekben és munkáskezekben lakozó szaktudás és szorgalom határozza meg. Ez magyarítja meg egyben Kelet- és Közép-Európa mélyülő lemaradását, nyomorúságos szegénységét is a fejlett nyugattal szemben. (Érdekes eljátszani a gondolattal: milyen magaslatra emelkedett volna még hősünk közgazdaságtudományi gondolkodása, ha a sors szellemi egészséget és hosszabb életet hagy neki, s így 1867-ben elolvashatta volna *A tőke* első kötetét? Mindenesetre tény, hogy a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című politikai pamflettel és szerzőjével az 1850-es években megismerkedett.)

„Átváltotatásban áll titka az egész iparéletnek. Mennél több alakban dolgoztatik föl az anyag, annál nagyobb a belfogyasztás és kivitel, mi az ipar örök folyását, mint örvény húzza maga után; és mennél több munka járul az anyaghoz, a nyereség annál tetemesb, mert az anyag s ára közt annál nagyobb az aránytalanság. Így van, hogy a nem fölötté termékeny Anglia dúsgazdaggá lőn, míg az áldott Magyarország szomorúan szűkölködik. Tudniillik a fej és szorgalom a nemzeti gazdagság forrása; az elmeért, művészségért, munkáért mi el nem fogy, mi kimeríthetetlen, adatik bér, ár, mi elfogyhat, mi kimeríthető. Termékeinket, minthogy benne a mesterségnek kevés része van, olcsón adogatjuk el, mint a cserék idejében, s a kézműveket drágán vesszük.”

Szemere, Széchenyi szellemiségéhez illeszkedve, a szükséges eszközöket is szemügyre veszi ahhoz, hogy Európa keleti felében a rossz helyzet – legalábbis a magyar mizéria – metamorfózisa mihamarabb bekövetkezessen. A főbb feltételek közé tartozik az iskolaügy (ezt másik Szemere-tanulmányunkban tárgyaljuk majd), az elegendő és kedvező hiteleket nyújtó bank(hálózat), a megfelelő infrastruktúra (különösen a közlekedés: a minden időben jól járható utak), az urbanizáció és a decentralizáció. Az 1836. november 23-án keltezett kasseli útijegyzetében ezért ismerteti olyan részletesen és viszonylag szenvedélyesen az ottani Országos hiteltár hasznos szerepkörét. December elején – immár Párizsba érkezve – egyrészt tárgyilagosan összegzi, hogy miért és milyen pénzügyre van szüksége a nemzetnek. „Bankot hazánknak igen óhajtok, nélküle földünk s hírünk penésztetemetőben hervad el, de játszót nem és szerencsére nélkülözhetjük is.” Objektív konklúziójához azonban rögtön egy szubjektív kommentárt is hozzáfűz. „Érzéketlenebbet, önzőbbet, bután gőgösbet a pénzarisztokráciánál Isten nem teremté.”

A hitelbankok azért kulcsfontosságúak, mert pénzt pumpálnak a pangó gazdaságba, s ezáltal – a tőzsdével együtt – tőkemozgást indukálnak. De a gazdasági élet élénkülése a nyersanyagok és a kereskedelmi áruk mozgását is jelenti, ami csak jó utakon lehet – a

szó átvitt és valóságos értelmében – gördülékeny. Ez ilyen egyszerű és könnyen átlátható dolog, ámde „nálunk még most sem hiszi mindenki, hogy utak az országban azok, mik erek a testben. Ezek hordanak szét a tagokba életet. Mindenütt úgy fogod találni, hogy ott legélénkebb a kereskedés, legtöbb a gazdaság s legközönségesb a jóllét, hol az utak legjobbak s hogy ezek hiánya miatt hasonló Magyarország egy testhez, minek tagjai csak összeforrva vannak, nem pedig az erek által *összecsapolva*.”

A különféle szekerek és hintók, batárok és postakocsik kerekeit kíméletesebben kopotató közutak könnyítik a kereskedelmet, a vásárookra járást; egyfelől a nemesek, polgárok és parasztok, másfelől a mezőgazdasági és kézműipari termékek csereforgalmát. A gazdaság tartós és kiterjedt megélénkülése sürgeti-serkenti az urbanizációt. Nálunk előbb Pest igazi országgközponttá válását, majd később a főváros ellenpontozásait, tehát a decentralizációt. Szemere szerint ne a francia modellt, hanem „az angolt kövessük; szomorú szűkkeblűség csak a fővárost s vidékét pompásítani s ragyogtatni, a haza minden szögletén egyszerre kezdjünk az egész ország paradicsommá varázslásának nagy munkájához.”

Politika, demokrácia és reformizmus

A (bel)politika, a demokrácia (azaz a többé-kevésbé relatív demokratizmus) első, legkézenfekvőbb kérdése a választások problémája. Közelebbről a választójog dimenziói, a választások szabályai, lefolytatása, tehát a formális és informális választói közkultúra – egyáltalán a politikai kultúra. Kimondatlanul ugyan, de mégis ezek az alapvető kritériumok állnak a háttérben, amikor 1837 májusában, Londonban Szemere összehasonlítja a követválasztás angliai és hazai gyakorlatát.

„Az angol követválasztást egy magyarnak röviden így magyarázhatnád meg: képzelj teljes szabadságában egy megyei tisztválasztást, a képből elhagyván a részégeket s verekedőket. Itt a durva erő kidagadását visszatiltja a műveltség érzése, azaz értelem határai közt forr, nálunk gátlanul kiárad; itt tanáccsal, csellel, pénzzel, nálunk borral s bottal dolgoznak; itt eleve munkálkodnak s a csomó a végnapon baj nélkül magában kioldódik, nálunk a felhők lassanként csak azért tolakodnak össze, hogy ekkor egyszerre mennykövezenek; az angol, mint a művész, kinek az utolsó napon nincs más dolga, mint művéről a takarót lerántani, a magyar mint Nagy Sándor, ki a csomót csak zavarta s a vég pillanatban vágni kénytelen, – és az természetes, miután nálunk a vezérek is többnyire csak tehetősök, ritkán értelmesek is. Általában szólva, a választókat ott vezetik, nálunk hajtják, ott elvvel s okkal többnyire, bár nem mindig, nálunk itallal és étellel, bár nem kivétel nélkül.”

Egy másik – az írástudó szempontjából még izgalmasabb – politikai-politológiai probléma a sajtó közvetítő szerepköre a politikai osztály és a társadalmi közvélemény között. Ha a világ egy „nagy óra”, akkor a „journalismus” annak „sorsteljes mutatója”. A médiát (akkor még csak a nyomtatott sajtót) Szemere még más metaforákkal is körülírja: „nagy tükör”, „kém”, „censor”, „bíró” és „villámhárító”. Ám ami a legfontosabb: a jó – tehát a felelősségteljes, tisztességes, objektív stb. – sajtó „ezerszemű örként” a jó (lásd mint előbb) kormányzat legfőbb segítője. „Midőn tenni kell, a kormány a tárgyat a sokféle értelmű lapok által már gyökeréig kifejtve találja, s figyelmét igen sok elkerülné, ha ezer szemekkel azok őrt nem állnának. E szerint most valaki nagy miniszter lehet középszerű elmével,

csak helyes tapintata legyen. Ha szándéka jó, a hírlapok legmunkásabb segédei, de legveszedelmesebb ellenei, ha rossz.”

Aki így értelmezi a sajtó politikai-közéleti szerepvállalását az 1830-as évek derekán (természetesen Magyarországra gondolván), az már lényegében választott is a társadalmi változtatások forradalmi és reformeri útja között. Szemere egyrészt számol azzal az előrejelzéssel, hogy „az országok egykor rengeni, a népek forrongani fognak” – másrészt határozottan tudja: „a haza nem halált, nem vért kíván, hanem életet cselekedettel, erőt kitarással.”

Céltudatos cselekvés, tervszerű kitarás, a haza modernizációja és polgárosodása érdekében: tehát az a bizonyos „haladás” Kölcsey jelszavának értelmében, csak akkor lehetséges kisélekedések és megtorpanások, eltévelyedések és visszalépések nélkül nagyobbrészt, ha megfelelő mintákat adaptálunk onnan, ahol azok eredményes működőképessége már korábban bebizonyosodott. Ilyen példamodell a poroszországi iskolarendszer szervezeti kiépítettsége és a szisztéma szakemberekkel történt ellátottsága; Svájc és Anglia társadalmi-gazdasági életének jó része; de az évtized elejétől már Belgium is. Ti. „az 1831-i fordulat friss életelvet hozott a tömegbe, s azóta a nemzetben, mint egy tavaszföldön, sűrűn kelnek, bimbóznak, gyümölcsöznek a sokféle vállalatok, egyesületek, jótékony intézetek. És mi oka e termékenységnek a gondolatban, s ez iparkodásnak a kivitelben? *Bizodalom a kormányban, és szabadság a vállalkozásban.*” (Abban a bizonyos „bizalmi” tőkében – tekintsük társadalmi életünket mind vertikális, mind horizontális viszonyaiban – még a mai Magyarország is igen szegény.)

Mint már említettük tanulmányunk elején, Szemere 1836 szilveszterének éjjelét azzal töltötte párizsi hotelszobájában, hogy elgondolkodott nyugat-európai utazása mélyebb értelméről, hasznáról. „Szemlélés egy haladott népnek nagy befolyású szellemet tisztítani s emelni. Mint küszködünk mi azzal, ami itten rég megfejteték, mint tapogatjuk félénken, mi itten rég világos. Itt a második lépcsőt csaknem elhagyták, s mi tanakodunk, először, van-e? másodsor, megbír-e? Utazás sok időt s erőt megkímél, sok küzdéstől s kételytől megment, és nekünk, kik a pályán az utósók közt vagyunk, nem találni, csak eltanulni, nem keresni, csak választani, nem teremteni, csak másolni kell. S nem teória, de élet és élet közt kell választanunk, Ez esetben lehet-e soká késni? Lehet-e eltévedni? Nálunk élet és elv külön van, itt elv és élet egy.”

Szemere úgy érzi továbbá (de már Angliában, 1837. július 19-én), hogy mint magyar ember, kénytelen a hasznos dolgokra figyelni – a szép és kellemes jelenségek helyett. „Úgy vagyok én, mint a gyermek, ki virágokat, lepkéket, csigákat szeretne gyűjteni, de anyja (itt a nemzet metaforája – É. Cs.) éhezvén, kalászkokat szedeget.” (Másik Szemere-tanulmányomban példákkal illusztrálom majd, hogy hősünknek útja során jutott azért néhány „virág és lepke” is: vagyis több szép és kellemes esztétikai – képzőművészeti, színházi, zenei és természeti – élmény.)

Nyelv, nemzet és haza

Szemere Bertalan 1836 októberében, Lipcsében tartózkodván, vitába keveredett egy ot-tani egyetemi professzorral. Utazónk határozottan úgy foglalt állást, hogy egy nemzetnek nem elegendő csupán alkotmányjogi értelemben szabadnak éreznie magát: ki kell annak teljesednie nemzeti mivoltában is. A nemzeti szabadság- vagy identitástudat viszont

alapvetően „az anyanyelvben gyökerezik”. A nemzeti nyelv illetén középponti kezelése hozzáköti az ifjú Szemerét – Széchenyi mellett – Kazinczy Ferenc és köre korszakalkotó kulturális kezdeményezéseéhez is.

Mindig nyitott szemmel járó hősünk (valószínűleg a Majna-menti Frankfurtban, 1836 novemberének végén) olvasott egy ábrándképet (*Phantasie-stück*) Európa jövőjéről, s benne Magyarország megújuló helyéről. A német szerző(k) „fantáziálása” Szemere fordításában (értelmezésében, átíratában?) mindenestre igen hízelgően hangzik – ráadásul van némi EU-s áthallása is. „A magyar nemzet a henye múltból, s tehetséget inkább hevertető, mint elhasználó szenvedésekből kiemelkedve, gazdag és békés tőerővel szövendi magát Európa jövődjébe, s a kifejlési új pályán cselekvő főszerepet fog játszani. Nyugat- és Közép-Európa sokat várva pillant rá: Kelet-Európa sorsa leginkább kezében fekszik. Mint egy növény, melyet keletről nyugatra áttalhoznak, megsínylette az általültetést; de már kipihente magát, s új pályáján emlékezni fog, hogy kelet az ő hazája.” E pozitív prognózisnak az lehet a magyarázata, hogy egy ismeretlen világ „hypotézisekbe, teóriákba s próféciákba igen illik.”

Szemerét a jövő helyett sokkal jobban foglalkoztatta a jelen. Például nemzeti jellegzetességeink sajátosságai, s általában a nemzeti önismeret. Maga is szolgált hozzá egy azóta már régen közhelyé vált, ránk nézve kedvezőtlen adalékkal. „Sokáig gondolkodám – írta Drezdában, 1836. október 13-án –, vajon kivalljam-e, hogy a magyar lélek hasonlóbb a szalmatűzhez, minek füsté nagy, lángja mulékony, parázsa éppen nincs?” Ezt megelőzően, 1833. május 20-án írta Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz azt a levelét, amelyben már szerepel ez az önkritikus metafora. „Szalmaláng vagyunk, mely lobog és lobog s hirtelen elalszik; s hány maga után – csúf, bűdös pernyét.” (A *magyar észjárás* szerzője, Karácsony Sándor az 1930-as években már árnyaltabban látja kárhoztatott nemzeti jellemvonásainkat.)

Szemerét tulajdonképpen akkor is a jelen érdekli elsősorban, amikor ironikus retorikával – ám fölébreszteni szándékozó, nemzetnevelési célzattal – keményen kritizálja a nagy történelmi tradícióinkkal szembeni kártékony közönyösséget, erősen hiányolva az élhető tiszteletet. A szemléletváltáshoz követendő példákat, okfejtéséhez kiinduló apropókat egyaránt Párizsban és Londonban talál: ezek a nemzeti sírkertek, nemzetközi temetőhelyek és nemzeti panteonokként is fungáló nagy templomépületek. Az „a nemzet, mely múltját eszéből kitörli”, hasonlít „a fához, melynek gyökerei elvágatnak”. „Mely nép történetét s nagy embereit elfeledi elvesz – s vesszen el!!!” (E ponton emlékeztetek egyik idevonatkozó tanulmányomra, amely a *Múzeumandragógia* című konferenciakötetben jelent meg 2010-ben. A címe: *Szép szavak, mély eszmék a magyar „muszeioni” szemléletért. A nemzeti örökség és önbecsülés, az emlékhely és múzeum gondolatköre a reformkortól a kiegyezésig.*)

Legutóbb megidézett mondatában Szemere külön kiemeli az ún. „nagy emberek” megbecsülésének fontosságát. Mi tehet egy embert naggyá? Vagy az erény vagy a „génusz”: a művészetek és tudományok valamelyik ágában megmutatkozó tehetség. Más szavakkal: vagy a lélek vagy a szellem „szent” lángolása – tehát vagy a morálban vagy az alkotás valamelyik területén kiemelkedő zsenialitás. A génuszok ugyanis „hasonlók naphoz s csillagokhoz, melyek az egész földnek világolnak.” Tehát amikor 1837. június 23-án Szemere a Westminster-apátságban járt, akkor például Shakespeare-re és Händelre, Newtonra és Wattrra úgy tekintett, mint az egész emberiség közös kincseire.

1 tudomány és társadalom

Mindazonáltal ezen szellemi értelemben halhatatlan nagyságok nem különítendőek el hermetikusan a több-kevésbé halandóktól. Utazónknak mély meggyőződése avagy megingathatatlan hite, hogy „szent lelkét Isten minden szent ügy hirdetőjének megküldé hajdan, megküldi ma is. Senki ne higgye magát kicsinynek, mikor szent dologban fárad”. Például ilyen „szent dologban” fáradozott az a Kőrösi Csoma Sándor is, akiről útja elején, a csehországi Töpliben, 1836. október 10-én egy skót utazótól kapott kedvező híreket.

Nagy ember tehát az, aki valamilyen „szent dologban fárad”, akinek a tevékenysége pozitív értelemben mutat messze túl önnön világának értekkörén. A nagy emberben az alkotói, erkölcsi vagy közéleti nagyságot értékeljük; azt a kimagasló teljesítményt, amellyel több az átlagemberektől. Ha a vizsgálódás áttevődik a lényegesről a mellékesre, a halhatatlanról a múlandóra, az érdemekről-erényekről a hiányosságokra-hibákra (netán vétkekre, bűnökre), akkor – nos, akkor szemléletünk azokkal a komornyikkal kerül azonos platformra, akik a kultúra különféle nagy alkotóit és szereplőit nem saját színpadukon, hanem a lakásukon, a privát világukban látják rivaldafényben. (Itt most tömören és újból fogalmaztam meg azt a sajátos, az értékrendet visszájára fordító mentalitást, amelyről 1995-ben, *A rejtőzködő én. Az önismeret felfedezőútjai* című könyvem VI. részének 2. fejezetében már bővebben is írtam: *A „komornyikszemlélet” kritikája* címmel.)

Mindezt azért említettem, mert Szemere Bertalan – aki Thomas Carlyle (*On Heroes*, 1841) és Ralph Waldo Emerson (*Representative Men*, 1859) kortársa is – a meghatározó (művelődés)történeti személyiségekről gondolkodván, lényegében fölfigyelt a „komornyikszemlélet” (egyébként először Hegeltől és Goethétől megkritizált) kancsalságára is. Sőt ennek erkölcsileg perverz változatára még hamarabb, 1836. október 31-én: „nagyokhoz csak vétkekben hasonlítani örülnek öröm.” Normál variációjában viszont éppen a tér- és/vagy időbeli distancia hiánya nehezítheti meg a tisztánlátást, amit Szemere a torony és az állványzat metafora-párral magyarázott meg. „A hős saját korában olyan, mint az épülő torony; érdek, indulat, előítélet elundokítják, (...) midőn ezek elszedetnek, jelen meg a torony igazi alakában, midőn kora elmúlt, áll előttünk tiszta mértékében a hős” – írta waterlooi kirándulása után, Brüsszelben, 1837. augusztus 28-án. Napóleonon kívül ilyen „világítótorony” még – konkrétan megemlítve – Rotterdami Erasmus is például.

Valamiféle ösztönös – inkább kevésbé, mint nagyobb mértékben tudatos – hazaszereget mindenkiiben él; ami nemzeti ünnepeken, idegenben vagy drámai sorshelyzetekben kerül előtérbe. Lényegében hasonlóan áll a dolog a szív és a szellem, az éthosz és az esztétikum a testiségnél magasabb rendű érzéseivel – külön kiemelendően a religióval. Azokban a dolgokban, amelyek „alul” vannak, elegendőek lehetnek az ösztönök; de amelyek „föttebb”, ott egyre elengedhetetlenebb a tanulás, a tudatosság, az összes nemes érzelem esetében a gondoskodó ápolás. Ennek az „átiratnak” az a töprengés az eredetije, amely Szemerét Párizsban foglalkoztatta, 1837. február 14-én.

„Kéblünkben a humanitas és a szépért s hazáért hevülés, mint a vestatúz, ha nem tápláljuk gondosan és untalan, kialszik. Kivált a hazaszereget nem oly testhez nőtt ösztön, mint látni, érezni hőt s hideget, szomjazni italt, éhezni étket; tanulni kell a hazát szeretni, ez egy nagy tanulmány. S okosan szeretni a legmagasb fok; elméd szívedtől melegedjék, szíved elmédből hűljön.” Tehát tömören a tanulság az, hogy a hazaszeregetet is tanulnunk kell – a hazát okosan, helyesen szeretni pedig még inkább.

Említettük az idegenbeli tartózkodást mint olyan állapotot, amely a honvágy formájában fölébresztheti-fokozhatja a hazaszereget érzését. Talán nem mentes bizonyos mértékű iróniától vagy rezignációtól – természetesen nem az örök haza, hanem a múlandó honi állapotok okán – utazónknak az a következtetése, amire Berlinben jutott 1836. november 4-én: „csaknem nagyobb boldogság emlékezni a hazára, mint lenni a hazában.”

Mindenesetre az bizonyos, hogy Szemere honszeretetét – legalábbis az utókor szemében – ez jottányit sem kisebbiti. Mint ahogyan az angol nemzet és a brit szigetek gazdagsága iránti, tapasztalatain alapuló, tudatos csodálata is inkább őszintébbé teszi. Ütikönyve angliai fejezetének élményeiből, tudósításaiából és kommentárjaiból ez számos ponton érezhető; de egy helyen expressis verbis is kifejeződik. A skóciai Glasgowban, 1837. július 30-án írta: „mégis csak nagy boldogság nagy nemzethez tartozni. Kivált közönséges embernek az”. Mondható ez azért, mert „a nemzet dicsőségéből minden polgárra jut egy sugár”. Egy szóval Szemerénk – ha nem lett volna magyar – angol szeretett volna lenni; ami nem szorul felszínes megbocsátásra, inkább mélyebb megértésre.

Valószínű, hogy Szemere – kortársainak túlnyomó többségéhez hasonlóan – elsősorban az első ipari forradalom sikereinek hírére gondolhatott akkor, amikor még Berlinben, 1836. november 2-án Angliát „az emberész s hatalom diadalmának csodás helyeként” említette. Az érem másik oldalához tartozik ugyanakkor, hogy az 1794 és 1832 közötti Nagy-Britannia belpolitikai-szociális viszonyai a valóságban sokkal antidemokratikusab-

1 Tudomány és társadalom

bak, lehangolóbbak, elszomorítóbbak annál, ahogyan az a köztudatban él (holott elegendő lenne csupán Dickens regényeinek filmváltozataira emlékezni). Számottevőbb javulás igazából csak a 19. század harmadik harmadától következett be. Különösen kegyetlen és szégyenteljes reakciója volt az önkényes kormányhatalomnak a manchesteri vérfürdő. 1819. augusztus 16-án ugyanis az történt, hogy a nagy iparváros melletti Szent Pétermezőn összegyűlt, a nyomor és az elnyomás ellen tiltakozó, mintegy hatvan-nyolcvanezer munkást lovas katonaság rohamozta meg; tizenegy halálos és négyszáznál is több könnyebb-súlyosabb sebesülést ejtve.

A „peterlooi mézszárlás” híre Rómában érte az akkor éppen *A Cenci-ház* című tragédiájának befejezésén dolgozó Percy Bysshe Shelley-t. Ha egy közéleti ember csak akkor él igazán, ha felháborodik az igazságtalanságokon, s ha egy költő csak akkor létezik lényege szerint, ha ír – akkor nem meglepő, hogy a forradalmi lelkületű Shelley két hét alatt megírta *A zűrzavar farsangja* című versét. A jelentős poéma tulajdonképpen vitriolos vádirat a korabeli angol kormányzat, s különösen a véreskezű külügyminiszter, Robert Stewart Castlereagh ellen. Jellemző a költemény harcos hangnemére, hogy első közlésére csak 1832-ben kerülhetett sor. Tehát akkor, amikor Angliában megkezdődött – immár további törésektől mentesen – a demokratikus parlament-politikai reformok kibontakozása. Összegezve, de korántsem elmarasztalásul: Szemere akkortájt választotta második szülőföldjéül Britanniát, amikor számos angol intellektuel szívesebben élte napjait Itáliában (ha nem is olaszként, de itáliai angolként).

Szemere Bertalant kérdésfeltevéseiben és válaszkeresésében lényegében egyazon alapelv vezérli. *Miért élünk a rendetlenség viszonyai között, amikor a rend világában is élhetnénk?* Éppenséggel úgy, ahogyan azt a nálunk boldogabb nemzetek napnyugaton, a Lajtától az Atlanti-óceánig többé-kevésbé élük is. A probléma nyitja megtalálható Kazinczynál, ha föllapozzuk epigrammáit („*Jót s jól!*”); és kitapintható Szemerénél, ha figyelmesen olvassuk útirajzait a sorok mögött is: rend a lelke mindennek. Csakhogy ő mélyebb is annál, ami mára már közhely; mert a rendnek is van lelke, s ez a szabadság. Ily módon sejdíti Szemere József Attila fölszólító módba tett szentenciáját a szabadságot szülő rendről. A rendnek és a szabadságnak ez az összefonódó szeretete teszi, hogy Szemere egész könyvében inkább akart „kissé unalmas lenni, mint éppen nem lenni tanulságos.” Szemerének ez a határozott szerzői szándéka (amelyet még Berlinben, 1836. november 4-én nyilatkoztatott ki) mind útirajzainak, mind tanulmányunknak is a mottója lehetne.

Tózsér Zoltán

Nyugat-európai orientációjú oktatáspolitikai a két világháború között

A sárospataki Angol Internátus és a pannonhalmi olasz gimnázium

A két világháború közötti „nyugat európai orientációjú” magyar oktatáspolitikai két kiemelkedő iskolájának tekinthető az 1931-ben létesült sárospataki Angol Internátus és az 1939-ben indult pannonhalmi olasz gimnázium. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy oktatási szempontból hasonlítsuk össze e két – évszázados múltra visszatekintő – elit gimnázium nyelvi tagozatainak létrejöttét, működését és megszűnési körülményeit. Az 1924-ben alapított gödöllői gimnázium 1938-ban indult francia tagozatát (Lycée Français) is ide számítva mindhárom intézmény esetében a Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége idején elfogadott 1924. évi középiskolai reform törekvéseit véljük felfedezni, ugyanis ez a törvény vezette be második idegen nyelvként az angolt, a franciát és az olaszt. A Hóman Bálint minisztersége idején elfogadott 1934. évi középiskolai törvény pedig nem pusztán megtartotta e három idegen nyelv második nyelvként való oktatását, hanem a választható nyelvek körét tovább bővítette.

A Horthy-korszak középiskolai törvényei

Az 1924. évi középiskolai reform előtt az 1883. évi XXX. törvény rendelkezett a középiskolai oktatásról. Ez volt hazánk első ilyen törvénye, amelyet Trefort Ágost minisztersége alatt fogadtak el. A törvény két középiskola-típust definiált: a gimnáziumot és a reáliskolát. Később ezek mellé szervezték még a leánygimnáziumot. Az 1924-es középiskolai törvény elfogadásáig ez a három középiskola-típus működött.

Az 1924. évi XI. törvény szerint a középiskola feladata, hogy a „*tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.*” Az 1934. évi XI. törvény bevezetőjében gyakorlatilag ugyanezeket a célkitűzéseket olvashatjuk: 1.) vallásos-erkölcsös nevelés, 2.) nemzeti szellemben általános műveltség átadása, 3.) továbbtanulásra való felkészítés. Mind a sárospataki Angol Internátusban, mind a pannonhalmi olasz gimnáziumban ezeket a célkitűzéseket kívánták megvalósítani, kiegészítve ezt az iskolákban tanított idegen nyelvek és kultúrák megtanításának magas fokú szintjével.

Az 1924. évi XI. törvény a középiskola-típusokat tovább differenciálta, mivel a gimnázium illetve reáliskola mellé létrehozott egy harmadik típust, a reálgimnáziumot. Azonban a valóságban a helyzet ennél bonyolultabbnak bizonyult, hiszen a törvény végrehajtása során kialakult a humanisztikus gimnázium és a humanisztikus gimnázium görög nyelv nélkül, illetve helyette valamely modern nyelvnek a tanítása; a reálgimnázium, a reáliskola rendkívüli latinnal és a reáliskola. Ehhez képest az 1934. évi XI. középiskolai törvény az egységesség mellett foglalt állást, amikor kimondta, hogy „*a magyar középiskola neve:*

1 Tudomány és társadalom

gimnázium”. Vagyis ezzel megszűnt az 1920-as évekre jellemző középiskolai sokszínűség, és helyette csak a fiú- és leánygimnázium intézménye maradt meg.

A német nyelv az 1924. évi és az 1934. évi középiskolai törvény értelmében egyaránt a kötelező tárgyak közé tartozott. Ehhez képest az 1924. évi törvény lehetővé tette egy második modern nyelv (az angol, a francia vagy az olasz) tanítását mind a reálgimnáziumokban, mind a reáliskolákban. Azt pedig, hogy e három idegen nyelv közül melyeket tanítsák, a törvény szerint *„azt az állami és királyi katolikus, valamint a törvényhatósági, községi, társulati és magán középiskolákra nézve a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a többi intézetekre nézve pedig az illetékes hatóság állapítja meg.”*

Az 1934. évi törvény értelmében az ötödik osztályban kellett döntenie a görög és egy második idegen nyelv között. A görög nyelv tanítása alól a VKM felmentést adhatott, a második idegen nyelv esetében azonban erre nem volt lehetőség. Annak meghatározását, hogy második idegen nyelvként az angol, a francia vagy az olasz közül melyiket tanítsák, a középiskola fenntartóira bízta. Arra viszont lehetőséget adott a tárca, hogy az említett idegen nyelvek helyett a *„nemzeti művelődés szempontjából fontos más élő nyelvek”* tanítsanak.

Ezek a középiskolai törvények teremtették meg a lehetőséget arra, hogy 1931-ben Sárospatakon angol, 1938-ban Gödöllőn francia, 1939-ben Pannonhalmán olasz tagozatú gimnáziumi osztályok indulhassanak.

Pannonhalma és Sárospatak

Mindkét középfokú intézmény a nyugati nyelvek (az angol, illetve az olasz) magas fokú elsajátítására nyújtott lehetőséget, és mindkettő alapításának háttérében politikai okok húzódtak meg. Az idegen nyelvek oktatása és a politika közötti kapcsolatot Klebelsberg a következőképpen magyarázta: *„De ma, amikor önálló államként kell eligazodnunk a világ nemzetei között, akik előtt rajtunk kívül senki sem fogja hirdetni a magyar igazságot, ma igenis hazafias kötelesség, hogy megtanuljunk a nyugati nyelveket, s minden idegen nemzethez vagy néphez a maga nyelvén szóljunk.”*

A pannonhalmi olasz gimnázium előzményei az államalapítás koráig nyúlnak vissza, mivel az intézmény elődjének tekinthető bencések apátságát Géza fejedelem hívására a Kárpát-medencébe érkező itáliai bencések hozták létre. Az intézmény a későbbi évszázadokban – nem számítva a török hódoltság és a jozefinizmus korszakát – folyamatosan működött. A gimnázium 20. századi történetéből három évszámot érdemes kiemelni: 1921, 1939 és 1948. Az 1921. év abból a szempontból jelentős, hogy világi diákok ekkor léphettek be először az intézménybe. 1939-ben hozták létre az olasz gimnáziumot, amelyet a bencések az 1948-as államosításig működtettek.

Az olasz gimnázium alapítását az iskolai évkönyvek olyan magasrétű eszmékkel magyarázzák, egyfelől, mint a keresztény hit, etika, eszmény és szertartás, másfelől mint a latin szellem, a *„rómaihoz való ragaszkodás”*. Pelles Tamás azonban rámutat arra, hogy a nemes célok és eszmék mellett a pannonhalmi olasz gimnázium létrehozását politikai okok is magyarázzák. *„A német, angol és francia tannyelvű iskolák létezése már önmagában is szükségessé tette – elsősorban politikai megfontolásokból – egy olasz gimnázium alapítását.”* Mindemellett az iskolai évkönyvek sem titkolják az alapítás aktuálpolitikai vonatkozásait: *„Hogy a gyötrelmes trianoni abroncsokat szétfeszítettük, hogy élünk, hogy*

bizalommal tekintünk a jövő felé, azt Isten után elsősorban Itáliának [...] köszönhetjük. [...] Ilyen országnak kultúráját megismerni, nyelvét megtanítani és tanulni minden más októl eltekintve szerfelett indokolt és érdemes.” Ez tehát az első bécsi döntéssel, és az abban játszott olasz szereppel hozta összefüggésbe az intézmény alapítását. Végül is Teleki Pál kultuszminiszter, hálából a magyar külpolitika olasz támogatásáért, olasz tan nyelvű gimnázium létrehozását határozta el.

Az intézmények alapítása nem ment minden akadály nélkül. Pannonhalma esetében mind az alapítás helyszíne, mind a létrehozandó intézmény neve körül viták alakultak ki. Az eredeti tervek szerint Komáromban akarták létrehozni a gimnáziumot, végül Pannonhalmát tartották megfelelőbbnek. A névadást illetően előbb Dante neve merült fel, de aktuálpolitikai okok miatt gróf Galeazzo Ciano külügyminiszterről és atyjáról, gróf Costanzo Cianoról neveztek el az intézményt.

Sárospatak esetében szintén viták alakultak ki a létrehozandó gimnázium jellegéről: az egyik oldalon a klasszikus nyelvek (latin és görög) képviselői álltak, míg másik oldalon az angol nyelv támogatói. Klebelsberg ez utóbbi mellett a következőképpen érvelt: *„Amint a hazai katolikusok a román világban – de nem Romániában, hanem román nemzetekkel, Olasz-Franciaországgal keresnek összeköttetést, így a hazai protestánsoknak az északi protestáns népekkel, az angol-szász világgal kell keresni az összeköttetést. Itt hivatott az amerikai angol college rendszer meghonosítása, hogy ebben a nagyszerű intézményben oly iskolafajtát tudjon Isten segítségével fejleszteni, amelyre a modern kornak szüksége van.”* Bár Klebelsberg katolikus volt, képes volt önmaga vallási hitén túllépni és az ország érdekeit képviselni, amikor a sárospataki protestáns iskola Angol Internátusának a létrehozásáért küzdött: *„Éppen Sárospatakon, ahol Comenius tanított, s oly magyar ifjak tanítottak, akik Hollandiát, Skóciát, Németországot megjárták, mindaddig, amíg a bécsi hatalom meg nem akadályozta, nem lehet azt mondani, hogy a külföldi fejlődés a magyar nemzeti fejlődés ártalmára lenne. Ez az az út, amelyen át megerősödött ez az intézmény, s amelyen át nemcsak az elsoványodástól lehet megmenteni, hanem a változó viszonyokhoz képest átalakítani, sőt továbbfejleszteni és építeni is.”*

Gulyás József sárospataki tanár is az angol oktatás elkötelezett hívének számított: *„A pataki iskolában teológia van, érthető tehát, ha a görög nyelv tanítását eminens értéknek tekinti az iskola ... Viszont az élet sürgetőleg követi a modern nyelvek ismeretét. [...] Ha elhagyjuk hazánk szűk határait, a mi nyelvünkkel nem tudunk boldogulni. Német, francia, olasz, angol nyelv ismerete elengedhetetlen künt. Most az a kérdés, ezek közül melyik a fontosabb. [...] Mindenesetre első helyen a német nyelv áll. A százados érdekközösség a német kultúrával ezt javasolja. [...] Az olasz nyelvet a politikai relációk új irányzata ajánlja. Tekintettel azonban arra, hogy iskoláink a protestáns egyházé, s az olasz protestantizmussal nincsen kapcsolatunk, ezt mi most mellőzhetjük. Maradna a francia és az angol. A művelődésben a francia a szélesebb körű nyelv, de a francia protestantizmus jelenleg nem bír ránk nézve olyan fontossággal, mint az angol. A két nyelv közül, tehát ha választani kell, az angolt választanám. [...]”* A fenti idézetek alapján látszik, hogy míg Klebelsberg az angol nyelv tanítása mellett jellemzően történeti-kulturális okokat érvel, addig Gulyás részben politikai, részben vallási (katolikus–protestáns szembenállás) magyarázatokkal áll ki a modern nyelvek, elsősorban az angol tanítása mellett.

A sárospataki gimnáziumban 1931-ben az angol nyelvű tagozat elindítását több tényező indokolta: 1.) Klebelsberg döntésének következtében megszűntek az országban a jog-

akadémiák, beleértve a sárospataki jogászképzést is. Ez a pataki intézmény jelentőségének csökkenését is jelentette, amit a református egyház vezetői megpróbáltak ellenőrizni. 2.) Az angol nyelv oktatásának bevezetése illeszkedett a Bethlen-kormány revíziós elképzeléseihez. A kormány minden eszközzel megpróbálta előmozdítani a revízió ügyét, amelynek részét képezte az Angliához fűződő kapcsolatok megerősítése és újabb kapcsolatok kiépítése, amelyet elsősorban az angol arisztokrácia körein át kívántak elérni. 3.) A sárospataki református főiskolán a kezdetektől fontos szerepet tulajdonítottak az idegen nyelvek oktatásának. E mögött az a felismerés állt, hogy a gimnázium tanárai csak akkor tudják a legmodernebb tudományos eredményeket megismerni, ha tudnak idegen nyelveken. Ezt szolgálta a peregrináció, a külföldi egyetemjárás gyakorlata is. 4.) Végül ösztönözte a profilváltást az a nemzetközi és nemzeti keretekben zajló oktatáspolitikai átalakulás, amely a görög nyelv oktatásának megszüntetését és a latin nyelv tanításának csökkentését okozta.

Klebsberg tehát a sárospataki Angol Internátus létrehozásával egyidejűleg három problémát kívánt megoldani: 1.) A kulturális és politikai kapcsolatok erősítését Magyarország és Anglia között, és Anglia megnyerését a revízió ügyének a református egyház nemzetközi kapcsolatainak felhasználásával. 2.) A Sárospataki Református Főiskola romlásának megállítását. 3.) A református egyház kárpótlását a jogakadémia megszüntetéséért egy olyan bentlakásos intézmény kialakításával, amelyben angol mintára a magyar református értelmiségi elit nevelése biztosított.

A politikai megfontolások mellett a két középiskola alapítását a felekezeti egyensúly megőrzése is motiválta. Klebsberg 1931-es visszaemlékezésében így foglalta össze ezzel kapcsolatos gondolatait: *„És ha most, amikor tevékenységem lezárul, megkérdeznék, hogy mi a belső érzésem, mivel sikerült hazámat talán némi eredménnyel szolgálnom, erre a kérdésre csak egy feleletem lehet, mégpedig az, hogy megóvtuk a felekezeti békét. Megóvtuk konkrét, gyakorlati intézkedésekkel is, megóvtuk többek között azzal, hogy a részletekben is igazságosak voltunk. A gödöllői premontrei teleppel párhuzamosan építettük ki Sárospatakot, mert nemcsak minden jó protestánsnak, de bizvást merem mondani, minden jó magyar embernek is elviselhetetlen lett volna az a gondolat, hogy a négy-száz éves évforduló szomorú hanyatlásnak legyen a végpontja, s ne újabb fejlődésnek reményteljes kiindulása.”*

Az intézmények megnyitása

A pannonhalmi iskola megszervezésére azután került sor, hogy 1939 áprilisában megszületett a megállapodás a bencések és a kormány között. Ebben a VKM a következőket vállalta: „1.) A kérdéses gimnáziumot és a 200 férőhelyes internátust 1941 szeptemberére felépítteti, korszerűen berendezteti és a Rend kizárólagos tulajdonába adja. 2.) Az iskola működéséhez szükséges, a törvényben előírt számú tanár teljes illetményének (fizetés és lakbér) megfelelő összeget biztosít államsegélyként a Rend számára. 3.) Minden két osztály után egy, a teljes nyolcosztályú gimnázium után négy olasz anyanyelvű lektor, valamint a testnevelés és a rajztanár illetményét állja. 4.) Tanulmányi segélyekkel és ösztöndíjakkal fogja elősegíteni, hogy az iskola tanárai olasz egyetemeken tökéletesíthessék nyelvtudásukat. Gondoskodik róla, hogy a tanulók számára állami ösztöndíjak biztosíttassanak. 5.) Az épület tervpályázatát a Renddel egyetértésben fogja kiírni. 6.) Az

olasz gimnázium a Renddel egyetértően meghatározott helyi tanterv alapján fog működni.” A Szent Benedek Rend a következőkre tett ígéretet: „1.) Rendelkezésre bocsátja a gimnázium és az internátus építéséhez szükséges területet, és gondoskodik a szerzetes-tanárok elhelyezéséről. 2.) Az 1939/40-es tanévben megnyitja az iskola első osztályát, a következő évben pedig újabb osztályt és így tovább, valamint az új épület elkészültéig a szükséges helyiségeket rendelkezésre bocsátja. 3.) Elkészíti, és jóváhagyás végett beterjeszti az iskola különleges rendeltetésének megfelelő óratervet és helyi tantervet. 4.) Az iskola és a diákokthoz mindennemű dologi kiadásairól gondoskodik. 5.) Az épületet csak a szóban forgó gimnázium és diákokthoz céljaira használhatja.” A megállapodás során tehát mindkét fél jelentős áldozatokat vállalt az olasz gimnázium létrehozása érdekében. A megállapodást 1939. augusztus 18-án véglegesítették a Hóman Bálint kultusz-miniszternél tartott tárgyaláson.

A katolikus iskola megszervezése tehát nem ment minden akadály nélkül, végül 1939. szeptember 12-én sor került az első Veni Sancte-re. Másnap pedig már a tanítás is elkezdődött. A hivatalos megnyitóra azonban egészen október elejéig várni kellett. Hóman Bálint az olasz gimnázium megnyitásakor tett sajtónyilatkozatában az intézmény céljait így foglalta össze:

„Az olasz gimnázium és nevelőintézet alapítását igen nagy örömmel üdvözölöm. Benne az 1935. év februárjában kötött olasz–magyar kulturális egyezmény célkitűzésének egyik legfontosabb tényezőjét látom. [...] Meggyőződésem, hogy a pannonhalmi Szent Benedek-rend Gróf Ciano Galeazzo és Contanzo gimnáziuma újabb értékes eszköze és műhelye lesz az olasz-magyar szellemi érintkezésnek és kulturális kapcsolatoknak. Az ott nevelt ifjúság a szokásos középiskolai műveltség, képesítés és a különleges nyelvi és szellemi kiképzés birtokában kiválóan alkalmas lesz a szellemi és gazdasági élet terén oly fontos állások és hivatások betöltésére, amelyek az olasz-magyar történelmi barátság elmélyítése és a két nemzet között fennálló százados barátság gyakorlati szolgálatára hivatottak.”

Mivel a bencés gimnáziumban az olasz tagozat elindításának háttérében döntően aktuálpolitikai okok húzódtak meg, az intézményben folyó munkát nem pusztán az oktatással, neveléssel foglalkozó emberek, oktatáspolitikusok és az olasz nyelv és kultúra terjesztésének támogatói követték figyelemmel, hanem mind az olasz, mind a magyar politikai élet vezető személyiségei is. Ennek megfelelően – az iskola évkönyveinek beszámolóí szerint – a pannonhalmi intézetben több hivatalos látogatásra került sor. Megfordult itt, többek között Ciano olasz külügyminiszter és Horthy Miklós kormányzó.

Sárospatakon az 1931/32. tanévben nyílt meg a kifejezetten e célra épült Angol Internátus, amelynek avatására október 1-jén, a 400. alapítási évfordulós ünnepek keretében, Horthy Miklós és Klebelsberg Kunó jelenlétében került sor. Az 1930-as alapkö-letételkor elhelyezett okirat a következőképpen fogalmazta meg az iskola céljait és Klebelsberg érdemeit: *„Az internátusi gondolat újabb felvetése, megépítése s abban éppen ennek az első épületnek olyan berendezése, hogy vagyonosabb világi családjaink fiainak a modern nyelvekben, elsősorban az angolban és a sportokban olyan kiképzést biztosítson, amely az angol egyetemekre küldendő fiainkat alkalmassá teszi arra, hogy ott mint egyenlő műveltségű ifjak, az angol társadalom jövődjé vezetőivel az angolszász fajnak e világhírű college-iben tanuló fiaival, a szellemi és erkölcsi kapcsolatot előkészíthessék, – egy ilyen, köznyelvben csak röviden angol rendszerű internátusnak létesítése, országunk jelenlegi,*

1 tudomány és társadalom

halhatatlan érdemű vallás- és közoktatásügyi miniszterének: dr. gróf. Klebelsberg Kunó [...] érdeme.”

Az intézmények működése

Mind a pannonhalmi, mind a sárospataki gimnázium működése több tekintetben eltért a két világháború között működő többi középiskolától. Az egyes tantárgyak tanóráinak számát és tananyagát külön helyi tanterv szabályozta. A tanterv egyediségén kívül, mind Pannonhalmán, mind Sárospatakon a gimnázium és a diákotthon egységéről beszélhetünk, mivel ezek az iskolák bentlakásos intézményként funkcionáltak. Szintén hasonlóság, hogy a délelőtti nyelvórákat kiegészítették a délutáni társalgási gyakorlatok. Ezek kis csoportokban, anyanyelvi lektor vezetésével zajlottak.

A bencések helyi tantervének bevezetője a következő célokat tartalmazza: *„A pannonhalmi gimnázium a nevelő-oktatás általános célkitűzése és a magyar nemzeti műveltség közlése szempontjából azonos az ország többi katolikus gimnáziumával azzal a különbséggel, hogy az említett általános nevelő-oktató munkán kívül általános célja az, hogy tanulóit bevezesse az olasz nyelv és az olasz műveltség ismertetésébe oly fokban hogy tanulói egyrészt az olasz nyelvet szóban és írásban az elérhető tökéletes fokban elsajátítsák, másrészt az olasz művelődés, nevezetesen a szellemi (irodalmi, művészeti stb.) és gazdasági élet alapvető tényeit mind történelmi fejlődésben, mind pedig jelen állapotában megismerjék. [...] A helyi tanterv elgondolásában a legfőbb irányító elv az volt, hogy a kimondottan magyar nemzeti tárgyak lehetőleg ne szenvedjenek csorbát, és hogy a túlterhelést elkerültessek.”*

A pannonhalmi intézményben a deklarált céloknak megfelelően a tantárgyak többségét az érvényben lévő gimnáziumi tanterv alapján tanították. A helyi tantervben tértek ki azokra a tárgyra, amelyek ettől eltértek. Ugyanitt fektették le az olasz nyelv és a társalgási órák, a történelem, a latin, a német és a művészettörténet tantárgyak tananyagát. Az olasz nyelvórák magas száma főként a latin és a német nyelv kárára történt, de kis mértékben más tárgyak heti óraszámát is csökkenteni kellett. Az alsóbb osztályokban a tanítási nyelv a magyar volt, míg a felsőbb osztályokban az olasz irodalmat, a világtörténelmet és a művészettörténetet is olaszul tanították.

Az olasz nyelv tantervét elemezve azt találjuk, hogy abban modern nyelvoktatási módszerek jelennek meg. Külön kiemelték például a beszédgyakorlatok jelentőségét a délutáni társalgásokkal. Ez utóbbiak nem pusztán az olasz nyelvórákhoz kapcsolódtak, hanem más tárgyakhoz is, biztosítva, hogy a tanulók képesek legyenek bármilyen témáról olasz nyelven beszélni. A társalgási órák biztosítása az iskola indulásakor nem ment minden gond nélkül, végül sikerült elérni, hogy két olasz lektort is alkalmazzanak. Ők egészen 1950-es kiutasításukig az intézmény tanárai maradtak.

Pannonhalmán – az olasz kivételével – minden tárgyat szakképesített tanár tanította. Az olasz nyelv gazdája Kovács Arisztid latin-görög szakos tanár volt. Az olasz nyelv tanításához a budapesti Olasz Kultúrintézet jelentékeny mértékben hozzájárult: 1939-ben három folyóirat legutóbbi évfolyamait és 23 kötetnyi könyvadományt küldött. A későbbiekben mind a Kultúrintézet, mind a budapesti olasz iskola, mind pedig a nagykövetség adományozott könyveket. Ezen túlmenően Ciano gróf Pannonhalmára küldte a Treccani Enciklopédia köteteit. Nemcsak könyvek érkeztek azonban, hanem oktató- és dokumentumfil-

mek, továbbá ifjúsági folyóiratok, amelyek a társalgási órákat segítették. Az olasz mellett nyitva állt a lehetőség további nyelvek (angol, francia, német) tanulására, zenetanulásra és vívásra. A diákok hitéletét szolgálta a Szent Benedek-gárda, míg a közösséggé fejlődést a Szent Márton cserkészcsapat megalakulása ösztönözte. Mindezek mellett a testi nevelésre is gondot fordítottak, és rendszeresen kirándulásokat szerveztek.

A pannonhalmi intézetben a délelőtti olasz nyelvtan és a délutáni olasz társalgási órák igen intenzív nyelvtanulás lehetőségét teremtették és egyúttal követelték meg. Ennek az igyekezetnek meg is lett az eredménye, hiszen a tanulók nyelvtudása a tervezett mértékben haladt. Ennek hátterében ott álltak egyfelől a jól képzett tanárok, másfelől az, hogy a tanárok törekedtek a modern nyelvoktatás módszereinek alkalmazására: az idegen nyelvű oktatásra, az új szavak jelentésének körülírással vagy szóeredeztetéssel történő megtanítására és a nyelvtani szabályok szövegből való közös levezetésére. 1942 novemberében olasz szakos tanfelügyelő érkezett az intézménybe, mind a négy osztály olaszóráit meglátogatta és a délután társalgási órákon is részt vett. Megfigyeléseiből értekezlet keretében számolt be az igazgató és a tantestület előtt, amelyről jegyzőkönyv is készült. Ebből tudjuk, hogy a tanfelügyelő a legnagyobb elismeréssel szólt a látottakról és hallottakról, kritikai jellegű észrevétele az olasz nyelvtanítással kapcsolatban alig merült fel. Az eredményesség bizonyítéka, hogy a nyolcadikos diákok mind szóban, mind írásban könnyűszerrel megoldották az olasz érettségi feladatokat.

A Szent Benedek-rend gimnáziumában az olasz nyelvórák és a társalgási órák mellett a világtörténelmet (amelynek Olaszország története is része volt) ugyancsak olaszul tanították. Ezt többen is támadták, azzal érvelve, hogy a magyar történelem ilyenét való tanítása káros, mert a magyar szempontokat nem tudják érvényesíteni. A történelemtanítás a tantestületi értekezletek visszatérő problémája volt. Végül az egyeztetések eredményeként olyan megoldás alakult ki, amely szerint 4. osztályban az olasz lektor, ötödikben és hatodikban azonban már a magyar anyanyelvű, de olaszul jól tudó tanár tanította a történelmet, olasz nyelvű könyv alapján.

A tantestületi értekezletek és a szakfelügyelői látogatások során az is szóba került, hogy a tanítás során nincsenek megfelelő módon kihasználva az olasz és a latin nyelv közeli rokonságából fakadó lehetőségek. Ennek a kérdésnek a megítélésében azonban a tantestület megosztott volt, és megfelelő képesítéssel rendelkező latin-olasz szakos tanár sem állt rendelkezésre. Bár a főpárt tett lépéseket ennek a pótlására, ezt a feladatot nem sikerült megoldania, mert olasz szakos tanárokból általában véve hiány volt az országban.

A tanítás nyelvének kérdését összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a pannonhalmi olasz gimnáziumban – az olasz irodalomtörténet és a világtörténelem kivételével – minden tantárgyat magyarul tanítottak. Ugyanakkor a délutáni társalgási órák során minden tantárgy szakkifejezéseinek olasz változatát is megtanulták a diákok. A két-tannyelvűség csak a 4. osztálytól kezdődött. Viszont az ún. tartalom-alapú nyelvoktatás szinte az első pillanattól kezdve jelen volt az olasz lektor társalgási óráin.

A sárospataki Angol Internátusban az 1931 és 1952 közötti periódusban az angol nyelv oktatása két formában történt. A tanulók egy része tízéves korától, tehát első gimnáziumi osztálytól tanulta az angolt, a latin és a német mellett. Ők a felső tagozatban bizonyos tárgyakat (pl. világtörténelmet) is angolul tanultak. A tanulók másik része viszont csak ötödik osztálytól ismerkedett meg az angollal. Erre azért teremtettek lehetőséget az iskola

1 tudomány és társadalom

vezetői, mert a korszakban általánosnak volt mondható, hogy a négy gimnáziumi osztály befejeztével egyes tanulók vagy megszakították, vagy más iskolatípusban folytatták tanulmányukat. Mivel pedig a lemorzsolódás viszonylag magas volt, ezért Sárospatakon olyan ötödik osztályokat is indítottak, amelyekbe azok a tanulók kerültek, akik az első négy évfolyamot nem Patakon végezték, s ezért nem tudtak angolul. Ez a költségkímélő megoldás kedvezett a szülőknek, míg az intézmény számára biztosította a tehetséges tanulók utánpótlását.

A pataki gimnáziumban az angol tagozat teljesen egyéni tanterv alapján működött. Az első osztálytól az angol tagozatos diákok az első és a második osztályban délelőtti heti öt órában tanulták a nyelvet, amelyet a délutáni lektori óra egészített ki. A világtörténelmet angolul hallgatták az ötödik és hatodik osztályban, heti három órában. A diákok másik csoportja, akik csak az ötödiktől kezdték el az angolt, három éven át heti négy, majd a nyolcadik osztályban heti három órában tanulták a nyelvet. A társalgási órákon való részvételért viszont nekik külön fizetniük kellett.

Sárospatakra szintén eljutottak külföldről (Svájcból, Németországból, Angliából) beszerzett könyvek és angol folyóiratok. Ezen túl angol nyelvű rádióadások hallgatására is lehetőség nyílt. Mindezek mellett az internátusnak önálló angol újságja is megjelent *College News* címmel. Az iskola tanárai és diákjai kulturális eseményeket, színelőadásokat, angol esteket rendeztek.

A pannonhalmi nyolcosztályos gimnáziumban 1947-ben került sor az első olasz tagozatos osztály érettségijére. Amikor az intézményt alapították, nem tervezték az érettségi bizonyítványok olaszországi elismertetését, ezért nem is alakították tantervüket az olasz követelményekhez. Az első érettségi előtti eredményes tárgyalásoknak köszönhetően született meg a kétoldalú megállapodás, amelynek értelmében a vizsgák olasz vizsgabiztos jelenlétében zajlanak, és így a kétnyelvű érettségi bizonyítvány lehetővé teszi az olaszországi továbbtanulást. Még 1948-ban is e megállapodás alapján vizsgázhattak a diákok.

Sárospatakon az első angol tagozatos osztály 1939-ben érettségizett. A pataki diákok kétnyelvű érettségi bizonyítványt kaptak, és ez számos angol egyetemre (Manchester, Liverpool, Leeds, Sheffield és Birmingham) való továbbtanulásra jogosított. A két leghíresebb brit egyetem, Oxford és Cambridge is elfogadta a sárospataki kétnyelvű érettségit, ám feltételként szabták a kollégiumi felvételt is. Több skót egyetem (Aberdeen, Edinburg, Glasgow és St. Andrews) szintén elismerte a pataki érettségit, de itt angol nyelvből is felvételezni kellett. Szabó Gyula, az Angol Internátus, majd a gimnázium igazgatója szerint az *„angol felvételi vizsga követelménye azonban jóval kevesebb, mint amennyit mi az angol ágazatunkban érettségit teendőkől megkövetelünk, s ezért azoknak, akik ezeknek az egyetemeknek valamelyikére pályáznak, a vizsgától nem kell félniük.”*

Az intézmények tanulói és tanárai

Az olasz gimnázium tanulói az ország minden részéről érkeztek. Társadalmi helyzetüket illetően azt lehet megállapítani, hogy az iskola jellemzően a korabeli középosztály fiaiból vagy a társadalom felső rétegeiből rekrutálódott. Ugyanez állapítható meg a sárospataki Angol Internátusba járó tanulók szüleinek társadalmi hátteréről: papok, tanárok, magasabb pozíciójú közhivatalnokok, szabadfoglalkozású értelmiségiek, tőkés tulajdonosok,

vállalkozók, földbirtokosok voltak. Vagyis Sárospatakra a korabeli gazdasági és szellemi elit járatta a gyermekét. A tanulók társadalmi háttérét illetően tehát mindkét intézmény esetében elit gimnáziumról beszélhetünk. Ami a tanulók felekezeti összetételét illeti, a pannonhalmi bencés gimnázium alapvetően katolikus iskola volt, míg a sárospataki Angol Internátus református iskolaként működött, ugyanakkor az angol tagozatú osztályba járó tanulók felekezeti hovatartozást illetően színesebb képet mutattak. A nem reformátusok iskolaválasztását tehát elsősorban az angol nyelvtanulás lehetősége ösztönözte.

Pannonhalmán valamennyi tanár – a torna- és a rajztanár, valamint a két olasz lektor kivételével – bencés szerzetes volt. A bencés gimnáziumban a diákotthoni prefektus és az iskolai osztályfőnök azonos volt, és valamennyi nevelőtanár egyben az iskolai oktatásba is bekapcsolódott. A lektoroknak heti 18 órás tanítási kötelezettségük volt, amelynek döntő részét a társalgási órák jelentették, ugyanakkor az ebéd és a vacsora utáni pihenőidőben és az iskolai kirándulások során is a diákok rendelkezésére kellett állniuk. Ha pedig úgy döntöttek, hogy a diákotthonban laknak és étkeznek, akkor a prefektus feladataiban is részt kellett vállalniuk.

A Sárospataki Református Főiskola Gimnáziuma tanári karának összetételét Kézi Erzsébet, az 1920 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan, részletesen elemezte. Patakon magas felkészültségű (többen az Eötvös kollégiumból érkeztek, sokuknak doktori fokozata is volt), aktív közéleti és kulturális tevékenységgel rendelkező, jellemzően református felekezethez tartozó tanárok tanítottak. A nyelvszakosok között a latin dominált. Az 1931/32-es tanévben mindössze egyetlen magyar nyelvű angol szakos tanár látta el az angol oktatást az intézményben. Az angoltanárok (a gyors fluktuáció indokolja a többes szám használatát) munkáját nyelvi lektorok segítették. Az anyanyelvi tanárokkal való ellátást az európai háborús helyzet 1939-től egyre nehezebbé tette; 1949-től a lektori álláshely az intézmény 1952-es bezárásig üresen állt. Ennek ellenére az 1948/49-es tanévben már hét tanár oktatta az angol nyelvet, ami a korábbi időszakhoz képest jelentős emelkedés. Sajnos éppen akkor számolták fel az angol nyelv oktatását, amikor annak a személyi feltételeit – igaz, nyelvi lektor nélkül – sikerült megteremteni.

A pannonhalmi és a sárospataki nyelvoktatás során tehát jelentős különbségeket fedezhetünk fel. Míg a bencés gimnáziumban folyamatosan rendelkezésre álltak anyanyelvű lektorok, addig a pataki intézményben több évben is – főként a világháború következményeként – nem sikerült betölteni az angol lektori állást. A Szent Benedek-rend iskolájában több tanár tudott az olasz nyelv tanításában részt venni, és az oktatás intenzívebben történt. Sárospatakon kezdetben csak egy-két tanár foglalkozott az angol nyelv tanításával, de a korszak végére az angoltanárok száma jelentősen emelkedett.

A nyelvi képzések megszűnése

A második világháború mindkét intézmény működésére jelentős mértékben hatott. A pannonhalmi gimnázium esetében ez az olasz jelleg folyamatos elvesztését jelentette. Ekkor került az intézménybe egy német fogságból szökött francia katonatiszt, aki francia lektori feladatokat látott el, és biztosította a diákotthonban a délutáni francia nyelvű társalgás lehetőségét. 1945 tavaszától ismét igyekeztek az iskola működését a korábban megszokott rendbe terelni. Ugyanakkor a megváltozott politikai viszonyok nem tették lehetővé az intézmény eredeti profiljának a visszaállítását. Ennek megfelelően az olasz nyelvet csak

1 Tudomány és társadalom

a 3. osztálytól kezdték tanítani, és akkor is csak választható idegen nyelvként. A németet és az angolt az 5. osztálytól lehetett második modern nyelvként választani. A választható nyelvek körét hamarosan az orosz is bővítette. Bár többen (az olasz lektor, a szentszéki követség) próbáltak tenni az olasz jelleg megőrzése érdekében, a világháborút követően a gimnázium soha nem szerezte vissza az olasz nyelv és kultúra terjesztésében betöltött korábbi szerepét. 1948-ban aztán az intézményt két évre államosították. 1950-től ismét a bencések kezébe került, de az olasz jelleget azóta sem kapta vissza.

A sárospataki Angol Internátusban a világháború többek között azzal a következménnyel járt, hogy az angol nyelvi lektori állást nem sikerült betölteni. Az 1945 utáni fejlemények egyértelműen meghatározták az iskola további sorsát. Megszüntették a nyolcosztályos középiskolai oktatást, 1947-ben a VKM rendelete értelmében a gimnáziumok alsó tagozatát általános iskolává alakították. Az 1948-ban bekövetkezett országos államosítás a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumát egyelőre elkerülte, az iskola egyházi irányítás alatt maradt. Az 1948/49-es tanévtől kezdve azonban már csak egyetlen idegen nyelv tanítására nyílt lehetőség, ez pedig az orosz volt. A gimnáziumban az angol tagozat helyére a reál tagozat lépett. Két idegen nyelv tanítását külön rendeletben tiltották meg, így a pataki angol tagozatot halálra ítélték. Az Angol Internátus 1949-ben felvette Kossuth Lajos nevét, a könyvtárát 1950-ben szerencsésen átmenekítették a Református Kollégium nagykönyvtárába. 1952-ben végül sor került a gimnázium teljes államosítására.

Bár 1948 után a nyelvoktatás Pannónhalmán és Sárospatakon egyaránt megszűnt, az addig elért eredmények nem múltak el nyomtalanul, a végzett diákok egyéni sorsaiban tovább éltek. Mindkét intézmény olyan elitet képzett, akik későbbi pályafutásuk során kamatoztatni tudták az iskolák szellemiségét és színvonalát tükröző nyelvtudást, általános és szaktárgyi műveltséget.

Irodalom

Balogh László (szerk.): *1000 éves a magyar iskola*. Korona Kiadó, Budapest, 1996.

Corpus Iuris Hungarici. Ezer év törvényei, 1000–2003. www.1000ev.hu

Elekes Imre (szerk.): *Emlékkönyv a Sárospataki Ref. Főiskola fennállásának négyszázados ünnepéről 1931. szept. 30. és okt. 1. Sárospatak, 1932.*

Glatz Ferenc (vál.): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*

Kézi Erzsébet: *A nyelvoktatás politikai összefüggései Közép-Európában a két világháború között = Zempléni Múzsza, 2004. 1. szám*

Kézi Erzsébet: *Az idegen nyelvek oktatásának politikai vetülete Klebelsberg koncepciójában = Valóság, 2008. 12. szám*

Kézi Erzsébet: *Egy megvalósult klebelsbergi koncepció. A sárospataki Angol Internátus. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004.*

Maller Sándor: *Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon. Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Sárospatak, 1998.*

Mészáros István: *Iskola Szent Márton hegyén. Pannonhalmi Bencés Gimnázium, Pannonhalma, 1990.*

Mészáros István: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.*

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.*

Pelles Tamás: *A magyar–olasz két tanítási nyelvű oktatás: különös tekintettel a nyelvpolitikai vonatkozásokra, az idegen nyelvű tantárgyoktatásra és az ennek kapcsán fellépő terminológiai problémákra. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs, 2006.*

Pelles Tamás: *A pannonhalmi olasz gimnázium = Iskolakultúra, 2000. 11. szám*

Scherer Norbert (főszerk.): *Bencés Diákszövetség. Almanach 2007. Pannonhalma, 2007.*

Szlavikovszky Beáta: *Fejezetek a magyar-olasz kulturális kapcsolatokról 1880–1945 között. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2009.*

T. Kiss Tamás: *Klebelsberg Kunó. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.*

Labancz Eszter Szidónia

Aczél György és a vitatkozás „szabadsága”

Meddig terjedt a hatvanas években Magyarországon az alkotói szabadság? Hogyan és főleg miért lehetett egy művész a Kádár-rendszer képviselője? Hogyan működött az informális kapcsolatokra építkező kultúrpolitika? Mi alapján választotta ki Aczél György, a kultúra első és legbefolyásosabb embere azokat, akik később a konszenzus részei lettek? Ezek azok a kérdések, amelyek legtöbbször felmerülnek Aczél kultúrpolitikája kapcsán. A válaszadást bonyolulttá teszi a minden bizonnyal sokarcú személyiség köré fonódó legendahalmaz, valamint a még köztünk élők érzelmi érintettsége, amely általában az olyan erős személyiségű emberekhez kapcsolódik, mint Aczél György.

A hatvanas évek második fele Magyarországon a konszolidált Kádár-rendszer virágzásának első éveit, amikor a kultúra szerepe megváltozott és az irodalom körüli heves ideológiai küzdelmek némileg csillapodtak. Kalmár Melinda ennek okát abban látja, hogy „Kádár a kultúra és az ideológia viszonyának újfajta felfogását képviselte. Eszerint a forradalom utáni elméletben a kultúra még mindig a legfontosabb, de már nem az egyetlen eszköze volt az ideológiai befolyásolásnak, és főként nem egyedüli reprezentánsa magának az ideológiának”.¹ Aczél György, a művelődésügyi első miniszterhelyettes, a művelődéspolitika meghatározó alakja „úgy gondolta, hogy azokat az érzelmi-ráható effektusokat, amelyeket az »érzelmelek gazdag skáláján« a film, a novella, a regény, vagy a kép jelenít meg, továbbra sem kellene az ideológia eszköztárából mellőzni”² És természetesen nem is mellőzték őket. A változás nem azt jelentette, hogy a művészeteknek nem tulajdonított a politika akkora jelentőséget, mint korábban, hanem felismerték, a művészek *megnyerése* sokkal erősebb fegyvert ad a kezükbe, mint a korábbi közvetlen nyomásgyakorlás. Az ötvenes évekhez képest a megengedőbb aczéli kultúrpolitikával friss levegő érkezett a művészet területére, szabadabb teret, mégis bizonytalan érzéseket hozva magával. A nem feltétlenül következetes cenzurális eljárások változékony és kiszámíthatatlan természetéből is következett, hogy a művészek elkezdhettek kiskapukat keresgélni, azaz megteremtődött a politika és a művészet közt egyfajta „hallgatóságos konszenzus”,³ amelyben a kultúrpolitikai játszárnyakban a művészek is szereplői lettek.⁴ Aczél György személyes hálózata révén közvetetten, egyéni hatásának rafinált pszichológiai eszközével élt, maga köré gyűjtve a legjelentősebb művészeket, a „legkitűnőbbeket, a legbefolyásosabbakat, a legnagyobb kulturális és szociális tőkével rendelkező értelmiségieket”,⁵ és kijelölte számukra, milyen lehetőségeik vannak karrierjük építését illetően, amennyiben bizonyos tabukat (mint az 1956-os forradalmat, a Szovjetunió teljhatalmát, Nagy Imrét, a többpárt-rendszert) kerülnék.

Az ötvenes évek végétől számos olyan kezdeményezés indult, azt sejtette, hogy valóban elkezdődött a szabadabb művészet kora. Ilyenek például a filmes és színházi folyóirat-

ok, illetve a *Valóság* indulása, az Írószövetség demokratizálása, az 1963-as filmstúdió-reform, vagy az 1965-ben induló Magyar Játékfilmszemlék sorozata, amely a szocialista filmet úgy ünnepelte, hogy az első években a díjazás mellett teret adott az aktív vitára a filmművészek és a közönség, a kritikusok és a politika képviselői számára.⁶

A hivatalos kultúrpolitika elvi alapjait az MSZMP által kiadott 1958-as *Művelődéspolitikai irányelvek*ből ismerhetjük. Ezt Aczél maga is különféle dolgozataiban elemzi, részletezi, aktívan közvetíti a hivatalos állásfoglalást, amely immár az értelmiségiek felé deklarált ki-egyezési szándék nevében készült. Az irányelvek egy fontos kijelentése a szabadabb tér megadása, azaz „a művészetek fejlődéséhez (...) messzemenő szabadság” biztosítása, amely „a témaválasztásban, a feldolgozás módjában, az irányzatok, formakísérletezések kérdésében”⁷ szabadabb kezet ad.⁸

Az egyik ilyen aczéli írás egy 1969 augusztusában készült interjú szövege a *Lityeraturna*ja *Gazetából*, amelyben Aczél a szocialista demokrácia és a magyar kultúra összefonódásairól, találkozásairól és ütközéseiről kérdezték.⁹ A következőkben a fent leírtakat ebből a beszélgetésből vett néhány idézettel világítom meg, a korabeli magyar film helyzetére is utalva. Az interjú – amely nyilván írásban készült, néhány bekezdését Aczél más szövegeiben is olvashatjuk – azért érdekes, mert summásan jelennek meg benne azok az általánosan elfogadott kultúrpolitikai nézetek, amelyek a kultúra reprezentatív értelmezésekor a művészet minden területén – építészeti, képzőművészeti, irodalmi és filmes eszmecserékben, vitákban – elkerülhetetlenül jelen vannak. Ilyenek például a kultúra, a művészet és a nagy tömegek kapcsolatáról, azaz a tömegek műveltségének fejlesztéséről, az emberek nevelhetőségéről tett kijelentések és elképzelések, vagy a szocialista rendben gyökerező, egymást feltételező rend és szabadság eszméje. A szocialista közéletiség, a történelem adott szakaszának átmeneti jellegűként való értékelése, a vita, mint a gondolatok versengésének lehetősége is megjelenik, mint a gyakorlati szocialista demokratizmus fontos elemei. Mindezek szorosan összefüggnek a marxista-leninista értelmezések filozófiai elméleteinek művészetpolitikai alkalmazásaival.

A továbbiakban négy alapvetést emelek ki: a művészi szabadság kérdését, a lojalitás és szuverenitás problémakörét, a történelem átmeneti jellegűként való felfogását és a vita fontosságának hangsúlyozását.

Mit is jelentett a művészetek szabadsága a MSZMP elképzelése szerint? „Lenin értelmezésében a szocializmus eszméje a művészeteket az igazán szabad művészet zászlaja alá toborozza majd, és a művészek valódi szabadsága az eszme megvalósításáért vívott harcban testesülhet meg.” Az említett interjú egyik kérdése Aczél György fenti elgondolással kapcsolatos véleményét firtatja.¹⁰ Az elgondolás problematikussága abban áll, hogy a szabadság fogalmát eleve a politikai szféra tapasztalataiból származtatja. Hannah Arendt nyomán „ez különösnek és meghökkentőnek hangzik, mert a [szabadsággal] foglalkozó összes elméletünkben az az elképzelés dominál, hogy a szabadság sokkal inkább az akarat vagy a gondolkodás sajátja, semmint a cselekvésé.”¹¹ Azaz a politikai szabadság az emberi dolgok szféráján kívül esik, ami ellentmondásos, hiszen összeegyeztethetetlen a társadalom létezésével, a gazdasági élet hatalmával. Ezt a paradoxont oldja fel, hogy „a munkásosztálynak mint szocialista cselekvőnek a helyére a párt, mint ennek az osztálynak a képviselője lépett”.¹²

Aczél György szerint Magyarországon 1956 után a szocialista rend megszilárdítása volt a tét, amely rend feltételezi a szabadságot és viszont. Ez adja meg az alapot arra, hogy

1 tudomány és társadalom

„társadalmunkban, művészeti életünkben kibontakozhassék a szocialista szabadság”¹³ – írja. A szabadságértelmezés kardinális pontja a szocializmus eszméjét szolgáló művészi kezdeményezések nagyobb szabadsága, amely általában a nagyobb választékok jelenti. A szabadságfogalom (az alkotó művész szuverenitásának) kisajátítása adja e művészet-elképzelés alapját: „Amikor tehát mi a nagyobb alkotói szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük.”¹⁴ – foglalja össze Aczél. Nem csupán a „túrt” kategória bevezetését tehát, mint ahogyan ez a gyakorlatban számos esetben az alkotói szabadság tágítását jelentette. Aczél tehát az adminisztratív tiltást kizárja, de a tiltás elvét nem. „A szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítése világosan körvonalazott, határozott elveket követel. Ezért törekedtünk arra, hogy világosan meghatározzuk (...) a támogatásnak, a túrésnek és a tiltásnak (...) az alapelveit.”¹⁵ Központi politikai törekvésként nevezi meg többek között a művészekben, alkotóműhelyekben a szabadság és felelősség egységének tudatosítását.

A fenti két bekezdés értelmében a művészi szuverenitás fogalma nem fér meg a szabadság fogalma mellett. A szabadság és a főhatalom azonosítása ugyanis az emberi szabadság tagadásához vezet, ezért nehéz megérteni, hogyan részesülhet bárki szabadságban a nem szuverenitás feltételei között.¹⁶

Ami a filmművészek helyzetét illeti, a hatvanas években még azt látjuk, hogy ezek az elvek úgy léptek életbe, hogy a filmes és a politikus közötti macska-egér játékában fontos szerepet kapott az egyezkedés szimbolikus aktusa, a kapcsolati tőke és annak informális felhasználása. A stúdiócsoportokba – azaz alkotó atelier-ekbe – osztott rendezők, főleg a fiatalok, gyakorlatilag leginkább a stúdióvezetőkben bízhattak, hogy annak sikerül-e elfogadtatnia a forgatókönyvet. Feltűnő, hogy a cenzúráról való beszédmód is megváltozott; a politikai rendszer bizonyos szinten a cenzúra intézményét is tematizálta. Egyfelől – és ennek éppen a már említett Magyar Játékfilmszemle volt egyik fő terepe – lehetett beszélni a cenzúráról, a forgatókönyv fetiszálásának hátulütőiről, másfelől általánosan is lehetett kritizálni a mindenkori cenzúra intézményét, ámde főleg a múltra vetítve. Ezzel a kultúrpolitika azt sugallta, hogy a Rákosi-rendszer sematikus ábrázolásmódja, a kézi vezérlésű kultúrpolitika már a múlté, – sőt, a művész érdekeit is szolgálja, ha belemegy az egyezkedés játszmájába, hiszen megalkothatja a filmjét, megkapja a támogatást; legfeljebb „egy-két kisebb változtatást” kell végrehajtani, de a film nem kerül tiltólistára. Herskó János, a Mafilm 3. Stúdió vezetője például 1969-ben arról beszélt, hogy tíz évvel azelőtt mennyivel nehezebb volt a kultúrpolitikával folytatott küzdelem, az érvényesüléshez trükközni, csalni kellett. A cenzúráról való beszéd paradoxonát – *beszélhetünk* róla, tehát nem létezik, beszélünk *róla*, tehát létezik – a hatvanas években még némileg feloldotta a régi rendszer cenzúrakritikája.

A lojalitás ezen elve is jól körvonalazottan kiolvasható az aczéli szövegből. A szabadság és felelősség egységének tudatosításából fakad a politikai elképzelések tisztelete, azaz a cenzúra elveinek elfogadása, más szóval a lojalitás. „A szelekció legfontosabb kritériuma a politikai megbízhatóság, a lojalitás, a párt és annak eszméje (...) iránti hűség.”¹⁷ Ebben gyökerezik az aczéli csavar, a *tiltásnélküliség a tiltásban* paradoxonjának, az „érted cenzúrázlak, nem ellened”¹⁸ frázisának, a diktátumok kontraktualizálásának gyakorlati alkalmazása. Haraszti Miklós szerint az ellenőr és a művész már nem különül el, a művész erényévé válik, ha összenő a hatalmi központtal, és vele „termékeny metamorfózisban”¹⁹

működik, amely tézis a filmművészet esetében a lényegre tapint. Haraszi koncepciója szerint a konszolidált kádárizmusban az alkotók teljes mértékben elfogadták és bensővé tették a hatalom kulturális normáit, és ennek következményeiként egyrészt a cenzúrát maguk a szerzők érvényesítik önmaguk fölött, másrészt a cenzúra ily módon egy sajátos civilizációt hoz létre.²⁰ Ebben az értelemben a gazdasági racionalitással magyarázott politikai nyomás természete átfordul; nem tiltó kényszer többé, hanem teret adó, az alkotásokat díjazó, tárgyalóképes játékosrássá válik. Az következik ebből, hogy az alkotó, még ha látja is e kapcsolat felemás, paradox voltát, lekötelezetté válik, és nem sérti meg a nyilvánosság szabályait. Azzal tehát, hogy nem vállal nyílt fizikális vagy szimbolikus konfrontációt, gyakorlatilag adósságot törleszt a számára immár tágabbra szabott határok között.

Ahhoz, hogy a művészekben a társadalmi felelősség tudatosuljon, hangsúlyozni kell a szocialista történelemfelfogás átmeneti, azaz a permanens forradalom állapotában létező jellegét. A szocialista művészet felsőbbrendűségének tudata abból a messianisztikus hitből eredt, hogy a szocializmus hivatott az emberiség megváltására. Ezért a szocialista kritikus mindig talál foltot a társadalom vásznán, folytonos céljává emeli a szocialista közéletiség és népiség elképzelt szintjének folyamatos emelését. Az Aczél szerint zavaró problémák, hogy „házánkban sok még a vallásos ember”, hogy „az ideológia, a kultúra területén nincs monopolhelyzete nálunk a marxizmusnak”, hogy „vannak olyan rétegek, amelyeknek gondolkodásában az új marxista elemek keverednek a régi, polgári nézettel”, abból a nézetből erednek, hogy a történelem – azaz a jelen – a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában van.²¹ Ezzel tehát az alkotói felelősséget hangsúlyozza azzal kiegészítve, hogy a szocialista demokratizmus kibontakozása és a kultúra fejlesztése közt kölcsönhatás áll fenn. Azaz az egyik úgy hat a másikra, hogy a fentebb említett nagyobb alkotói „álszabadságban” a művész feladata az, hogy a szocializmust építse. Aczél belátja, hogy a marxizmus mellett más szellemi irányzatok is léteznek Magyarországon, nem deklarálja annak ideológiai monopolhelyzetét, sőt, ennek esetleges kijelentését hibásnak is véli. Ez „illúziókhöz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezet” – állítja. A marxizmus deklarált, a valóságban nem realizálódott monopóliumát az adminisztratív eszközökkel elért hallgatás teremtette meg. „... [Ha] a vélemények nem csaphatnak össze szabadon, akkor az élet minden közhivatalban kihál, látszatélet uralja el, s csak a bürokrácia marad aktív erő”.²²

Aczél György éppen erre hivatkozva emeli ki a vita lehetőségét, amelyet önmagát „másokkal” szembeállítva komolyan vesz. A vitát a szocialista szellemi lét alapjának, lényegének tartja. „Ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy szóra szóval, gondolatra gondolatlan, nézetre nézettel, vitára vitával válaszolunk. – írja. – De mondanom sem kell, ha valaki vita ürügyén bármilyen politikai szervezkedésre (...) vállalkozik, erre mi törvényeinknek megfelelően válaszolunk.”²³ A „mások” azok, akik a viták során felveszik az „idézetmarxizmus” állarcát, és polgári vagy kispolgári nézeteiket marxista terminológiával és idézetekkel álcázzák. A tények ismeretében hozzátehetjük, hogy ezek a „mások” lehetnek azok is, akik a vitában részt vesznek. „A szocialista demokratizmusban a viták, véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak.” – emeli ki Aczél. Csizmadia Ervin pontos megfogalmazása szerint a *diszkurzív diktatúrában* a vita nem csak a nyilvánosság alakulásában játszott főszerepet, nem csak szakmai lehetőséget nyújtott, hanem immár intézményesült, elismert kvázi-demokratikus teret alkotva egy újabb fontos eleme lett a politika

terepének.²⁴ A filmszakma demokratikusnak mondható átalakulása, az 1963-ban elinduló stúdiórendszer nem csak a viták elindulásának volt az egyik intézményesült kerete, hanem a vitában való részvétel minimális előfeltételét teremtette meg tagjai számára. Így tehát, ahogy megjelenik e lehetséges fórum, ahol a szakmai viták elindulhattak, – emeljük ismét ki: hivatalosan – látható módon bizonyos értelemben megszűnik, vagy legalábbis enyhül az autoriter diktatúrára jellemző egyoldalú kommunikáció.

Az a művészet volt fontos és kiemelkedő, amit a politika annak tartott, vagyis a politika saját magának építette fel azt a kulturális tőkét, amivel aztán sáfárkodhatott. És ebben az esetben ez a tőke nem tudást jelentett, hanem a hatalmi elit önigenlésének eszközét. A filmművészet kapcsán például a filmszemlén folyó zsűrizés és díjkiosztás is ilyen. Mindez a valódi plurális és demokratikus nyilvánosság hiányát elfedő „szimulált nyilvánossághoz”²⁵ tartozik: vele a hatalom, miközben látszólag önzetlenül és nagyvonalúan kiemelkedő teljesítményeket ismer el, a rituálisan ismétlődő ceremóniákkal valójában önmaga kétes legitimitását erősíti.²⁶ Célja a szakma képviselőit lekötöztetetté tenni, és azt a látszatot kelteni, mintha keretein belül valóságos alkalom nyílna a vélemények cenzúra nélkül nyilvánosságra hozására, a saját meggyőződés képviselésére, a *vitára*. A korszak vitái nem jelentettek valódi kritikát gyakorló nyilvánosságot, hanem éppen hogy hatástalanították azt, a pártközpont által megteremtett tér tehát lekötöztető erejű és szimbolikus jellegű, amely által a hatalom önmaga legitimitását erősítette.²⁷

Ezeket a vitákat végig kell vinni, – írja Aczél György – azokkal is vitatkozva, akik a marxizmus pluralizmusát hirdetik, vagy azokkal, akik szerint a marxizmus gondolkodási módszertan. Azzal zárja a gondolatot, hogy a hosszabb vitákra is szükség van. A Magyar Játékfilmszemlék vitái és üzemi találkozóinak teret nyújtottak az eszmecserének, amely nem csak a szakmabeliek számára volt nyitott. Ezeknek a vitáknak a természetéhez és elemzéséhez fontos megérteni a párt hivatalos elképzeléseit, azaz, hogy a viták a marxizmus által megkövetelt helyes választ hivatottak felkutatni. Ide tartozik a közönséggel való kapcsolat kérdésköre is, amely legalább ugyanilyen izgalmas probléma.

Az interjúszövegből tehát négy alapvetés emelhető ki: 1. Az alkotói szabadság aczéliként értelmezése nem egyedülálló, az azonban kivételes, ahogyan ezzel a szabadsággal machinált.²⁸ 2. A szabadságfelfogásból bontakozott ki az aczéliként kultúrpolitika lojalitás-képe, amely szükséges előfeltétele volt annak a nagyobb szabadságnak, amely a szocializmus eszméjét szolgáló művészi kezdeményezéseknek adatott. 3. A felmerülő problémákra reakcióként sokkal egyszerűbb volt Aczél György számára, és minden bizonnyal számos alkotó és értelmiségi számára is az átmeneti történelem képének elfogadása, a hamis pszichologizálás, hogy az ember válsághangulatba kerülhet egy változás során, mintsem a problémák tabuk nélküli nevével nevezése. 4. Komoly újítás volt tehát a problémák és felmerülő kérdések irányított keretek közti kezelése, a nyilvános, szakmai és sajtóviták lehetősége, amelynek során a politikai visszasságokat, nézeteltéréseket meg lehetett nevezni. Létrejött egy olyan diszkurzív nyilvános tér, ahol a meggyőzés vált fontossá, ahol az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának, a támogatásnak, a tőrésnek és a tiltásnak az elveit érvényesítették.

Jegyzetek

¹ Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998. 149. o.

² Uo. 157. o.

³ Varga Balázs a filmművészetrel kapcsolatban beszél hallgatólagos konszenzusról, azaz hogy a három T életbelépésével a művész nem elnyomott volt többé, hanem csapatjátékos lett a politikai játszmákban. A hatalom állásfoglalást, néha agitációt várt el a művészekről, míg cserébe nem szólt bele a filmkészítés minden egyes pillanatába. Ez persze nem jelentette a cenzúra megszűnését, annak főszereplői ugyanis a forgatókönyvek lesznek, hanem inkább a nyomás csökkenését, a kompromisszumkötés és a tárgyalás lehetőségét. Az 1963-ban átszervezett filmgyári struktúra is ennek a lenyomata. Varga Balázs: *Túrészhatár – Filmtörténet és cenzúrapolitika a hatvanas években*. In: Kisantal Tamás – Menyhért Anna (szerk.): *Művészet és hatalom – a Kádár-korszak művészete*. L'Harmattan, Budapest, 2005. 116–138. o.

⁴ A cenzúra változékonyságát, „húzd meg-ereszd el” természetét a „Tízezer nap” körüli bonyodalmak példázzák legszebben. Vö.: Varga Balázs, i.m. 123–131. o.

⁵ Bozóki András: *Aczél és Pozsgay = Beszélő*, 1998. 12. szám

⁶ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: *Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989*. Planétás Kiadó, Budapest, 1998.

⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 44. o.

⁸ Vö.: Bolvári-Takács Gábor: *Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete = Múltunk*, 1995. 4. szám

⁹ Aczél György: *A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra*. In: uő: *Eszmének erejével*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. (2. bővített kiadás) 153–161. o.

¹⁰ Uo. 154.o.

¹¹ Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 163. o.

¹² Tony Wright: *Régi és új szocializmusok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 143. o.

¹³ Aczél György, i.m. 154.o.

¹⁴ Uo. 157. o.

¹⁵ Uo. 158. o.

¹⁶ Ezt a gondolatot Hannah Arendt azzal zárja, hogy veszélyes azt hinni, hogy az ember csak akkor lehet szabad, ha szuverén. A politikai szuverenitás csak erőszak árán tartható fönt az emberi állapot körülményei közt, amelyben a szabadság és a szuverenitás nem is létezhetnek egyidejűleg, olyannyira kevésbé azonosak egymással. Ahol szuverenitás van, ott az akarat elnyomása is, így tehát ha az emberek szabadok akarnak lenni, akkor éppen a szuverenitásról kell lemondaniuk. In: Hannah Arendt, i.m. 173–174. o.

¹⁷ Kornai János: *A szocialista rendszer*. HVG, Budapest, 1993. 89. o.

¹⁸ Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997. 216. o.

¹⁹ Haraszi Miklós: *A cenzúra esztétikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 28. o.

²⁰ Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Typotex Kiadó, Budapest, 2006. 83. o.

²¹ Aczél György, i.m. 155. o.

²² Tony Wright, i.m. 130. o.

²³ Aczél György, i.m. 156.o.

1 tudomány és társadalom

²⁴ Csizmadia Ervin: *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben.* Századvég Kiadó, Budapest, 2001. 147. o.

²⁵ Kalmár Melinda, i.m. 74. o.

²⁶ Rényi András nyilatkozata Váradi Júlia interjújában a Kossuth-díjról. Váradi Júlia: *Öten a Prima Primissimáról. Avagy a haza fényre derül.* Vagy sem = *Mozgó Világ*, 2007. 1. szám

²⁷ Kalmár Melinda az 1958-as művelődéspolitikai irányelvek úgynevezett társadalmi vitájával kapcsolatban fogalmaz így, „a valódi vagy a potenciális nyilvánosság korporálását, hatástalanítását jelenti a látszólag tevékeny részvétel a közéletben”. Vö.: Kalmár Melinda, i.m. 152. o.

²⁸ Érdekes adalék, hogy a szöveg a betiltott „A tanú” évében keletkezett, amikor a „Szerelem” bemutatójának elhalasztása és „A tanú” sorsa hosszú és látványos veszekedésekkel járt. „A tanú” forgatókönyve írásánál Aczél volt a társszerző Kardos György mellett. Elhíresült mondat Bacsó Péter mondata arra válaszként, hogy Aczél a könyvet „közös művünk”-nek nevezte: „Úgy közös, hogy én megcsináltam, maga pedig betiltotta.”. In: Varsányi Gyula: *A hatalom humorérzéke. Interjú Bacsó Péterrel.* = *Népszabadság*, 1993. június 21.

Fazekas Balogh István

„Vállalom kell, hogy kifogjak a sorson...”

Mladonyiczky Béla szobrászművész pályája

„A múzsáknak szentelt ezen épületet a jótévedők közös segítségével 1821-ben emelték” – áll latinul a mondat a Sárospataki Református Kollégium főbejárata feletti márványtáblán. E sok tudós tanárt és tudományokra szomjas diákot látott felirat alatt lépett a kollégiumba ötnegyed század múltán egy távolból érkezett kisfiú, aki arra rendeltetett, hogy találkozzék a múzsákkal, és életét a művészi és pedagógiai teremtőmunkának szentelje. A tekintélyes épület miatti megilletődöttségét fokozhatta a falakon elhelyezett domborművek bámulata. A látótér tele nemes emberek ábrázatával és a történelemmel, amelyben megelevenednek a bujdosó és gályarabságra ítélt diákok, aztán Kopácsi és Kövy professzor, majd Comenius és Kossuth.

Már a vasútállomástól idejövet is különleges lehetett az útja az Iskolakert lomberdeje alatt, ahol lépten-nyomon csupa tekintélyes bronzarc tekintett rá biztatólag, mintha azt mondanák: jó irányba haladsz öcskös! Lorántffy Zsuzsanna jóságos asszonyosság, aztán a Kazinczyk, majd Tompa Mihály és a Nagyságos Fejedelem. Micsoda történelmi panoptikum, mekkora élmény! Aztán egy ámulathervasztó mementó: a magasodó alma mater előtt jobbra az élénk emlékezetű háború iszonyatát idéző gránátos katona. Az életből kiforduló, vassisakos harcos, akit már célkeresztbe fogott az ellenség. Akit hiába vártak haza övéi, mint ahogy a fiúcska is hiába várta haza édesapját, a kondorosi ágálót. Cseperedve, hányszor nézegethette később is a mozdulatba dermedt vitézt, amelynek megmintázója aztán eszményképévé lett, s akinek másik helyi műve, a 48-as hősi halált szenvedett pataki diákok bronzrelieffjének avatásán talán eleven szemlélő lehetett 1948-ban. A viharsarki kis jövevény életébe így léphetett be a szobrászat, és így érinthette meg a nagyszerű magyar szobrász, Medgyessy Ferenc szelleme. Valószínűleg először, ám örökre.

Mladonyiczky Béla Békésszentandrásán született 1936. május 20-án egy igen szegény családban. Apja, Pál, uradalmi bognár volt; erős akaratú, minden igazságtalanság ellen lázadó ember. A szociáldemokrata Kéthly Anna híveként zaklatásoknak volt kitéve. Neki és családjának sokszor kellett költözködni egyik helyről a másikra és valami szervezkedés miatt megalázó kilakoltatást elszenvednie. 1944-ben az utcán, fiától elszakítva, letartóztatták. A megélt erőszak okozta az első traumát a fiúban. Az apát lágerbe hurcolták. Buchenwaldban halt meg 1945-ben.

A háború utáni inséges időkben az özvegy anya, Major Erzsébet, alkalmi munkából tartotta el gyermekeit: Bélát és húgát, Irént. A nehéz sorsú, megviselt lelkű Mladonyiczky Béla átmenetileg, népi kollégistaként a gyomai Gyermekekotthonba került az elemi iskola 4. osztályába, majd ezt követően tovább Sárospatakra, amelyről köztudott volt, hogy évszázadokon át gyűjtötte a tehetségeket, vállalva az örökölt „szegények iskolája” rangot

és missziót. A korán apa nélkül maradt gyermek valószínűsíthetően az általános iskola 5. osztályába került. A nyolcadik osztályt 1952-ben végezte Sárospatakon, ahol gondos és lelkiismeretes tanárai felismerték tehetségét, művészi adottságait, ezért – kezdeményezésükre – a középiskolát már a Budapesti Művészeti Gimnáziumban folytathatta, itt 1956-ban érettségizett. A jó pedagógusok ott is felkarolták, segítették a műveltségében mutatkozó hiányokat pótolni. A hányatott sorsú fiatalember erős akaráttal és küzdelemmel igyekezett legyőzni hátrányait. A népi kollégiumok rendszere segítségével sikerült folytatnia tanulmányait.

1956–1961 között a Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán tanult. Ott érték az 56-os forradalom eseményei, amelyek újabb mély sebeket hagytak benne. A forradalom oldalán harcolt. (Élete hajszálon múlt, amikor főiskolai társát-barátját, Bódis Antalt, mellette lötték le az oroszok.) Olyan kitűnő tanárai és mesterei voltak, mint Beck András, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Martsa István, Pátzay Pál, Somogyi József, Vigh Tamás, Borsos Miklós. A főiskolán a pedagógia is érdeklődési körébe került, ezért a szobrászat mellett a tanárképzésben is részt vett, fakultatív formában.

Az ifjú művész-rajztanár feleségével, Fördös Erzsébettel, örömmel tért vissza tágabb szülőföldjére 1961 júniusában, bár tudta, hogy vidéken kevés az esélye szobrászi ambíciójának maradéktalan megvalósítására. A megyeszékhely csábító ígérete ellenére be kellett érnie egy tanári és nevelőtanári állással a békési Szegedi Kis István Gimnáziumban, illetve annak fiúkollégiumában, ahol lakásul egy szoba szolgált nekik. A pályakezdés éveiben a megélhetés nem volt könnyű, de a várostól kapott megbízás egy köztéri szoborra, ígéretesnek tűnt. Azonban a helyi huzavonák és a lektorátusi akadékoskodások nem tettek jót neki. Neurózisba esett, amellyel évekig kezelték. Gyógyulását tehetségének tudata és erős elhivatottsága is segítette.

1963-ban a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnáziumban kapott rajztanári állást. Kérésére, 1966-ban áthelyezték az akkor indult Új Gimnázium és Szakközépiskolába, amelynek öt éven át volt tanára. Műtermét az iskola biztosította egy 25 m²-es raktárhelyiségben, ahol végre elindulhatott valódi alkotói tevékenysége. Időközben megszülettek gyermekei: Béla (1963) és Edit (1966).

Az Új Gimnáziumban a hatvanas évek végére munkahelyi problémái keletkeztek. Környezete nehezítette a válságból való kilábalást, ami tevékenységében is akadályozta. Idegileg és lelkileg őrlődve mindinkább úgy érezte, zsákutcába került. Házassága is ekkor kezdett megromlani, végül 1977-ben bomlott fel. 1971-től a Rózsa Ferenc Gimnázium művésztanára lett, ahol rendszerváltásig tanított és vezetett képzőművészeti szakkört. 1972 decemberében kiutaltak részére egy tanyasi iskolai tantermet szükséglakás és műterem címen, ahol már új élettársával, Sík Sárával került össze. Külső és belső harmóniája helyre állt; alkotói élete új irányt vett. Szinte egész napos pedagógusi elfoglaltság mellett is bámulatos energiával termelte műveit.

Környezetére nem csupán műveivel kívánt hatni, hanem szerette volna az alkotni tudást mások számára is hozzáférhetővé tenni. Fáradhatatlan rajztanári munkája mellett képzőművészeti szabadiskolát vezetett, mert hitte, hogy a művészet embernevelítő. Karizmatikus egyéniségével sikeresen alakította tanítványai képességeit. Tisztelték és szerették Csabán. Diákjai imádták, hiszen kiváló pedagógus volt. Ezt már Domanovszky Endre művésztanára is méltányolta korábban, amikor a szobrászdiploma mellékleteként írásban dokumentálta pedagógiai képességeit.

Generációkat nevelt a látásra, a művészet szeretetére. Több tanítványa került eredményes művészi pályára. Alkotói és oktató-nevelői elfoglaltsága mellett közéleti, közművelődési tevékenységet is vállalt, a közízlés formálásán és a művészet társadalmi szerepének, rangjának elismertetésén fáradozva. Fontos volt számára a tehetséges fiatalok, valamint érdeklődők szakköri foglalkoztatása. A Megyei Művelődési Központtal együttműködve 1971-től tíz éven át képezte a megyei díszítőművészeti körök vezetőit művészettörténet, műalkotás elemzés tárgyában. Megszervezte és vezette a 200 fő körüli tagsággal bíró, megyei kiterjedésű, amatőr Képzőművész Szakbizottságot, amely egy évtizedig működött. A programban többek között konzultációs napok, közös kiállítások rendezése, látogatások, tanulmányi utak szervezése szerepelt. A Tudományos Ismeretterjesztő Társaság tagjaként előadásokat tartott. Koszta Rozália és Takács Győző művésztársaival megszervezte a Kohán Műhelyt, a megye hívatásos alkotóinak, majd létrehozták a Körösök Vidéke az Alkotókért Egyesületet, mecénások és alkotók részvételével. Sajnos, a két utóbbi, összefogást igénylő kezdeményezés rövid életű volt. Érzékeny lelkülete e kudarcokat is nehezen viselte, lendületét megtépázta. Egy idő után a szobor megrende-

lések szaporodni kezdtek. Miután már kellő számban voltak megbízásai, minden erejét az alkotómunkára fordította. A követ, márványt, fát gép nélkül, saját kezűleg faragta.

1995-ben súlyos betegség támadta meg szervezetét, a kórral már nem tudott megküzdeni, és 1995. október 17-én, Budapesten elhunyt. Abban az életkorban ment el, amikor még rengeteg terve van egy megállapodott embernek, és sok alkotnivalója egy viszonylag higgadt művésznak. Szomorú, hogy tevékenysége teljében kellett távoznia.

Mladonyiczky Béla nehéz ember volt, de gondolkodó. Nehéz volt a természete, amint a sorsa. Gyermekkorától küzdött az őt körülvevő világgal. Alaptermészeténél fogva ingerlékeny és keményfejű, hallgatagnak tetsző, nehezen oldódó, de nyugtalan tekintetű s mozdulatú ember volt. Alkatát a lázas aktivitás, szenvedélyes szorgalom, a társadalom és az ember alakításáért érzett felelősség jellemezte. Tiszteletreméltó akaraterővel közeledett céljaihoz, és eltökélten, szívós munkával valósította meg művészi terveit. Nehéz helyzeteket, rogyant állapotokat átvészelve sem engedett szándékából.

A szobrász hátrányos helyzetű, hiszen olyan művészeti ágat képvisel, amely társadalmi támogatás nélkül érdemben alig művelhető. A nemes anyagban történő kivitelezés komoly anyagi ráfordítást igényel. Egy nagyvárosban viszonylag könnyebb a finansziális akadályokat leküzdeni, és nagyobb eséllyel lehet a művészet iránti fogékonysággal találkozni. Tehetséges növendékként, a diploma megszerzése után maradhatott volna

Mladonyiczky a csábító ígéretek földjén, a fővárosban, mint számos kortársa. Azonban a gyors karrier lehetősége hidegen hagyta. Tiszta küldetésstudata inkább hazavitte az Alföldre, hogy az igazi őnmaga megtalálásán túl, a viharsarki emberek szellemi felemelkedésén munkálkodjon. Utólag megállapítható, hogy helyesen döntött. A kezdő lépéseket ugyan rögzös talajon kellett megtennie, később azonban egyre több lehetőséghez jutott sikeres alkotómunkájának megvalósítására. „Azért válik szobrász valakiből, mert különös, kényes érzékenységgel rendelkezik, viszonyul mindahhoz, ami körülveszi.” – fogalmazta meg önvallomásában, 1987-ben.

A művészen elementáris erejű óhaj és cél, hogy a megtapasztalt világnak személyiségén szűrt eszenciáját kifejezze, ami gyakran a benső vajúdás kitárásával jár. Az alkotónak ez nagyon sokszor embert őrölő életmódot jelenthet. A különféle kényszerhelyzetek – mint a tanárlét és a művészlét nehezen összeegyeztethetősége; megfelelni az elvárásoknak; az egzisztenciális kérdések és a társadalmi környezet egyéb megnyilvánulásai – további görcsökkel járnak. Mindezeket kezelni, embert és művészt próbáló feladat, amellyel neki is meg kellett birkóznia.

Témáit elmélyülő komolysággal választotta ki a történelem és a művelődés gazdag kínálatából. A remekül mintázó, kitűnő jellemábrázoló Mladonyiczky önérzetesen szólt nemzeti kultúránk nagyjairól, példás tetteikről és eszményeikről. Foglalkozott más művészek sorsával és portréjával is. Az ember kimondottan érdekelte. Szerette nézegetni őket a kiskocsmákban, a piacokon is. Saját keserves élete, a valóság árnyoldalainak ismerete fogékonyra tette mások szenvedése iránt. Egyre közelebb került a természethez is. A természet jelenségeinek, végtelen variációs lehetőségének felhalmozásával fejezte ki öngyötrő gondjait. Erről számtalan érméje is tanúskodik, amelyekből életében több mint 800 darabot készített.

Plasztikai nyelvezetére jellemző az expresszivitás; előadásmódjára a lendületes, nagyvonalú formák használata, a drámai hatású technikai megoldások. Kompozíciói mégis bensőséges benyomást kelteket. Közlendőit tömönatos sűrítéssel dolgozta fel, amelyekben a tömörség, a művészi fegyelem és a szépség dominál.

„Béla azok közé a ritkán előforduló szobrászok közé tartozott, akik nem csupán kőben, fában, szivárványos bronzban vagy agyagban tudták megfogalmazni gondolataikat, felmutatni tiszta lelküket, hanem szavakban is.” – írta róla Szabó B. Gábor. Íme, egy jellemző vallomása: „Tisztelettel, győzni akarással szabad kelteni az anyaghoz. Érezze a kő, hogy legény vagyok a talpamon, bele merek vágni a húsába. Érezze, hogy szerelmes kéjjel közeledek felé: nekünk most azonosulnunk kell! Önmagamot írom rá. Megélt szenvedélyeket hántok ki belőle. Üzenek általa, hogyan látom a világot, miként harcoltam meg harcaimat. Nem szabad hazudni! Semmi cifraság, fölösleges mutatvány. Csak a tiszta gondolatot tűri el a kő, minden mást kivet magából. Tömbszerűsége arra figyelmeztet, hogy a lényeg fogalmazzam. Megőrzi majd kezem simítását évszázadok múlva – ha lesznek még évszázadok! –, s elmondja, hogy élt itt egy szobrász, akivel egyszer találkozásom volt.”

Mladonyiczky emberi portréjáról a pályatársi emlékezések és a szobrai vallanak. Művei, amelyekbe érzülete, habitusa beivódott, életének, cselekedeteinek analógiái. A szobor lelke a művész lelke. Hiszen az igazi művész alaptermészete leképződik művére és látzik rajta. Lyka Károly szerint „Minden igaz szívvel készült alkotásnak megvan a maga élményeredete és története. Egy darab a művészből, egy lap az életrajzából.” A szobrok-

ból, érmékből, rajzokból kialakul az életrajz. Ezt az életrajzot közkinccsé kell tenni állandó kiállítás keretében, ahol találkozhatnánk bölcs üzenetekkel és megerősödhetnénk abban a hitben, hogy a művészi élmény nélkülözhetetlen az ember épülésében.

Sárospatakhoz nagyon húzott a szíve. Talán, mert kisgyerekként itt került biztonságba. Patak olyasmit jelenthetett neki, mint édesapja hatalmas védő keze közelében lenni: a békét, nyugalmat. A pataki iskola megadta számára a magabiztosságot; azt, hogy élhet azzal, amit szeret, és azt, hogy merjen vállalkozni. Patak biztosította neki az élet alapját, a reményt, a jövőt. 1986-ban, a Magyar Comenius Társaság megalakulásának évében került újra kapcsolatba a várossal, az akkor már elismert szobrászművész. A Társaság által kiírt Comenius emlékérem pályázatán, 14 művész közül az ő alkotása nyert. 1989-ben készült Comenius bronzreliefje a Tanítóképző tanácstermében látható. 1990. szeptember 28-án, a Magyar Comenius Társaság kibővített választmányi gyűlése alkalmával avatták fel Comenius-emléktábláját a Comenius u. 27. számú ház utcai falán. (Ezt utóbb megrongálták, és sajnos nem az eredeti állapotnak megfelelően hozták helyre, így szövege most alig olvasható.) 1992. szeptember 20-án kiállítása nyílt A Művelődés Házában.

2009-ben a Mladonyiczky hagyaték egy része Patakra került, amelyből Virágh Sándor nagytiszteletű úr jóvoltából kiállítás nyílt a sárospataki református templomban, Földy Ferenc, a Magyar Comenius Társaság elnöke méltató szavaival. A művész eredetileg saját békéscsabai udvarában szerette volna létrehozni galériáját, de halála beleszólt tervének megvalósításába. Özvegye tudta, hogy a szobrász milyen erősen kötődött diákvárosához, ezért ajánlotta fel 2001 tavaszán a lehetőséget Sárospataknak, hogy a városnak ajándékozza a hagyaték nála maradt részét. Göröngyös úton bár, de a szándék megvalósult. Ahonnan elindult Mladonyiczky tehetségének felismerése, oda tért meg munkásságának egy része. A szobrászművész Sárospatakra került öröksége szorosabbá tette a köteléket. Városunk gazdagodott műveivel, általuk szellemi jelenléte érezhető.

Büszkén és megelégedéssel nyugtázhatjuk, hogy a sárospataki vonatkozású szobrászok sorában Izsó Miklós, Vay Miklós és Andrassy Kurta János mellett Mladonyiczky Béla méltó helyet foglalt el. A sokoldalú művész munkáit több mint 60 önálló kiállításon láthatta a közönség itthon és külföldön. Számos köztéri szobor és emlékmű dicséri keze munkáját. Művei közgyűjteményekben is megtalálhatók, így a Magyar Nemzeti Galériában, a pécsi Janus Pannonius Múzeumban, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban. Érméi eljutottak Európa és a világ szinte minden szegletébe. Elismerésül Munkácsy-plakettel (1977), Székely Bertalan-díjjal (1984), Dante Biennálé különdíjjal, Művészeti Nívódíjjal, Békés Megye Művészeti-díjával (1986) és a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszttel (1994) tüntették ki.

Befejezésül merengjünk el a művész önvallomásában megfogalmazott hitvallásán: „A személyiség igazi célja és szerepe nem az önmegmutatás, mint ezt Nagy László is vallotta, hanem a teljes önfeledtség és az önátadás erénye. Ez a tudatosan vállalt szolgálat az élethez való hűség. Vállalnom kell, hogy kifogjak a sorson, elragadjam tőle a jelent azzal, amit teszek, amit létrehozok önmagamban és munkáimban.”

Kóháti Zsolt

A *naiv* film a hetvenes évek magyar filmművészetében

Az esztétikum szélesebb érvényű megjelenési formái közül a *naiv művészet* hatását is föllelhetjük az 1970-es évek magyar játékfilmjében. Apollinaire alkalmazta 1908-ban Henri Rousseau-ra a „naiv művész” megjelölést.¹ Rousseau, a vámos nem szakiskolákon képzett művész volt. A 20. század elejétől a naiv besorolás kiterjeszthető valószínűleg a városi és falusi képzőművészet, a folklór egészére, s alkotói között a korábbi századok névtelenjei után (a névvel jelzett *adatszolgáltatókat* is ide soroljuk), „tetten ért” személyiségek válnak ismertté mind nagyobb számban. Marc Chagall is alighanem közéjük sorolható: az orosz-zsidó népművészet örökségét gyarapította hivatásos képzés és alkotótevékenység keretei között. Látásmódja valóban „a gyermeki naivitáshoz áll közel, amely eltekint a tárgyak közvetlen rendeltetésétől és a logika kötöttségeitől, s nem feszeget konkrét összefüggéseket.”²

A külföldi áttekintések – nem csak ebben a vonatkozásban – méltatlanul mellőzik Csontváry Kosztka Tivadart. Éppen ezért fontos, hogy Lehel Ferencnek a 20. századelőn kelt felismerése nyomán Vitányi Iván kellő hangsúlyt helyez Rousseau és Csontváry művészi rokonságára, s még fontosabb, hogy Csontváryt a magyar naiv festészet áramlatával hozza összefüggésbe.³ „Gyanús” volt Csontváry ilyen tekintetben Bálint Györgynek is, aki 1936-ban így foglalt állást: „Sok örült fest nyugtalanítóan, de nem mindegyik fest jól. Az ősbolondok sem érnek többet, mint az őstehetségek.”⁴ – Őstehetségnek neveztek nálunk a paraszti sorban fölfedezett művészeket; divatba hozásuk üzletnek sem volt utolsó. Az „ősbolond” szójáték – az őstehetség metonímiájaként – az idegbetegségben szenvedők olykor zavarba ejtő művészi tehetségére utal: Csontváry idegbetegségének köztudomású ténye kapcsán. Egy esztendővel később Bálint az irodalmi próbálkozásokra is kiterjesztette óvatos következtetéseit.⁵

Csontváry mindenekelőtt Hubay Miklós közvetítésével jutott el a magyar játékfilmhez. Hubay tartós érdeklődésének tárgya volt Csontváry attól kezdve, hogy a festő 1919-ben bekövetkezett halála után egy ifjú mérnök, Gerlóczy Gedeon kézikocsin fuvarozta el az elárvult műteremből a lezárult munkásság néhány darabját. Hubay tartotta számon, hogy az 1940-es évek végén a párizsi Musée d’Art Moderne tíz Csontváry-képet birtokolt, s az 1958-as brüsszeli világkiállításnak díszére vált a *Tengerparti sétalovaglás*. Örömmel nyugtázta 1969-ben a Szépművészeti Múzeum Csontváry-kiállításának hatalmas sikerét, miközben – figyelmeztetett – a párizsi magyar képzőművészeti tárlatról hiányoztak a zseniális festő vásznai.⁶ Mégsem Hubay filmnovellája, hanem Császár István s az övét kiteljesítő Dobai Péter munkája nyomán született meg 1979-ben Huszárik Zoltán *Csontváryja*. Azután, hogy Hidas Frigyes zenéjére Seregi László balettet alkotott *A cédrus* címmel a Magyar Állami Operaháznak. Fontos közjátéka volt még az erősödő Csontváry-kultusz-

nak, hogy Kerényi Jenő 1965-ben – az illyési értelmezés szerint – „lírai szobrot” készített a festőről. Révült, archaikus az arc – némiképp a Szent László-herma vonásaival –; a művész bal kézzel emeli föl az ecsetet: mintegy varázspálca ez, a rituálé eszköze.

Vissza kell azonban kanyarodnunk az időben, hogy a Jancsó-féle „plein air” filmet érintsük. Mert ez a filmtípus egyszersmind „naiv film”, folklórtermék. Annak a „bartóki modell”-nek egyfajta megvalósulása, amelyről Vitányi ír, mint 1944 körüli, a képzőművészetben is remélt lehetőségről, éppen a – későbbi elnevezéssel – naiv festőink munkássága kapcsán. Jancsó Miklós filmjeinek „szünkrétikus” jellege, jelen időbe helyezett, sőt jelen időben előadott múltidézése mélységesen rokon a naiv művészet szemléletével. Nemkülönböztetve a derű, a gyűlölet nála megnyilvánuló mimikája, pantomimikája, koreográfiája. Aligha véletlen tehát, hogy a par excellence „naiv film” Jancsó-közelben jött létre.

A naiv művészet játékfilmes változata számos vitakérdést vet föl. Valószínű, hogy nem az amatőr film felől kell elindulnunk, habár ez az összetevő sem mellőzhető egy gondolat kísérletben, s láttuk is már az amatőr mozgófénykép megnövekedett szerepét a '70-es évek hazai kinematográfiájában. Az sem lehet messze az igazságtól, hogy a felvevőgéppel való képrögzítés csak fáradságos elő- és utómunkálatokkal vezethet olyan eredményre, mint például – Vitányi észrevétele szerint – a hetvenes évek elején újjáéledt magyar naiv festészet egyik előfutáránál, a képzőművészeti főiskolát végzett paraszttehetségénél, Győri Eleknél, a tiszta színek, egyszínű felületek alkalmazása.⁷ Termékenyebb, ha tartalmi – történetalkotó – mozzanatként, továbbá kompozíciós elvként, s ezen belül naiv festmények, valamint mozgóképi korrespondenciák beiktatásával látjuk megvalósíthatónak a naiv magyar játékfilmet.

Bódy Gábor volt a dramaturgja a Gyöngyössy Imre és Kabay Barna által írt, Gyöngyössy rendezte *Meztelen vagy* című játékfilmnek (1971). Ez a mű egyesíti a dokumentum- s a játékfilm hatáselemeit (Kabay annak idején Sára Sándor *Cigányok* című, klasszikussá vált dokumentumfilmjének is munkatársa volt). Dokumentumértékű hitele van itt a „cigány törvény” végigvitt néprajzi motívumának, eleve a filmben főhangzó cigány nyelvjárásnak. A cigány holokauszt felidézésének, a romák életesélyeiről szóló korfestő megnyilatkozások, önvallomások együttesének. Cigány natúrszereplők és nem cigány színészek játszanak együtt – s ennek adja dramaturgiai vázát egy passio-történet: meghal és föltámadó hőssé (a mitológiának ebbe a tartományába hatol majd a *Szerelmem, Elektra* is). Érzékeltetvén mindvégig a bemutatás *játék* jellegét: a magyar egzotikumként már némafilmen is bevált cigány téma s a romáknak természetükből eredőnek tekinthető, páratlan, a mediterraneum lakóinak adottságához hasonlatos szerepalakító készsége, egyéni és közösségi teljesítménye van emögött. Meghal itt – szerepe szerint – Rácz Irénke: cukorbetegnek tudjuk, s ő holtra nyalakodja magát; előzőleg azonban fehérre színezi pucér felsőtestét, arcát, mert sorstársai között elveszítette rövid kis életének távlatait. Elsiratják, de hiszen ez idegenforgalmi látványosság egyszersmind (megérkező olasz fotósok tanúsítják), folklór esemény, mint a veszekedés, a vályogvetés (amelynek itt, a téglából való – „magyarokra” jellemző – építéssel konfrontálódva, szociológiai különbségtévő, sőt politikai jelentősége van) stb. Jelzés, jelkép, mint a földhöz vágott görögdinnye – „emberi koponya” – szétloccsantása. Az önként „fehér bőrvé” váló Irénke mellett erőszakos „kifehérítés” is zajlik: meszesgödörbe dobják a cigányok az amúgy is „fehér ember” Lénártot, kéretlen pártfogójukat (Szeghő István alakítja; a *Romantika* „levadászandó” főszereplője lesz a következő esztendőben).

Részigazságok, igazságok, közhelyek hangoznak el, és „bevéésük” a „lírai-szubjektív” film ismétléseinek módszerével történik.

A „naiv film” csaknem valamennyi lehetőségét kiaknázó filmben kitétetett feladat jut a szerves vonulatként beépülő festményanyagának. Ez a fikció szerint a krisztusi szereppel azonosuló fiatal cigány festő, Gera (Oszter Sándor) munkássága. Valójában Balázs János (1905–1977) „mikro” és „makro” képei ezek, a „lírai-szubjektív” film *Szindbád*-beli szükségleteinek megfelelően. Balázs cigányzenész családból származott, és nem tekintette magát naiv festőnek. Szeméttelenen gyűjtött újságok, képeslapok ábráit másolta, Rousseau, Nietzsche, Schopenhauer, Renan gondolatai érlelték, Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, Adyt, József Attilát olvasott; Thomas Manntól mindent, ami magyarul hozzáférhető volt. Hemingwayt is kedvelte. Élete végéig cigánytelep lakója volt, kemény bírálója véreinek. Módszerét így jellemezte: „én összevegyítem a cigányságot a magyarsággal, a polgáriasságot az elmaradottsággal, a műveltséget a felemelkedéssel, fejlődést, mindent, de közben belehozok innen is, onnan is bizonyos tarkaságokat.”⁸ Egyiptomi piramis, szfinx és sok minden más, ha tetszik: az egyetemes vizuális kultúrához tartozó motívum jelent meg a képein; valamiféle térbeli lebegés, „méretzavar” mutatkozott nála (ami a Kende János fotografálta játékfilmen a cigányok lakta földnyelv valamiféle optikai „összefoglalás”-ában: lencsetrűkkben érhető tetten; Kende a *Várakozók*ban is ilyen módon „sűríti” az erkélyről elének táruló látványt). A víz, a tűz, a kő; ember és természet, ember és állat (lő, sertés, galamb) képzetköreihez, Kende madár- és növényábrázolásaihoz (napraforgó; lányok napraforgóval) tökéletesen illeszkedtek Balázs festményei. (Vagy fordítva: a módszer, a sorrend ebben a vonatkozásban nem meghatározó.) Eleven képekként bőrrajzok, tetoválások tartoznak még ehhez a látványvilághoz.

Kósa Ferenc *Nincs idő* című filmjében (1972) az általa és Csoóri Sándor közreműködésével történelmi források alapján írott történet maga naiv – s hatásában abszurd-parabolisztikus – szemlélet megnyilatkozása. A Horthy-rendszer mintabörténéről van szó, ahol Udvardi igazgató (Lohinszky Loránd) humánus szellemben próbálkozik meg a rabok nevelésével. Jutalomban részesíti őket hűségükért (?) stb. Csakhogy éhségstrájkot tartó, rendíthetetlen politikai elkötelezettségű kommunista foglyai is vannak, s ők szemfényvesztő manipulációnak tekintik Udvardi módszerét. De a saját oldalán is van ellenzéke a halk szavú, nyájas igazgatónak: a zord Babella főfegyőr (Szilágyi Tibor) személyében: ő, bár szintén pótcselekvő – régészeti feltárásokat végeztet –, abban érdekelt, hogy a boldog – operajátszással s hasonlókkal foglalatoskodó – börtön illúziója szertefoszoljék, és elfoglalhassa Udvardi posztját. Igazolódik is a több irányú ellenézés, Udvardi megbukik. Nyilvánvaló tehát a film üzenete: az önkényuralmi rendszer lényegén nem változtat, ha növeli az alattvalók kényelemérzetét. Ugyanakkor a gazdasági reform elsikkasztása körüli hatalmi csatározások is leképeződnek a *Nincs idő* kockáin. A Zsitvai igazságügy-miniszter alakját öltő figura (Haumann Péter) ütemes tapsba kezd az „önszántából nyugállományba vonult” Udvardi búcsúztatásakor, tehát Kósa és Csoóri (a filmből kivágott „szláv csók” elakadt jelzése mellett) ezzel a félreérthetetlen utalással is figyelmeztetik a nyugdíjaztatásának elvi lehetőségét 1972 tavaszán az MSZMP Központi Bizottságának felajánló hatvanéves Kádár Jánost: ne engedje át a terepet a keménykedő, reformellenes Babella-Biszkuknak, mert egy puha (puhuló) diktatúra még mindig jobb egy szovjet típusú posztstálinista diktatúránál. „Nincs idő” a tépelődésre, ha órákat a fejlődés világórájához akarjuk igazítani, tovább kell haladnunk az 1968-ban megkezdett úton.

A szándékoltan naiv politikai kísérlet bemutatásához, a film stílusegységének megteremtéséhez kitűnő szolgálatot tett a látványvilág (operatőr: Sára Sándor, asszisztense: Jankura Péter, tervező: Romvári József), a színek sokat sejtető, de megfejthetetlen dramaturgiájú rendszere (kékes-lilás, „virazsírozott” és teljes színskálájú képsorok váltakoznak), az édeskés giccs hatáselemeinek alkalmazása az idillikus börtönrendezvényeken. S az a bravúros stílusimitáció eredményeképp létrejött néhány naiv festmény (Babelláról és menyasszonyáról), amely a fikció szerint a munka közben is bemutatott festő (megszemélyesítője: Benedek Miklós) alkotása. Készítője valójában Orosz János, kiváló hazai és külföldi mesterek tanítványa, aki szobrász egyszersmind, és a filmművészetben is jártasságot szerzett. – Sára Sándor rendezte film hasonló közreműködője lesz majd az 1980-as években.

Megfogalmazatlanul is a „naiv film” valamiféle eshetőségét érzékeltette az 1990-es évek közepén Györfly Miklós a *Magyarok* című játékfilm kapcsán, Balázs József alapul szolgáló regényének „örök jelenidejűségé”-ről, mitikus dimenziójáról, a „történelmi öntudatlanság” benne föltáruuló archaikus állapotáról ejtve szót.⁹ A sajnálatosan korán elhalt Balázs József (1944–1997) pályája is bizonyítja: naiv művész lehetett olyan is, aki tanult, művelt emberként, filmdramaturgként (a Bogács Antal vezette Dialóg Stúdióban) kísérletezett az előadásmód – esetleg nála magánál sem teljesen tudatosodó – régi-új lehetőségeivel. (Györfly – joggal – Móricz Zsigmondot említi ebben a vonatkozásban Balázs elődjeként.)

Balázs József 1970-es évekbeli négy regényéből három többé-kevésbé „naiv film” született: éppen abból a háromból, amely markánsan „naiv” jegyeket hordoz. Azt kell ezen értenünk, hogy az író teljes egészében parasztember-szereplőinek, földijeinek gondolatvilágára hangolódik. Megfigyelhető nála az *időkezelés* sajátos, de végig nem vitt módja. Szövegeinek elején jelen és múlt idő egyaránt szerepel néhány mondatnyi tartamban, majd az író átvált hagyományos elbeszélő múltra. Úgy tetszik: megoldhatatlannak találta a feladatot. Az pedig, hogy a történet fő vonalához minduntalan múltbeli kiegészítések, magyarázatok, elbeszélés-mozzanatok csatlakoznak, általánosan elfogadott módszer; a játékfilm flash-back technikája is ilyet alkalmaz. A *Magyarokban* (1975) szürreális természetű képek érzékeltetnek népdalküszöb módjára emberi történeteket. Gáspár Dániel a télidőt úgy látja, mintha izzadna a meggyfa. Ez az észrevétel hamarosan kiteljesedik abban a jelenetben, amikor az otthon maradó asszonyok elsiratják a jól fizető vendégmunkára utazó falubelieket. Sír a falu bolondja is, aki pedig a helyi közhiedelem szerint képtelen erre. Naiv töltésű az a kép, amely a *Magasiskolában* s a *Holt vidékben* is szerepet játszott: nem lehetetlen, hogy Balázst, akarva-akaratlan, e filmhelyek is befolyásolták. Magyarjaink megérkeznek Németországba, valamikor a második világháború utolsó szakaszában: „A sínek melletti ösvényen hófoltok fehérlettek, s a fejük felett ismeretlen hangokat adva zúgtak a telefonpóznák.”¹⁰ A honvágy vándormotívuma itt (számos tanúvallomás nyomán, lásd József Attilánál is a *Hazám* című szonett-sorozatban) az otthoni harangszó hallucinálása. Efféle, formai túlsúlyú mozzanatokhoz járulnak tartalmiak: egy kis közösség gondolkodásmódjának kibontakozó jellegzetességei. Naiv topográfia tárul eléink. Hőseink így morfondíroznak úti céljukról: „– Ha vonattal is odaérünk, akkor közelebb van, mint Amerika.”¹¹ Nem állítjuk, hogy a *Magyarok* szereplőinek párizsi kirándulása úgy viszonyul egy lehetséges valódihoz, mint az itáliai Velence látványa a Vidám Park-belihez, még kevésbé vádolhatnók a regényt a *János vitéz* mesés-tréfás földrajzi képte-

lenségeihez hasonló szemlélettel, de a teherautón megtett út Németországból a németek által megszállt Párizsig s vissza – azon túl, hogy kirándulásnak elméretezett vállalkozás az még a határszélről számítva is –, meglehetősen információszegény. S a párizsi élmények nem kevésbé azok. Bár figyelembe kell vennünk: a regény magyarjai tájékozatlanok a legalapvetőbb kérdésekben, világismeretük csaknem a nullával egyenlő.

Ehhez képest hiteles és mértékletes, ahogyan Balázs a csoport önismeretének gyarapodását követi nyomon; eljutásukat a szolidaritás nem jelentéktelen szintjére a náluk is kiszolgáltatottabbak, nyomorultabbak iránt. Partikuláris és analogikus gondolkodásmód ez: saját, korábbi tapasztalatok átvitelei, részletmegfigyelések általánosításai. Falubolondja van itt is, ott is stb. Fábrián András az elején csak annyit tud a soros háborúról, amelynek ők voltaképpen – a hiányzó német munkaerő miatt – haszonélvezői, hogy „a népek” vívják. Hitlerről meg: egy „katonaeber”, egy „katonavezér”.¹² Nem kevésbé hézagos az összeálló kollektív önismeret: a magyarokkal nem érdemes senkinek szövetkeznie, mert pórul jár; másfelől: mindenki a magyarokat bántja, gyalázza, velük bárki bármit megtehet büntetlenül. Keserű tanulság mindez, miként a tüdőbeteg s hamarosan német földben nyugvó kocsmárosfi, Ábris álma az utolsó magyarról egy sűrű erdő közepén.

Fábri Zoltán filmváltozata (*Magyarok*, 1978) sok mindent megőriz és átment a mozivásznonra Balázs naiv regényéből, de csak részlegesen ismeri föl a műfaj lehetőségeit: az Oscar-díjra jelölt filmben a magyarságtudat s az etika fontosságát akarta kifejezni a rendező.¹³ József Attila *Magyarok* című verséből vett mottót Fábri Zoltán. A film évszakok szerinti – téllal kezdődő – tagolása jól illeszkedik egy „naiv” kritériumrendszerhez. Az a fénykép is, amely Fábrián Bálintot, a regénybeli András édesapját karddal rohamozó huszárként ábrázolja az első háborúban (Koncz Gábor játssza őket az ikerfilmekben): sablonlovas, az üresen hagyott archelyen dugta át elszánt ábrázatát a fénykép készítőjé. A magyar s a német falubolondját Fábri két színésszel játszatja (Szilágyi Istvánnal és Holl Istvánnal), szemben a *Fábrián Bálint találkozása Istennel* olasz katona – magyar cigány megfeleltetéssel (Csikos Gábor kéttagú, mégis azonosságot kifejező szerepeltetésével). Talán mert az utóbbi felismerés – akárhol ölünk, voltaképpen saját véreinket gyilkoljuk – Fábrián Bálint mélyen személyes ügye, míg a falu bolondjainak hasonlóságáról nem csupán Fábrián András győződik meg: valójában a közösség jut erre a következtetésre. Az igen gondos tervezés (díszlet: Vayer Tamás, jelmez: Kemenes Fanny) ellenére a hazai, a német és a francia helyszínek eltérő fizionómiája nem tárul föl kellő mélységben. Azonban Kondor Ábris (O. Szabó István) álmovíziója s néhány más álmjelenet, képzelgés (köztük a *Magyarok* előtt leforgatott, de be csak később mutatott *Fábrián Bálint találkozása Istennel* című, történetünk előzményét tárgyaló filmből átvett „flash-back” képsorok az 1919-es fehér terrorról) méltó megvalósulása a regénynek. Legtöbbnyire mégis *szavakban*, *dialógusokban* bontakozik ki Fábrián András és társai gondolatvilága.

Koncz Gábor arca hibátlan helyszíne a belső történéseknek. Illés György operatőr mintha a nagybányai Thorma János 1903-ból való képét, az *Október elsején* címűt alkalmazná – változtatva a változtatandókat – a hazatértek s máris hadra fogottak búcsúztatásakor. Ismétlődik a történelem: így vonultak be katonának 1914-ben, s így, valamikor az 1940-es évek elején is a magyarok, vesztükre. Fotográfia készül róluk, s a vonatablak négyszögébe zsúfolódó férfiak fényképe odakerül a falra az egyéb családi relikviák közé – örök, megbonthatatlan körforgást sugallva.

Balázs párregénye, az előzmény, a *Fábián Bálint találkozása Istennel*, amely 1976-ban már második kiadását érte meg, többek között a lassítás írói eszközével él. Az isonzói roham bemutatásakor, aztán az édesanyjuk papszeretőjének meggyilkolásában részes testvér, Fábián Vince megváltozott magatartásának rajzában. Vince egy idő után azon kapta magát, hogy „a fejét lassan, borzasztóan lassan mozdította, és a szája szélét behúzta a foga közé.”¹⁴ Fábri (*Fábián Bálint találkozása Istennel*, 1980) az isonzói roham lassított megjelenítésével a magyar játékfilm egyik legdöbbenetesebb jelenetét alkotta meg. Balázs e regényének háttérében még nyilvánvalóbbak igen alapos helytörténeti kutatások átszüremkedései: naiv műnek is előnyére válhat a dokumentáris fedezet. Az a vonulat, hogy a háborút megjárt címszereplő régészsegédnek áll be egy idős paphoz, a kis Károlyi Anti csontjait keresik a gróf megbízásából, Fábri filmjéből kimarad. Pedig ez – mondhatni – az anyagi bázisa, utólagos megerősítése Fábián egymásra rétegződő gondolatainak a hajdani temetőre épült falut körüllegő átokról, életről-halálról. Bálint – miként majd a fia, András – szintén térbeli távolságokat áthidaló hasonlóságok, egybeesések, azonosságok fölismerője. Mindinkább tudatosodik benne – és Illés György képein ez érzékletesen jelenik meg –, hogy az olasz, akit megölt az isonzói csatában, Anda Aladárnak, az otthoni cigány hegedűsnek a hasonmása, reinkarnációja. Ahol pedig a közvetlen okot, okozót nem találja – hogyan is választhatta éppen őt, lett a felesége egy nála sokkalta finomabb, érzékenyebb, értékesebb ember, miért hibbant meg az asszony, mire ő hazatért a háborúból (Bálint csak későn értesül a pappal teremtett s fiaival által halálosan megbosszult szerelmi kapcsolatról) –, Isten szándékát sejtji, s ezért akar találkozni vele. Holtában: a harang kötelét hurkolva nyakára.

A filmbeli párbeszéd, Fábián megnyilatkozásai megőrzik a regényhős legfőbb gondolatait. A „lírai-szubjektív” film sűrítésmódja, ahogyan az elhasznált mosdóvíz, az elől maradt borotválkozó eszközök látványa az étkezésbe merült Bálintéval társul. De jellemzése is ez férj és feleség tárgyasra redukálódott, az asszony részéről végképp kihűlt kapcsolatának. Az irdatlan bajszú Koncz Gábor eszelős fényű, befelé figyelő tekintete, a megfakult arcú Venczel Vera nem evilágivá szellemült mozdulatai (ahogyan a ház körül fölszórt homokot gereblyézi szüntelenül, a külső-belső rendcsinálás tébolyult igyekezetével): ezek valószínűleg meg a legteljesebben a regény kínálta naivitás kinematográfiai lehetőségeit. Módja nyílik eközben Fábrinak arra, hogy a tanács hatalom időszakát megelevenítő körhinta-jelenettel egyszersmind önnön – klasszikussá vált – filmjére utaljon vissza harmincéves távlatából.

A falu alatt elterülő hajdani temető motívuma jelenik meg Balázs József *Koportos* című regényében (1976). Koportos: vasútállomás neve, a temető szomszédságában. Népetimologikus magyarázat: az egyik szereplő szerint a *koporsó* szó rejlik benne. Balázs időváltó próbálkozására találunk példát itt is a regény kezdetén: „ – Balog – intett neki a brigádvezető –, jöjjön ide. Balog Mihály a fortyogó kátrányt figyeli, azon gondolkodik, hogy tegyen-e még a tűzre.”¹⁵ Néhol meg stiláris-nyelvtani pongyolaság lepi meg az olvasót – s kérdéses, hogy ez naiv jegynek számíthat-e –: nem tisztázható pontosan az azonos grammatikai pozíciójú állítmányhoz tartozó alany. Szürreális képekkel találkozunk: „Láthatta [a felesége temetésére a fővárosból hazautazó cigány munkás, Balog Mihály – K. Zs.], amint az erdők alatt felszakadozik a sötétség(,) és kiegyenesednek a napraforgótáblák. A vonat mintha nem is sínen, hanem a levegőben röpülne, ahogy felébredt, minden titokzatosnak és különösnek tetszett számára.”¹⁶ Nemsokára magyará-

zatot kapunk: Balog sokat ivott, de szinte semmit nem evett, innét a különös látomások. A villanyoszlop megelevenedik az otthona felé gyalogló Balog jelenlétében: „Nem tudta, mi zümmög a feje felett. Ilyen hangot még sohasem hallott. Balról telefonpóznát pillantott meg, odament, és nekidöntötte a hátát. Most még jobban érezte a zümmögést, és a pózna is remegett. Olyan, mintha élne, gondolta.”¹⁷ (Emlékszünk: jellemző motívuma ez a *Magasiskolának*, a *Holt vidéknek*; a *Koportos* filmváltozatában nem szerepel.)

Belső monológok, kavargó gondolatok jellemzik Balog Mihályt, a 42 éves cigányembert. Mint Santiago, Hemingway öreg halásza, medítál szakadatlanul. Főleg a halálról, arról, hogy a halált meg lehet-e ölni. Fél a halottaktól, akiket változatlanul elevennek hisz. Aladárt, a barátját, és Cirok Rozáliát is, az asszonyt, akinek temetését kell intéznie. Az Aladárénál méltóbb végtisztességet szeretne Rozinak. De ahogyan Santiago, Balog is vereséget szenved, mégpedig úgy, hogy saját népe alázza meg, s így – Santiagóval ellentétben – nembeliségének győzelemtudata sem kárpótolhatja szenvedéseit.

Gyarmathy Livia *Minden szerdán* című filmjének (1979) dramaturgia volt Balázs, és e szoros alkotói kapcsolat nyomán készítette Gyarmathy a *Koportost* ugyanebben az esztendőben. A Rozália halálát megelőző eseményeket, Mihály és választottja összekerekülésének kalandos történetét Gyarmathy és Pap Ferenc operatőr a némafilmben is már sikeres népszínmű-zsáner naiv hangosfilmben különösképp vállalható, értékes hagyományai szerint mutatja be lendületesen, cigányzenével, egzotikumként hasznosuló folklórképekben. Ennek kontrasztja a pesti flaszer, ahol Balog Mihály útjavítóként keresi kenyerét. Belső monológja a „lírai-szubjektív” film hatásmechanizmusait idézi, anticipatív képsorok jelenítik meg beteljesült valóság gyanánt Mihály vágyait, terveit, elképzeléseit. A vasúti kocsis torzító lencsével komponált látványa, a szekérút különös görbületei, a reális temető „optikai átrendezése” gondosan valósítja meg a vonatkozó regényhelyeket az éhes-ittas Mihály vízióinak mozgókép-változataiként. Találékony és szerves összekapcsolódások teremtenek kinematografikus „rímhelyzeteket”: a Rozália halotti mosdatásához szükséges fateknő az asszony utolsó „bútordarabját”, a koporsót előlegezi. Ahogyan a merev testet a koporsóba billenti a kegyeleti szakember, korábban úgy lendítette csaknem fejtejtőre partnere az eleven Rozáliát egy fergeteges tánc hevében.

Hangban-külsejében Görbe Jánosra emlékeztet Balog Mihály alakítója, Rostás Mihály. Valódi, nem pedig mozigány. Anyanyelvén búcsúzik siratódallal a feleségétől a temetőben; az asszonytól, akivel – lelki-furdalásos emlékképei tanúsítják – nem bánt mindig jól. Ruhátlanul evickél át Mihály a fagyos vizen, hogy fűzfavesszőt vágjon (a cél túlvilági aranyárga fényeiről volt már szó); teljesíteni akarja a papnak tett ígéretét: kosarakat fon neki a temetői szolgáltatás fejében. Mégsem engedik ezt a körülmények: Bogdán, a jól eleresztett cigány „domináns hím”, aki Rozinak csapta a szelet, és társai Mihályt a sárba tapossák, vesszeit elkobozzák. A kivilágított túlparton innen reked. Képbe nézve búcsúzik tőlünk, visszafogadta a város forgataga. A filmváltozatnak is jelentős értéke, hogy rétegzett „fehér társadalmat” mutat be, nem csupán a roma kiszolgáltatottságra összpontosít. A csász (Kovács János), Rozi – szóbeszéd szerinti – vasutas szeretője (Bencze Ferenc) a maguk módján szolidárisak, de megvannak a maguk bajai. A pap – Jiří Menzel, Gyarmathy kedves cseh vendégszínésze – szórakozottsággal, álmagtag felülemelkedéssel leplezi érzéseit: „munkaköri ártalmak”-ra válaszol ily módon, mert bele kellene bolondulni máskülönben a nap nap után tapasztalt sok nyomorúságba.

Kézenfekvő, de szakmailag kockázatos dolog volna Huszárik Zoltánt Balázs Józsefen

át kapcsolni a „naiv film” áramába. Tény ugyan, hogy Balázs *Szeretők és szerelmesek* című regényéhez (1978) Huszárik rajzolt illusztrációkat, de ez a mű – a narráció jelen és múlt idejének bekezdésnyi vegyítésével együtt – nem tekinthető naivnak. Huszárik rajzai sem azok: mintha Hegedűs István (Hihi) és Kondor Béla között egyensúlyozna, karikatürisztikus elemeket ötvöz a „magas grafika” igényességével. Mindamellett a képzőművész Huszáriktól jutunk el a naiv *Csontváry* rendezőjéhez, a *Romantika* mutatványos, naiv betétfestményein át, és Csontváry Kosztká Tivadar már érintett illetékessége révén.

Több vonatkozásban mintha a *Szindbád* keletkezéstörténete ismétlődnék. Tudni való, hogy Szindbád szerepére Latinovits Zoltán a végső – és szerencsére: tökéletes – választás volt. Őt szánta Huszárik a Csontváryéra is, azonban a vállalkozás feltételeinek elhúzódo megteremtése folytán a rendező végül is nem számolhatott az 1976. június 4-én elhunyt művésszel: csak az ajánlás szólhatott emlékének. Egyenértékű megoldásnak ígérkezett az orosz Innokentyij Szmoktunovszkij, ám kiderült, hogy „egyeztetési problémák” (= kultúrdiplomáciai akadályok, kultúrpolitikai fenntartások) miatt csak próbafelvételek készültek vele.¹⁸ Végül a bolgár Ichak Finci ölthette magára – kettős szerepben – a festő s az őt megjelenítő színész jelmezét, maszkját.

Huszárik nem tudott, s talán nem is akart kiszakadni korábbi remeklése, a *Szindbád* vonzasköréből. A *Szindbádéból*, amely – Marx József találó észrevétele szerint – „a magyar posztszecesszió alapműve” volt.¹⁹ Csakhogy itt *művész* a főszereplő, nem pedig civil polgárnemes, egy – nosztalgiával idézhető – régi életstílus megjelenítője. Mégpedig rendhagyó művész, amilyen maga Huszárik is volt, s az *hommage* címzettje, Latinovits Zoltán. S ez már három réteg, ami persze eleve megghiúsította volna szabályos „életrajzi film” készítését.²⁰ Maradt tehát a „lírai-szubjektív” film „naiv” változatának lehetősége.

A naivitás gondolati vonulatát a filmben női és férfihangon (az előbbi: talán a Csontváry Kosztkát 1880-ban megszólító Pozitívum, az utóbbi a Csontváryt és alakítóját megformáló színész – Finci, illetve az őt magyarra szinkronizáló Rajhona Ádám – hangja) előadott szövegek alkotják. Csontváry ránk maradt vallomásaihoz a bibliából, Dantétól, Leonardo da Vincitől, Tagorétól, D. T. Suzukitól, Van Goghtól, Vörösmartytól, Vajda Jánostól vett idézetek illeszkednek. Transzcendens kozmológia szabja meg minek-minek és kinek-kinek a feladatát; eme üdvös mechanizmussal állnak szemben – Csontváry zavaros, beteges képzelődései szerint – egy világméretű összeesküvés ellenerői, teszik tönkre a lángelméket. Akiket pedig – sírja-jajongja a Csontváry szerepét próbáló Színész a néptelen épületben – óvni, gyámolítani kellene, hiszen másként elzüllenek, elnyomorodnak, elpusztulnak. Ott sír-jajong a Színész világgá kiáltott szavaiban a halott Latinovits s a még eleven Huszárik. A film egyik itáliai jelenetében olasz nyelvű szabadtéri transzparens élteti Jézust, élteti a szocializmust: talán valamiféle keresztényszocializmus kívánatos irányát mutatja Huszárik (és alkotógárdája), ez az irány – valószínűleg – látjuk is még – a Gyöngyössy–Kabay alkotópáros számára is járhatóan mutatkozott. Kelet és Nyugat eszmeisége ötvöződött Csontváryban; ezt a női hang közlésén túl a festő iránytűjének betájolása is megerősíti.

Csontváry Kosztká Tivadar képei (eredetiként funkcionáló másolatok) s ezek élőképszerű megjelenítései, a modell, minta (a taorminai ógörög színház, libanoni cédrusok, a mostari híd, rajnai vízesés, a hortobágyi kilenclyukú híd stb.) mozgóképei körvonalazzák ezt a magas kultúrán, világljáró, alapos tanulmányokon iskolázott, érlelt, párját ritkító naiv mű-

vészetet. Kezdve és zárva Csontváry hatalmas szempár uralta önarcképével. Beteg agya folytán a mérhetetlenül magabízó, egyszersmind magányos és szenvedő Csontvárynak nem voltak alkotói problémái, ezért a filmbeli festő megkettőződése (Holl István jeleníti meg az alteregót) inkább csak egy szokványos, divatokhoz igazodó életmű-változatot sejtet. Végző soron Huszárik – és Császári István, Dobai Péter forgatókönyve – *mindkét* alkotói irány kudarcát érzékelteti, Az alterego is földhöz vágja képét: talán épp azt, amelyet tüllfüggöny mögött, a keleti agyagkunyhóban festett. Szögesdrót-kerítéssel körülzárt mezőn viaszfigurák rendeződnek valamiféle *Majális* csoportozatába, festőink (Finci és Holl) számára megközelíthetetlenül. És olvadnak szét (mint Hitler, a történelem bábja Radványi Gézánál, a *Valahol Európában* háborús vurstlijelenetében). Csontváry képei gyógyfürdő vizében áznak végül pocsékká. A Holl játszotta alterego néhol lepkegyűjtőként bukkan föl: a kortárs (értelmiségi) néző hajlamos volt benne a műveket politikai sablonokhoz, kívánalmakhoz igazító kultúrfunkcionárius rejtjelezett bemutatását fedezni föl. Mindenesetre: a lepkegyűjtemény művészetellenes életforma, az elkényelmesedett kispolgáriság szimbóluma Maár Gyulánál is (*Déryné, hol van?*).

Zsákcúbaiban toporog a Színész is. (Nem tudunk meg semmit arról: ki és hol rendez előadást a festő munkásságától ihletve.) Emberi-művészi zsákcúba ez. Édesanyja isteníti őt (a *Szindbád* Majmunkája, Dajka Margit megformálásában), de épp emiatt őszinte szóra, megértésre nem számíthat a mama részéről. Házassága tönkrement: Anna (Drahota Andrea) most már csak szánja legfeljebb („Te élvezhetetlen!” – mondja a férfinak). Lilla, a sugárzó ifjú hölgy (Bánfalvy Ágnes), miként Anna, elmeorvosnői hivatásos mentőangyal rajong a Színészért, de joggal veti szemére: „Magának a legfőbb gondja a ki-sajátítás!” – Őszinte, kritikus – önkritikus – a *Csontváry* nőképe, ide értve azt is, hogy a címszereplőnek nem kell a föltárulkozó, szép testű modell, aki az *embert* reméli föltalálni benne. Szűz Mária s egy lila ruhás, elérhetetlen hölgy lebeg a filmbeli nőtársadalom csúcán – lejjebb sem a festő, sem a Színész nem találja igazi társát. Nem tudnak partnerré válni: alkalmatlanok egyenrangú, kölcsönösségen alapuló kapcsolatra. Elered az eső a hortobágyi híd festésekor, s a Színész – mintegy kiesve szerepéből – őrjöngve rühelli a feladatot, nem akar – úgymond – bohóccá lenni.

„A kurva életbe!” – káromkodik a Színész, ugyanúgy, mint Ivicz játékvezető 1976-ban, Szász Péter *Szépek és bolondok* című, szintén a Hunniában készült játékfilmjében. Mindkét helyen az emberi értékekkel való gazdálkodás súlyos zavarairól van szó. Őrületbe hajló, rossz testi és lelkiállapot sugározza át a *Csontváry* szintjeit és rétegeit. Első világháborús dokumentum felvételektől, show-szerű rekonstrukciókon át törésmentesen húzódik a jelenig a művészi sértettség vonulata. A tehetség félreérthetetlen, nemzetközileg is számon tartott jegyeivel: egy francia kritikus Huszárikot e munkája nyomán Alain Resnais-vel rokonítja.²¹ A tömörített idő Jankura rögzítette fényváltásai azonban nem haszontalanul alakítják szemünk láttára a taorminai antik színházrom látványát, a felhők nem céltalanul rohannak át az égboltozaton: Bódy Gábornál, a *Psychében* (1980) válnak hamarosan egy másik, revelatív erejű, művészileg indokolt hatásmechanizmus részeivé. Zolnay Pál az 1970-es évek első és második felében is gazdagította a „naiv film” értékállományát egy-egy dokumentumelemekből építkező játékfilmmel (*Fotográfia*, 1972; *Sámán*, 1977). Háttére volt ennek – párhuzamosan a népművészet, ezen belül a naiv alkotó- és előadóművészet fellendülésével – a városi folklór tevékenység sajátosan magyar, mozgalommá terebélyesedő vonulata, az ún. táncház. Képzett, fiatal zeneművészek, kutatók

– Sebő Ferenc, Halmos Béla, Koltay Gergely, Lelkes Lajos – és mások irányításával, újonnan alakult zenekarok, néptáncgyűttesek közreműködésével a Népművelési Intézet égisze alatt főként a diákifjúság, az értelmiség körében vált divattá hazai és szomszédos országokbeli – elsősorban: romániai – magyar táncok csoportos tanulása, elsajátítása, amihez persze népzenei ismeretek bővítésére is szükség volt. A szórakozásnak ez a közösségi formája csakhamar alternatívát kínált az igen népszerű hazai beat- és popzene-fogyasztással szemben. S közben a magyar popzene is tükrözni kezdett – képernyőn és mozivásznon is – nyilvánvaló népzenei hatásokat, mindenekelett Szőrényi Levente, Bródy János szerzeményeiben. A táncház – Budapesten, és terjedőben vidéken is – legitímálta másfelől a határainkon túl élő magyarság iránti érdeklődést, anélkül, hogy *nacionalizmus* vádját zúdíthatta volna a résztvevők fejére valamiféle tévesen értelmezett *internacionalizmus* szemszögéből. – Más kérdés – lesz is hamarosan jelentősége –, hogy az ismerkedés a környező ún. szocialista országok magyar közösségeinek kultúrájával előbb-utóbb politikai és gazdasági státusuk ellentmondásainak, tarthatatlan mozzanatainak a megismerését vonta maga után, töltést adva az erősödő ellenzékiségnek.

Fotográfia címmel Zolnay először színes dokumentumfilmet forgatott a vidéki ember ízléséről, önismeretéről (1971). De kötődésükről is, hiszen a felső-tiszai árvíz idején az emberek a családi fotográfiáikat is mentették mint a legszűkebb, legszemélyesebb hagyomány, folytonosság fontos darabjait.²² E tény ismeretében érdekelte aztán az alkotókat: a parasztember hogyan, milyennek szereti látni önmagát, milyen ábrázolásmód tükrözi vissza számára leginkább a bensejében hordozott énképet? Ez az „induktív” megalapozás kínált bázist fikciós kibővítéshez, pontosabban: átstrukturáláshoz. Ennek következménye, hogy az első verzió kimódolt megrendelés-szituációjának itt nyoma sincs – s az „avantgarde” léggörű városi figurákat – színészeket s a zenészt – elfogadják a valódi parasztemberek. Voltaképpen riporter, léleknyitogató szerepben.

A pesti éjszaka szilveszteri forgatagában, álarcos mulatozók között dolgozik saját kockázatára – megveszik-e majd vagy sem később, kijózanodván, a lakásukra vitt kész fotográfiát – egy fényképész, és szereplőink (Zala Márk, Iglódi István megjelenítésében) innét veszik az ötletet: falun kellene szerencsét próbálniuk. Velük tart a zenész (Sebő Ferenc), aki reklámot csap a vállalkozásnak: énekkel, tekerőlanttal kíséri szolgáltatásaikat. S a munka során elének tárul egy magyar falu képe, megnyílnak vagy begubóznak az emberek. Véletlenszerűen olykor döbbenetes sorsokról kapunk híradást.

Képanyagában a *Fotográfia* mindenekelett agyonretusált, merev beállítású családi felvételek közreadásával érzékeltet naiv viszonyulást. A fénykép legyen komoly, rajta nincs helye vidámságnak, oldottságnak; legyen az „szebb” a modell pillanatnyi állapotánál, hiszen az örökkévalóságnak szól, nemzedékről nemzedékre átszármaztatott családi legendárium részévé válik. Mi tagadás: a könnyen befogadható *giccs* birodalma ez, amiként a vidéki lakás más egyéb vizuális tartozéka: szentképek, csecsebecsék. Alternatíva ehhez az értékes ifjúságiregény-illusztráció (talán Reich Károly színes rajzait látjuk). Ez a leegyszerűsített, retusált világ Ragályi Elemér mozgóképein olykor áttetsző függöny, ablaküveg mögül, valamint teleobjektívvel fotografálva jelenik meg (példa az utóbbira. vasúti szerelvényen vadonatúj személygépkocsik utaznak két szintű rakodótérben). A „naiv” bemutatás egyszersmind önmaga kritikája: az 1970-es évek elején, reformoktól serkentett, modern világban vizuálisan is túl kellene már adni az elavult beidegződéseken. Ebbe az irányba mozdul a lótenyésztő parasztember, aki egyetért egy dinamikus fényképfelvétel

szándékával, azonban az asszony magát a pénzpocsékoló fényképezkedést utasítja el. (Jellegzetes, hogy a filmben 300 Ft-os nyugdíjról beszélnek – és 300 Ft-os fotószámláról: a szemléletváltozásnak anyagi akadályai is vannak!) A fotós – Zala Márk – „jancsói” koreográfiája, körözve becserkésző mozgása itt funkcionális: témakeresésről, optimális megoldás kiválasztásáról van szó, de a jeles pályatárshoz való kötődés kinyilvánításáról egyszersmind.

Nagy László, Szécsi Margit, Weöres Sándor költeményeinek megzenésített változatait halljuk Sebőtől. Városit és falusit ötvöző folklór ez, ősi – keleti – hangzásokkal, föl- és megújított ősi hangszereken. Rétegzett: van benne hírverő klapancia nyekergő dudastílusban; gitáron pedig mintha valamiféle „magyar countrynóta” születnék, miközben jókedvű fiatalok lepik el a vízpartot, szállnak ladikba. Közép-kelet-európaiként magyar zenei közbeszéd kísérletező szavait, mondatait ízlelgethetjük a naiv alkotásnak olyan színvonalán, mint – ne tűnjék túlzásnak – a Csontváry Kosztka Tivadaré.

A *Sámánban* már az „irták” feliratot követő, játékosan szertehányt kezdőbetűk népművészeti-naiv beállítódást sugallnak. Anonimitás vállalását. Sebőék táncház-gondolata megvalósult, színes mozgókép-elemként van jelen itt; hangzástól része a József Attila, Nagy László, Ladik Katalin, Weöres Sándor költészetétől ihletett modern népzene, Sebestyén Márta ortodox-megújító, közép-kelet-európai éneklése, Schubert mint fúvós zenekarra átírt „gesunkenes Kulturgut”, operettnóta; gazdag ember örökhagyásáról szóló népmese-példázat (Berek Kati mondja képen kívül). Két, szakállas fiatalember (Zala Márk, Jordán Tamás) s egy bohóchölgy (Marsek Gabi) adományokra ácsingózó utcaművészként mutatják be a nagyvárosi folklór – nálunk legalábbis – új jelenségét. Nagyvárosi nézőpontból tárul föl számunkra a vidéki életforma is: változó, eltűnőfélben levő, bonyolult értékhalmozás gyanánt. Mindeközben kéréseket racionalitást fejeznek ki (főként Berek Kati hangján) a marxizmus-leninizmus fejlődésre, változásra, egyén és társadalom viszonyára vonatkozó megállapításai, a kommunista magatartás ismérvei. Elavult házak omlanak, hogy újakat emelhesseken helyükön. Állami ünnephez aszfaltozzák a pesti Dózsa György utat, vadászgép-rajok gyakorlatoznak, vörös csillagok erdeje mozog vörös lándzsahegyre tűzve. Házasságot kötnek vidéki emberek: templomban; egzotikumként ható körmenet vonul, gyermek születik korszerű és makulátlanul tiszta kórházban, toronydaru hordozza körbe az egyik szereplőt a Hilton szálloda magasából Budapest lenyűgöző panorámáján. De közben a Jordán alakította szereplő (kifejtetlen, Gyurkó László írta Don Quijote-kamaradráma hőse), véletlenül kulcsra zárt lakótelepi ajtó rácsán keresztül tekingetve ki, várja szabadulását: felesége hazatértét; egy másik rács – ablakrács – mögül tagolatlan, emberalatti ordítás hallatszik: börtönből-e, ideggyógyintézetből-e, nem tudható. Zala Márk ostort csördítve próbálgatja szabadságról szóló költemény előadás lehetőségeit. Zolnay tehát a „létező szocializmus” önmagára szabott – elviekben páratlanul magas – szabadságfokát vizsgálhatja óvatosan, de félreérthetetlenül. Ez is naiv beállítódás – ekkoriban már az ellenzék stratégiáját jellemzi –: vegyük komolyan az alkotmányt, a törvényeket, és kérjük számon érvényesülésüket.

Zolnay szereti fehérből szólítani elő mozgókép-portréit (Ragályi a társa ez alkalommal is). Zala (aki Jordánnal együtt a Jancsó – sokat vitatott, ám nagy sikerű és hatásos – rendezéseinek is otthont adó, Gyurkó vezette Huszonötödik Színház emblematikus művésze volt) arca előtt áttetsző vörös selyem lebben ide-oda, majd *Így jöttem* tekintettel néz a felvevőgéphez, búcsúzik tőlünk, fehér tartományba visszahúzódo vonásokkal.

Jegyzetek

- ¹ Moldován Domokos: *Magyar naiv művészek nyomában – Dokumentumok*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 11. o.
- ² Amalia Martínez Muñoz *fejtegetése A művészet története – A huszadik század c. magyar változatban*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 87. o.
- ³ Vitányi Iván: Győri Elek és a naiv festészet. = *Zempléni Múzsza*, 2001. 2. szám, 15. o. – Különös, hogy 1905. szeptember 9-én, a *Pesti Hírlapban* (k. k. l.) *Képzőművészet* c. beszámolója is előlegezi Csontváry korszerű besorolását, ha esetleg véletlen találatként és nem éppen dicsérő szándékkal is: „látunk rengeteg művészi naivitást és önérzetet összekeverve”. In: Csontváry Kosztka Tivadar: *Önéletrajz*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 79. o.
- ⁴ Bálint György: Csontváry. In: *uő: A toronyőr visszpillant. I. kötet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966. 555–556. o.
- ⁵ *Uő: Levél valakihez, aki esetleg író (1937)*. In: *uo. II. kötet*, 103. o.
- ⁶ Hubay Miklós: *Cédrusok a ködben (1969)*. In: *Aranykor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 241–243. o.
- ⁷ Vitányi Iván: *Győri Elek és a naiv festészet, i.m.* 10. o.
- ⁸ Moldován Domokos: *Magyar naiv művészek nyomában, i.m.* 158. o.
- ⁹ Györffy Miklós: *Párhuzamok és kereszteződések. A magyar irodalom és film kapcsolatai a hatvanas és hetvenes években*. In: *uő: A tizedik évtized*. Palatinus – Magyar Nemzeti Filmarchívum, Budapest, 2001. 183–184. o.
- ¹⁰ Balázs József: *Magyarok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 43. o.
- ¹¹ *Uo.* 16. o.
- ¹² *Uo.* 67–68. o.
- ¹³ Pap Pál (szerk.): *Fábri Zoltán, a képalkotó művész*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1994. 208. o.
- ¹⁴ Balázs József: *Fabián Bálint találkozása Istennel*. Magvető Zsebkönyvtár, Budapest, 1976. 2. kiadás, 22. o.
- ¹⁵ Balázs József: *Koportos*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 5. o. – *Hasonló időkezelő technikát figyelhetünk meg a nyíregyházi születésű – tehát földi – Krúdy Gyulánál az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél c. elbeszélésében: „Galléros köpönyege volt, feketéből, amilyenben a regényhősök vannak a múlt században.”* In: *Könyvjelző – Kepes András válogatása a magyar novellairadalomból*. Park Kiadó, Budapest, 2001. 100. o.
- ¹⁶ *Uo.* 16. o.
- ¹⁷ *Uo.* 92. o.
- ¹⁸ *Lásd erről: Geréb Anna: Szmoktunovszkij c. könyvének A Csontváry-ügy c. fejezetét*. Magyar Filmintézet, Budapest, 1993. 99–101. o.
- ¹⁹ Marx József: *Jancsó Miklós két és több élete. Életrajzi esszé*. Vince Kiadó, Budapest, 2000. 255. o.
- ²⁰ *Itt utalunk vissza Hubay Miklós forgatókönyv-kísérletére. Ez 1967-ben történt; 1973-ban kellett aztán végképp föl hagynia a megvalósulás reményével. Az író a festményeket és utóéletüket szerette volna dramatikus formában bemutatni, valamint egy fiatalember azon fáradozását, hogy az elhunyt festő vásznait 1919 őszén megmentse az enyészettől.*

Vö. Hubay Miklós: *Cédrusok az árverésen – Álmodok egy filmről.* = *Új Írás*, 1973. 7. szám, 58. o.

²¹ Jean-Pierre Jeancolas: *Miklós, István, Zoltán et les autres – Vingt-cinq ans de cinéma hongrois.* Corvina Kiadó, Budapest, 1989. 127. o.

²² A mű keletkezésének e háttéréről beszélt Köllő Miklós (1979). In: Durst György, Kovács Sándor, Pörös Géza (szerk.): *Beszélgetések a dokumentumfilmről.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1981. 204. o.

Bolvári-Takács Gábor

A Nádasi Balett Stúdió, 1937–1949

Nádasi Ferenc (1893–1966) balettmester, Kossuth díjas Érdemes Művész lényének rendkívüli hatását talán az egykori tanítvány Kun Zsuzsa szavai adják vissza legteljesebben: „A színpadra nevelt. (...) Megértette velünk a tánc fogalmát és szavaival varázsos világot tárt elénk. Ideális balettmester volt. Követendő példaként őrzöm bátorságát feladataink kijelölésében, amivel egészséges versenyszellem kialakulását segítette elő; képességét arra, hogy érdekessé tegye a tananyagot, és nap nap után étvágyat csináljon a munkához; töretlen dinamizmusát és mindenképp fölötte: nagy hőfokon lobogó szenvedélyes táncszerepetét.”¹ Legalább ennyire fontos Nádasi integráló szerepe a magyar balettmódszertan kialakításában.² A mester 1937. szeptember 1-jei belépése az operaházi balettkola történetének minőségi fordulópontját jelentette. Eltérően ugyanis az addigi gyakorlattól, amikor a vezető balettmester a balettkar tevékenységének valamennyi vonatkozásáért felelt, Nádasi kifejezetten a balettkar technikai fejlesztésére szerződötték.

Közleményünkben azonban nem Nádasi operaházi pályáját, hanem az ezzel párhuzamosan működött *magániskolájának* működését tekintjük át, abból az alkalomból, hogy a Nádasi Balett Stúdió – a legnagyobb hatású hazai magán-balettkola – 75 évvel ezelőtt nyitotta meg kapuit.

Néhány szót Nádasi Ferenc életútjáról.³ Az eredeti nevén Nágel Ferenc törvénytelen gyermek volt, így nevelőanyja, özv. Szávitsné nevelte, aki háztartási alkalmazott volt Holczer Jakab táncmesternél, a Fővárosi Orfeum balettkarának vezetőjénél. Holczer a feleségével, Henriette Spinzi egykori olasz primabalerinával, maga is fenntartott balettkolát a lakásán. Nádasi magánszorgalomból Spinzinél gyakorolt, majd jelentkezett a Fővárosi Orfeum egyik fiúszereplő-válogatásán, s bekerült a kiválasztott öt közé. A próbák során az igazgató felfigyelt a tehetségére, szólószerepet adott neki, s ettől kezdve Holczerék ingyen tanították. Öt évvel később az Orfeum szerződött tagja. 1909-től a Holczer Jakab által szervezett utazó társulat tagja, s így jutott el Pétervárra, ahol három évet töltött fellépésekkel, illetve Enrico Cecchetti magániskolájának növendékeként. Megismerkedett az orosz iskola kiválóságaival.

Amikor 1912-ben hazatérnek Budapestre, Nádasi, rábeszélésre, jelentkezett Nicola Guerra balettmesternél az Operaházban. Bátor döntés volt, mert férfi szólistákat a színház nem szerződtetett. Rövid bemutatkozásának sikerére azonban Bánffy Miklós igazgató megnézte őt egy varietéműsorban, és 1913. február 1-jével leszerződte. Ő lett az Operaház első magyar férfi szólistája. A jól induló karriert derékba törte az első világháború: Nádasi három évig egy pesti kaszárnya pékségében dolgozott, bár közben táncolhatott. 1917 őszén végre felmentést kapott, és visszatérhetett az Operaházba. Újabb aktív periódusa sem tartott sokáig: a zavaros és intrikákkal teli színházi légkör és az ifj.

Wlassics Gyula intendánssal támadt nézeteltérés miatt 1920. december 26-án, feleségével, az 1915 óta címzetes magántáncos Lieszkovszky Arankával együtt megvált a színháztól, és külföldi varietékhez szerződtek.

1925. július 1-jén az a Radnai Miklós lett az Operaház igazgatója, aki 1917-ben Nádasi felmentését elintézte. Radnai Nádasiban látta az operaházi balett felemelkedésének zálogát, és 1926 szeptemberében balettmesteri állásra, 1928 februárjában betanítói és szólista feladatokra kérte fel. Nádasi, családi okokra hivatkozva, mindkét felkérést visszautasította. 1927 decemberében felbontott első házasságát követően 1930-ban lépett frigyre új partnerével, a svájci származású Marcelle Vulliet-Baummal. Állandó lakásukat Berlinben tartották fenn, de szinte folyamatosan úton voltak: Nádasi emlékei szerint 22 országban turnézta. A hitleri fasizálódás egyre nyilvánvalóbb veszélyei a 43 éves, tehát az aktív táncos pálya végén járó Nádasiban megérelték a hazatérés gondolatát. 1936 szeptemberében feleségével, Nádasi Marcellával együtt Budapestre érkeztek.

Mindenekelőtt a saját iskolájukat akarták megalapítani. Sokáig keresték a megfelelő helyet, míg végre az Operaházzal szemben levő épület (Andrássy út 25.) első emeletén megfelelő méretű, balett-teremnek is alkalmas lakást találtak. Az egész emeletet ők használták. A közmegítélés az volt, hogy a magas rezsi, valamint a balettben „piacvezető” Trojanov-féle magániskola egyeduralma miatt az új iskola bukás lesz. A Nádasi Balett Stúdió elnevezésű magániskola ténylegesen 1936 novemberében, formálisan, a szükséges engedélyek és az ehhez előírt táncoktatói diploma beszerzése után 1937 februárjában nyílt meg. A Róka Gyula által vezetett tánctanárképző vizsgabizottsága előtt előbb Nádasi – a vizsga kellemetlen hangulata miatt – szótöbbséggel, pár hónappal később a felesége egyhangú szavazással szerzett oklevelet. Az iskolában az első órán nyolc növendék jelent meg, de hamarosan már három osztályt működtettek. 1937 márciusában már bemutatót rendeztek, amelyen a mester és felesége is fellépett.⁴

Eközben a Radnai 1935. november 5-ei váratlan halálát követő operaházi balettmester-válság megoldódni látszott. Harangozó Gyula személyében sokat ígérő koreográfus állt a társulat élére, aki a táncosok továbbképzését is intézményesen akarta megoldani. Ezért Márkus László operaházi igazgatóval és a főrendező Oláh Gusztávval együtt megtekintették a Nádasi-stúdió 1937. áprilisi, a Magyar Színházban rendezett műsorát, s ezt követően felajánlották a mesternek az operaházi balettmesteri státuszt. Nádasi így lépett ismét az Operaház kötelékébe. Fizetését azonban olyan alacsonyan állapították meg, hogy magániskoláját továbbra is fenn kellett tartania.

Minthogy ezután Nádasi minden reggel az Operában kezdett, a stúdióban 10-12 között a felesége, Marcella tanított, két kezdő osztályban. Ezt magán-különóra követte, majd ebéd után további három Nádasi-osztály, egy kezdő, egy haladó és egy művészképző. A tanítás kb. este fél 9-ig tartott, heti három napon át. Az iskola hangulata jó volt, a szülők esetleges vitáit Nádasiék nem nézték jó szemmel, előfordult, hogy a veszekedőket kilitolták. A felső három osztályba kb. 50 gyermek járt, őket Nádasiék minden decemberben mikulás-ünnepségen látták vendégül, ahol ők parodizálták a növendékeket és szülőket. Nyaranta pedig közös kirándulásra került sor a budai hegyekbe, a Tábor-hegyre. A stúdió teljes létszáma elérte a 100 főt, és operai növendékek és művészek is gyakran látogatták. A mester a tehetségeket elismerte és támogatta, gyakorta 25 vagy 50%-os tandíjcsökkentéssel, olykor teljes mentességgel.⁵

Nádasi saját iskolájának utánpótlására más balettiskolák vizsgáit is látogatta. Amikor pedig a Stúdió megszűnt, a legkiválóbb növendékeit a mester átvitte az Operába, és délutánonként ott tanította őket.⁶ Volt példa arra is, hogy egy növendék csak a magániskolában járt Nádasihoz, és ez alapján lett operaházi ösztöndíjas, majd tag. Kun Zsuzsa emlékei szerint a Stúdióban három csoport létezett: kezdők, haladók és operai művészek, de ezek néha összeolvadtak, így a példakép-állítás már a teremben megtörtént.⁷ A fiatalabb magántanítványokból és a 12-18 éves operaházi növendékekből Nádasiék létrehozták a Magyar Fiatalok Balettje nevű formációt, amely 1939-ben matinén mutatkozott be, és később vidéken is fellépett. A Stúdió eleinte évente egy-két nyilvános koncertet tartott, 1939-től rendszeresek az évad végi vizsgakoncertek, illetve évente legalább kétszer olyanok, amelyekben a mester lehetőséget adott operai növendékek fellépésére is. Ezekről a sajtó rendszeresen beszámolt, név szerint is kiemelve a legjobb alakításokat.⁸ A matinék oktatásmódszertani szempontból is fontos szerepet töltek be. Az előadások helyszínei az Andrássy Színház, a Fővárosi Operettszínház, a Magyar Színház voltak.

A Nádasi Balett Stúdió 1949-ig működött. A kommunista művelődés- és oktatáspolitikája a magániskolákat megszüntetésre, beolvadásra ítélte. A tanítás légkörét a negyvenes évek végén egyébként is mérgezte, hogy egyes tehetségtelen, eltanácsolt növendékek szülei gyakran feljelentették Nádasiéket, politikai ügyet kreálva a szakmai kérdésből.⁹ A Stúdió bezárása után Nádasi Ferenc tovább dolgozott az Operaházban, 1960–61-ben a balettigazgatói feladatokkal is megbízták. 1950 szeptemberében az akkor létrehozott – és történetesen a volt Nádasi-stúdió helyiségeit is használó – Állami Balett Intézet évfolyamvezető tanára, egyben a klasszikus balett munkaközösség vezetője lett. Operai tanítványai közül kiválogathatta azokat, akik a megalakuló Balett Intézetben rögtön a negyedik osztályba kerültek, és 1954-ben képesítő vizsgázhattak. A mester 1963-ig tanított az Intézetben, utolsó évfolyama 1961-ben végzett. Nádasi Marcella 1949-től 1956-ig a Honvéd Művészegyüttes, ezzel párhuzamosan, 1951–71 között, szintén az Állami Balett Intézet balettmestere volt.

Jegyzetek

¹ Juhász Mária: *Kun Zsuzsa Nádasi Ferencről = Muzsika*, 1976. 5. szám, 48. o.

² L. Merényi Zsuzsa: *Nádasi Ferenc szerepe a magyar balettmódszertan kialakításában*. In: *Roboz Ágnes (szerk.): Az Állami Balett Intézet évkönyve az 1965/66. és az 1966/67. tanévről*. Állami Balett Intézet, Budapest, 1968. 9–10. o.

³ *Legújabb összefoglalás: Nádasi Myrtil: Piruettek és ábrándok. Felnöttem a függöny mögött*. K.U.K. Könyv-és Lapkiadó Kft. Budapest, 2012. 9–61. o.

⁴ Nádasi Marcella: *Életem és a balett*. In: *Maác László (szerk.): Táncművészeti dokumentumok 1979*. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 44. o.; *Emlékezés a Fészek Művészklubban*. In: *Maác László (szerk.): Táncművészeti dokumentumok 1984*. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 19. o.

⁵ Nádasi Marcella: *Életem és a balett*, i.m. 47. o.; *Emlékezés a Fészek Művészklubban*, i.m. 15, 20. o.

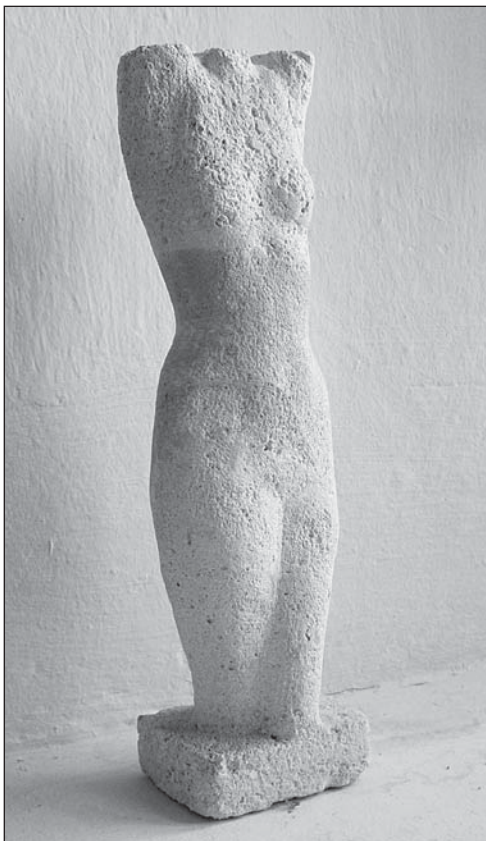
⁶ Major Rita: *A pedagógus Nádasi Ferenc = Táncművészet*, 1983. 12. szám, 4–5. o.

⁷ A tanítványok visszaemlékezései. Kun Zsuzsa. In: Nádasi Myrtil (szerk.): Nádasi Ferenc 1893–1966. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 1993. 37–38. o.

⁸ Vö. pl.: Nádassy Ferenc balettstúdiójának évadzáró vizsgálója = Magyar Nemzet, 1947. június 25. Idézi: Sajtóválogatás az 1945–1950 között megjelent cikkekből. In: Kaposi Edit – Kővágó Zsuzsa (szerk.): Táncművészeti dokumentumok 1985. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 165. o.; P. K.: A táncművészet vizsgálója = Kis Újság, 1949. június 5. Idézi: Sajtóválogatás..., i.m. 166. o.; A magyar balett új reménységei. A budapesti balettvizsga = Független Magyarország, 1949. július 4. Idézi: Kaán Zsuzsa: Kun Zsuzsa, a balerina. Nemzetközi Tánc- és Kultúra Alapítvány – Trionfo Kft., Budapest, 2010. 22. o.

⁹ Nádasi Marcella: Így volt, jól emlékszem... In: Maác László (szerk.): Táncművészeti dokumentumok 1984. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 64. o. A tanulmány az OTKA K81672 számú kutatás keretében készült.

Vass Tibor

< Bibinke és > játéka a haljboltban

Készecske *A Nagy Bibinből*

Egyes halottak haj- és hangszála lelkünkön szárad.
 Másoké betűtesteinken, ki nem tolja le,
 a tipográfia mestere lehetünk számítógéppel.
 Ezt is könyvcímből, kölcsönkönyv-gerincről lesem. A leesem

nem jönne jól ide, meg a litográfia mestere, a leugrom
 jönne jól egy létráról, egy ide-professzor, meg a kriptográfia,
 előbbi ugrócsonttörésre hitelt érdemlő magyarázatként,
 utóbbi morzejeleim nyomakodójaként,
 amivel titokban nyomakodójaként kellene elbírnom. Hibáktól

vagyon elbanálva minden részegész.
 Egyes halakban ikraélet sincs. Egyesekben haltej elapadt.
 Haltej, hajtej. Haltelj, hajtelj.
 További nyelvtörők kedvezményekért a haljboltban.
 Ki kéne banálnom a tojla szót: arany kösszépút lehetne.

A szép fasor végig a városon.
 Tojla, ki kellene kérdezem rólla (sic!) haj- és hangszálaim,
 kopárszik(!) nyelvtársaim a részbukon, nem azokat, akik velem

együtt valahányas számú alomnak
 majd ha fagy,
 csontig akkor bőnyalnak,
 hogy mit szólnak a tojla származásához. Jönnének kerülő válaszok,
 pedig a tojla semsége okán lennék kandikamarás
 a keletkezéstörténetekre,
 önmagom személyi szolgája, hoppon maradok.

Stoppom a fasoron. Szerencsen szinte folyton csak átkelek.
 A fürdőben sem voltam még, várját megjártam, járját megvártam,
 gyárlátogatáson kisdobosként talán,
 de emlékezem nézzék, csalog.

Lássunk hozzá újból, mert halak, ikra, tej, haj- és hangszál,
kondi, mert kínmarás,
mert folyton a lopón maradok. Mert úttörő is holnemholtam.
Mert egyes hajlakkban ikraélet sincs, haltej elapadt, ki nem szólja le.
Mert egyes hajlottak haj- és hangszála lelkünkön szárad.
Mert a frizura más,
a hoppon maradás keletkezéstörténetére
rá lehet kérdezni, meg a szolgáljéra is. Szolgálj-éra, nem

titkon érdekel ilyesféle kapcsolat.
Szolgálj, mondják parancsként kutyának régen,
ma már nem tapasztalom. Öregebb lehetek,
vagy kihalnak a szolgáljra tanító öregek.
Egyes kutyák ugyanazt csinálják, de nem a szolgálj név alatt.
Az egyik enyémnek például, ha azt mondom: pocak,
produkálja magát, kivillannak szőrtelen részegészek.
Temérdek munkám ugyan nem fekszik

benne, hogy a produkciót parancsra tegye, fifika vezet rá inkább.
Mi is az a fifika. A fizika bellírása lehet.
A bellírás szép szó, vagy csak belbírása szép
valahány relativitásnak. Elméletileg

sokáig nem hittem, hogy a jó mondat szatír,
hogy kirakós játékot űz. Hogy csak szétrántja ballonját,
hogy csak bokorból ugorva,
hogy csak natúr, hogy csak kivillan tüskés rész,
hogy csak borotvaélen táncol, aki él. Beretválod-e külső

nemi szerv-adat, kérdezi egy hőstenor
az atyja szellemétől. Hátsó fertályóra eltelik,
erre akkor sem tud mondani mit,
hegyén-hátán később tán igen,
fölengedi elvéve a dzsungelt. Kipling. Mondom,

könyvgerincről leesek, a mindent, az istenit. (Korr. : Istenit.)
Képláng. Kuplungról nem szólok, az gyémánttengely-kapcsoló,
a világörökség részegésze. Szükséges, hogy a test lírassék.
A bírassékről itt még nem szólhatok. Szerencs-éra,

milyen görbület jöhet szóba,
szikbe még: talán egy Tibicsokigyár. Halj, teljidő.
Telj, halidő. De ez így már túl professzionális.

Jenei Gyula

Félelem

az iskolában énekóra lesz mozgalmi dalokkal,
kint lucskos télvég vagy koratavasz, fázós,
alacsony ég alatt megyek haza. anyám éppen
főz, én meg benézek a kamrába, ahol nagyanyám
lakik. vagy mondjam inkább: nagyanyám szobájába?
a befőtteket, zsírosbödönöket is ott tartjuk, egyiket
teli lesütött oldalassal, s ott sorakoznak a polcokon
az almák, gyérülő halmazban ráncosodnak egész
télen, s a végére rohadás pötyyözi őket, hogy
már csak kompótnak lesznek jók. szóval, bekukkantok
majd nagyanyám szobájába, aki ott fekszik az ágyán
hanyatt, pedig nagyon púpos a háta. csodálkoznék,
hogy nem gurul az oldalára, de csodálkozás helyett
megrettenek, mert nagyanyám nyitott szájjal
fekszik, s nem hortyog, nem is lélegzik. közel megyek
hozzá, s tudom: meghalt. kint lapos, esős ég, bent
még meleg a vaskályha, a szívben kocsonyás
félelem: figyelem nagyanyámat. kiszámolom majd,
hány évet élt, és remegek. a konyhában anyám
megkérdi, mi bajom. kimegyek az udvarra, ott
bóklászom, aztán megint be nagyanyámhoz. nézem,
aztán ki és újra be. közben hazajön apám, de neki sem
mondom meg, hogy meghalt az anyja. nyolcéves
lehetek. vagy kilenc. sohasem láttam még halottat.

nagyanyám arca ráncos, szája tátva. egyetlen törött foga van csak elől, egy fogcsonk. nem mintha látnám majd, csak tudom. pedig milyen szép fiatalasszony az esküvői fotón, úgy hatvan évvel korábban! csönd lesz majd, mint a fényképen. kint ólálkodik a tavasz, bent rohadnak az almák, s néha, titokban felbontok egy üveg befőttet, s az egészet befalom egyszerre. de akkor eszembe se jutnak a befőttek. kimegyek, bemegyek, hallgatok. várom, hogy történjen valami: észrevegyék a szüleim, hogy meghalt nagyanyám. vagy már tudják? telnek az órák, a félelem állandósul. megszokom majd talán, de mégis folyton *arra* gondolok. aztán egyszer, amikor megint nagyanyámat figyelem, hogy nem lélegzik, egyszer csak kinyitja majd a szemét, s megkérdi: hány óra van, kisfiam? ijesztő lesz, mint egy horrorfilm, persze akkor még azt sem tudom, hogy létezik horrorfilm. csoda, hogy bele nem halok az ijedségbe! aztán eltelik a gyerekkor, felnövök majd, nagyanyám pedig nem öregszik, mert hajlottabb már nem lehet, több ránc sem fér el rajta, de azért elzsörtölődik még velünk vagy tizenöt évig. s amikor majd meghal, nem nézem meg arcát a ravatalon.

Urbán Ákos

Feri

Nehezen, de mára sikerült kihútenem magamban egy régi ismerősöm alakját, mert vörös torkomban forrongtak a szavak, ha előlépett emlékeim közül, talpa nyomán kiégett a papír. Nem akarok haragból beszélni, a közlés ünnepélyességével szeretném elmesélni egy régi barátom esetét.

Tegnap reggel fiókomban furcsa, gyűrött kéziratokra bukkantam. Eleinte nem tudtam, hogy mi lehet az, aztán beugrott: egy közeli barátom, Feri írása volt.

Mindenre emlékszem. Mikor ezt írta, nehéz estéiről, nyomasztó álmairól az egyetem folyosóin szálltak a hírek, mindenki tudta, ki az a *Feri*. Nem csoda, hiszen nap mint nap nehezen ébredt, kócos hajára rászáradtak álmái, reggelente hosszasan nézegette, tapogatta a fürdőszobai tükörben arcát, hogy újra a valóságban érezze magát. Akkoriban együtt laktunk hárman, Zoltán barátunkkal. A helységek furcsán nyilottak egymásba, az ajtókon át a fürdőből mosatlan, a szobából jegyzetek, újságok folytak ki a nappaliba. Ritka vendégeink ugyanolyan hosszasan nézték a lépcsőházból belépve ezt a lehetetlen életképet, mint ahogy Feri nem bírta magára ismerni a fürdőszobában. Közös lakásunk ekkor már fél éve korgott és bőfögött felváltva, mint egy mindent elnyelő gyomor, amikor Zoltánnal azt tanácsoltuk Ferinek, hogy írjon álomnaplót. Zárja azokat a nyavalyás dolgait a betűkbe és úzze el maga körül! Akkor majd rendeződnek a dolgok.

Feri megfogadta a tanácsot, sőt saját terápiájává tette az írást. Egészen addig eljutott benne, míg az álmoktól elrugaszkodva, vagy azokat átformálva új élethelyzetekbe írta bele magát. Volt egy jól bejáratott története, amit többféle példányban írt meg. Ez a kézirat az egyik darabja annak az örült kaparásnak, ami a mániás tükörbe bámulásoktól a meneküléshez, a borzolt képzelgésekhez, a felejtéshez vezetett. Olyan csorba díszítettséggel próbálta belenyomni magát a sorokba, mint a páncélba öltözött lovag, aki a súly alatt moccanni se bír. Most viszont két napja nézem, és muszáj túl adnom rajta, begépelem, hogy eltávolítsam magamtól, hiszen nekem is nehezemre esett kimosni magam a lakásból, Feri életének elfolyó teréből. Íme, a történetek egyik, megmaradt darabja:

„A szobában teljesen sötét volt, csak a lámpa fém kupoláján csillogott a digitális óra piros fénye. Feri a hátán aludt, most némán sejtette a plafon mélységét, ahogy a lámpa, mint a bóják szoktak, mereven lengett a viszonyíthatatlan térben. Marcsi aludt és mikor Feri felült, meghúzva a takarót, beengedett valami idegen hideget a langyos álomba, csak mélyebbre merül. A férfi az ágy sarkáról buborékokat fúj a szoba cseppfolyós terébe, de hamar türelmetlenné tette a szívhatatlan lég. Egyenes mozdulataival kitért az ajtón keresztül a konyhába. Nyomában folyt az a tömény levegő, a résnyre szűkülő szobából, de

tompá hangon eltömte a konyhaajtó. A férfi kutató kezeivel sarkig tárta a konyhaablakot, feltépte a redőnyt és kihajolt a hajnalba. A fények még a szemközti házak mögött tolokodtak, vagy még messzebb, a láthatatlan horizont tövében. Az ég alja lassan visszarájzolta a fakó házakat, a megszokott helyükre. Valami furcsa összesomlott álmokképek derengtek Feri gondolataiban, de felismerhetetlenek, maszatosak és unalmasak, mint egy régi film kockái. Ez a friss szagú reggel, minden pislogásnál, minden ásításnál, mintha valaki bele-mártaná az előhívóba; az a meztelen világ, lassan színeket kapott és a könnyű levegőbe belekarcolt a kanyar mögötti buszállomás hangja. Furcsa rozsdás rezgésével előmászott az első kék busz.

A konyhaasztalon a tegnap nyomai tolokodtak. A mosogatóban egy-két bögre, aljukban beleszáradt cukros kávéfolttal. A férfi megmarkolta a mosogató csapját és elkezdte suvickolni az edényeket. Gyorsan fogytak, az asztal megüresedett. A hűtőből tojást vett elő, és a tegnapi félbevágott hagymát. A frissen mosott serpenyő még száradt a tűzön, nehogy fröcsögjön az olaj. A többi művelet a maga egymásutánjában.

Marcsi még sehol! Feri benyitott a szobába. Az a buborék levegő ráismert, visszanyelte. A sötétségben picit megállt, aztán szeme megszokta a változást, és mintha kopoltyúja lenne, kiigazodott ebben a lassú párhuzamos világban. Az éjjeliszekrényen az Éjszakai repülés, Marcsi új élményeinek forrása. Az ágyban pedig a lány a paplanba becsavarodva, mint egy múmia, arccal a párnába temetkezve. A férfi mellétérdelt, hozzáért. A lány teste meleg volt, mint a meleg homok a talp alatt, úgy illeszkedett a simogató kéz alá. A haj, mint a kávézacc, szárazon, széttörve terült a párnán és még azon is túl, aztán megmoccant, életre kelt:

– Hány óra? – kérdezte áttetsző hangon.

– Szia Picim, el kell kezdened a napot, már berendeztem neked a konyhát is.

– De hány óra?

– Fél hat. Gyere, kihűl a rántotta. – válaszolt és szigorúan felállt az ágy mellé, mint aki bármikor indulhat a hétórai vonathoz. Marcsi szemeire visszanonő a szemhéjak, Feri pedig ellentmondást nem tűrően kitérte a szobaajtót és kilépett. A kotyogót levette a konyhaasztalról, gépiesen kettészedte vizet tölteni az aljába, és a tetejével eltűnt Marcsi újra kitért szemei elől.

Pár perccel később Feri tányércsörgésére előtűnt Marcsi lomha mozdulataival, mint egy búvár a szárazon, felmerült a szoba sötét nyílásából. A férfi éles világában hunyorogva ült le a nő, a rántotta mellé, mosómedve módjára dörzsölgette egymáshoz az evőeszközöket a hűlő rántotta felett.

– Mikor kell indulnunk? – motyogta.

– Negyed hétkor, negyven perc múlva.

– Az nem sok. – hangja elapadt a napsárga konyhában.

Feri tányérjáról hamar eltűnt a reggeli; Marcsi a harmadik falatnál járt.

– Hogy aludtál, Szuszék?

– Keveset. Sietek.

A férfi megpuszította a lány feje búbját, három mozdulattal elmosta a tányérját és megindult, vissza a szobába elrendezni az ágyat, hogy történjen valami. A félhomályban felhúzta a redőnyt, kitérte az ablakot, meghúzta a paplan szélét és rádobta az ágytakarót. Becsobogott a mosogató hangja a szobába, Feri kirángatta a rumlis szekrényből a sporttáskájukat és elkezdte válogatni a halomból a tiszta ruháit.

– Szívem, mosakodj amíg pako... – a vécé ajtó csukódása elvágta a mondatot. Mire Marcsi újra felbukkant, a táska egyik felébe erősen belefűrődött egy ruhagombóc. A lány nem lepődött meg a félig megerőszkolt táskán, nem is igazította meg a gombócot, hanem mint egy bűvész, előhúzta gyűretlen kék, lila, padlizsán ruháit és szépen egymásra rakta őket. Rájuk került pár zoknigombolyag és két félbehajtott bugyi. Feri a fürdőből belépett a szobába, behúzta a táska cipzárját, majd indult volna a bejárati ajtóhoz felhúzni a cipőjét, de Marcsi magára csukta a fürdőszobát.

– Ugye már öltözöl, Szívem? – próbálkozott Feri.

– Mingyá'

A Férfi belesüllyedt a konyhai székbe: ELKÉSTEK.

Mire a lány kilebegett könnyű ruhájában a fürdőből, Feri már visszatömködté vörös torkába a szavakat. Marcsi ment volna a cipőéért, mikor találkozott a tekintetük. Olyan volt Feri, mint egy párduc a ketrecben; fekete.

– Még leérünk?! – most Marcsi próbálkozott.

– Nem.

– Haragszol?

– Nem, csak tudod, hogy utálok elkésni.

– Csak egy óra, legalább megihatnánk egy kávé nyugodtan!

A férfi megkönnyebbült, egy óra múlva megy a következő vonat és már egy hete nem tudta elrakni a dolgait az asztalról, a vécé radiátorán több könyve is egymáson, mindegyikből egy-egy oldalt olvasott el. Ám a lány behullott szögletes ölébe.

Röviddel ezután már egy buszról szálltak le a pályaudvar sarkánál. Feri az aszfalt felett tíz centivel vitte a gurulós bőröndöt, amibe Marcsi még a lakásban átpakolt. A vonat már indulás előtt negyed órával bent állt. Felrakták rá magukat, aztán a csomagokat is az ülés feletti rácsra, a szűkös kabinban. Marcsi kihúzta a táska oldalából az Éjszakai repülést, pont ott nyitotta ki, ahol tegnap elalvás előtt becsukódott: „Buenos Aires... Natal... Dakar... Casa... Dakar...”

Ahogy Feri leült a lány mellé, tekintetébe egy álmos, ülő alak nehezkedett. Hát nem csak kettejüké a kocsí. Az alvó szemhéjai felemelkedtek, mint a ma reggeli Nap a panelházak mögül, viszont szemei nem ragyogtak. Ellenkezőleg, szemgolyóit az éjszakai páras levegőből gyúrták. Emelkedő szemhéjai mögül, álmából mászott elő az ismeretlen utas.

- Sziasztok, Gergő vagyok.

Gergő, milyen ismerős név, - gondolta Feri - és egy guruló földrögöt látott képzeletében.

- Szia – mondták egyszerre, Marcsival gépiesen.

Gergő szemekre visszanőttek a szemhéjak, a bemutatkozás viszonzására már nem jutott idő. Marcsi újra elmerült a könyvben.

„- *Harminckilenc zsák. Rendben?*

– *Rendben.*

A pilóta beöltözik. Melegítő sál, bőr kezeslábas, bélelt csizma. Zsibbadt teste súlyos. Rászólnak: – Gyerünk, gyerünk”

Hirtelen megmoccan a vonat és szakadozottan elindult. „Üdvözöljük kedves utasainkat, a vonat csak Kelenföld és Pécs állomásokon áll meg.” – Vajon hányszor kell a hangsebességet átlépni, hogy az ember elveszítsa az identitását? Kiszakadni, a hanghullámok közül, hátrahagyni a „- *Szia Picim, el kell kezdened a napot, már berendeztem neked a*

konyhát is” – típusú mondatokat – gondolta Marcsi, aztán mégis inkább befúrta magát Feri és a szék közé, és halkán hozzászólt:

– Mikor voltál először Pécsen?

– Még nem voltam, csak Mohácson, osztálykiránduláson

- Hogy alszik, lehet, hogy részeg, nem? –nézett Marcsi a férfi biztonságos válla mögül az alvó testre.

- Milyen támadó vagy, lehet, hogy csak nagyon fáradt, nem? Vagy éppen mély álomban volt, van. – mormogta Feri

- Lehet.

Újra felnyíltak a szemek. Gergő végigtapogatta a combjait, majd Ferire nézett:

- Ne haragudj, az egyik lábam béna, segítenél a végéig elmennem?

- Persze, pattant fel Feri. Gergő a keze után nyúlt, felhúzta magát és egymást rángatva elindult kelletlenül a két test végig a folyosón. Marcsi utánuk hajolt, kidugta fejét a kabin tolóajtáján, hogy lássa Feri mellett a világ legfáradtabb emberét. Vajon hogyan szokott mozogni? Miért nincs tolószéke?

Amint kiléptek a vonatkocsi folyosóajtáján, hirtelen történtek a dolgok. Marcsi látta, amint a két test megbillen, Feri megragadja a végéajtó kilincsét és Gergő után kap, de Gergő eltűnik. Marcsiban elakadt a lélegzet. Nem mert mozdulni, aztán mégis futva indult párja után. Feri némán bámult a nyitott vonatajtón kifelé, szeme előtt mint egy végtelenített képsor földgörmögyök görgötek, majd pukkantak szét. A huzat keskenyre húzta Marcsi szemét, amit Feri mellé ért:

- Kiesett?! ÚR ISTEN!

Feri felriadt erre a hangra és erősen kapaszkodva meghúzta a vészféket. Semmi. A férfi bevágta a nyitott ajtót és átsietett a másik kocsiába, ott is meghúzta a vészféket, de megint csak SEMMI.

Fél óra múlva Marcsi párja oldalába fúródva a fülke ülésén mocorgott. Ami történt, az most egyre valószínűtlenebb, mégis úgy nehézkedik rajtuk, hogy bőrükön áthatolva minden porcikájuk elnehezül. Teljesen esetleges az egész, Gergő, az álmatag csecsemő, a szétpukkanó földgörmögy. Hosszan nyúltak a percek, aztán valaki megjelent a fülke ajtajában: egy roskadozó kontúr. Matatás, bicskáját a fülke ajtajának zárjába nyomta. Pattant a zár, az ajtó kinyílt, a nehézkedő alak GERGŐ a párral szembeni szék felé mozgott, morgott valamit Feri lábait látva, aztán embriópózban kitöltötte az ülést és visszaaludt. A borzalom, mint a kilöttyent víz, újra ellepte a fülkét, lassanként száradva fel.”

A kézirat itt abbamaradt. Emlékszem, Feri hosszú heteken át küszködött, de a szálakat nem sikerült közös mederbe csorgatni, pedig minden annyira jó ötletnek tűnt. Még mi is, Zoltánnal fellelkesülve egy álló este görnyedtünk a lapok felett. Azt tanácsoltuk neki, hogy Marcsit vegye ki a történetből, de aztán, talán csak azért is belekezdett egy másik elbeszélésbe, amit úgy loptunk el tőle, hogy lefénymásoljuk és beépítjük egy közös novellába. Aztán amikor elolvassa, panaszt emelünk a kupi miatt, mondván, a gondjait már mi is viseljük kelletlenül – ugyan az a szánalmas történet van ebben is, látod? Íme a másik írás:

„Ferinek hívnak, egy hétköznapi fiatalember vagyok. Párommal, Marcsival egy igénytelen albérletben élünk. Közös távlatunk, az igénytelenül összegondolt közös jövő, mint

könnyűszerkezetű társasházak állnak felettünk. Lakásunk a valóságban is csak egy panellakás, amin sajnos napról napra elfelejtünk meglepődni. Lehető legközelebb, a társasház aljában van a bolt. A boltos, Gergő már egy hónapja eltűnt, és az áruk a polcokon a bezárt ajtó mögött lassan elveszítik szabatosságukat. Már régen be akartam jelenteni a rendőrségen, de a közös képviselő azt tanácsolta, hogy várjak, mert ha felbukkan, a lejárt holmikkal úgysem tud mit kezdeni és biztosan szétosztja a lakók között.

Egyre jobban utálok itt lakni, de Marcsi nem akarja ezt meghallani, mert úgy érti - talán szándékosan – hogy a kapcsolatunkat untam meg. Persze ez teljesen valótlan és néha azt hiszem, hogy összekever magával. Ezt a véltlen tévedését szeretem benne. Nekem is nehezemre esik elválasztanom a vágyait a sajátjaimtól, de azt hiszem, ez a titka a hosszú kapcsolatoknak.

Szeretnénk egy nagy házat, a folyó mentén. Azt, hogy melyik folyó lesz az, még nem tudjuk, de mivel már minden kicsi kanyarulatát átbeszéltük a tájjal egyetemben, nehéz lesz rátalálni pont arra a folyóra. Én azt szeretném, hogy az ártéren kívül legyen a ház, az ő elképzeléseiben pedig nincs is ártér, meg gát sem. Csak folyó, meg erdő, meg színes gombák, óvoda, ahova az erdő lakói járatják a gyermekeiket. Csak az a baj, hogy szerintem az erdő lakói ebben az esetben a medve, a nyúl, a teknős és ki tudja még ki. Remélem a vadász nincs köztük.

Mindkettőnk kedvenc meséje a Vuk volt. Egyik este Marcsi addig forgolódott, hogy Vukhoz hasonlítottam, amikor a filmben egy kövön próbál elaludni, de felette idegesítően káromgva kavarognak a varjak... Nem volt szándékos, viszont ezzel sikerült meggyőzőnöm, hogy még mindig szerelmes vagyok.

Elképzeléseinkben a gyerekeink számát háromról kettőre csökkentettük. Lehet, hogy azért, mert Marcsi még mindig nem talál állást. Én egy újságárus bódében dolgozom. Marcsit aggasztja a bódé kicsi forgalma, engem nem annyira, mert a főtéren van, és könnyen belefeledkezem a járókelőkbe. Mondtam neki, hogy nem is értem, mi baja van a gáttal, a folyó mellett, ha a munkanélküliségtől ennyire fél. Attól tartok, hogy nem bízik bennem, pedig végzettségem szerint sokkal jobb állást is kaphatnék.

Félreértés ne essék, szeretem az újságosbódét, végre sokat olvasok. A gyerekkori felnőtt énképem is sokat olvasott és legalább ebben a tekintetben utolértem magam. Legutoljára pont az Éjszakai repüléssel végeztem Exuperitől, de nem tetszett. Rövid volt, és úgy érzem, hogy csak a szerző neve miatt olvastam végig. A befejezés azért tetszett: *„A pilóta nem mozdult. Begyújtották a motort. A pilóta a géphez támaszkodó vállában érezte: a gép élni kezd. Annyi hamis hír után – elindul... nem indul... elindul - a pilóta megnyugodott. Szája szétnyílt, foga mint egy fiatal ragadozóé, csillogott a holdfényben.”*

A történet itt megint véget ért, de Zoltánnal tovább írtuk:

„Egyik nap Gergő vásárolt nálam egy Nemzeti Sportot. Olyannyira meglepődtem az újabb felbukkanásán, hogy a bolt felől semmit sem kérdeztem tőle. Mikor Marcsinak elmondtam, nem tudta, vagy nem akarta megérteni, hogy felejthettem el rátérni a boltra. Akkor jutott csak eszembe, hogy amikor elment, mintha sántított volna.

Hosszú hétvége közeledett, így rövidesen három napunk is volt, így bárhová elutazhatunk. Azon viccelődünk, hogy vajon milyen messze lehetne eljutni, hogy keddre, az első

munkanapra visszaérjünk. A vége az lett, hogy Pécsre mentünk, mert Marcsi ott járt egyetemre és régóta meg akarta nekem mutatni a kedvenc helyeit.

Pécsről visszaérve történt az első furcsa dolog. A munkába menet láttam, hogy a bódé már kinyitott. Kapkodtam a mobilom után, hogy megnézzem, hány óra, de bőven időbe voltam. Rossz alvó vagyok és hajnalban már nem tudok visszaaludni, így lehetetlen, hogy elkéssek. A bódéhoz közeledve azonban ismerős arcot láttam meg a pultnál: GERGŐT! A rohadék! Mit keres itt? Érkeztemmel szótlanul összepakolt és elhordta az irháját. Még akkor is sánta volt. Rövidesen visszatért, és megkérdezte, hogy alhat-e a sarokban egy picit. Megengedtem neki, mert nem tudtam rá nemet mondani, hiszen ekkorra már teljesen biztos voltam benne, hogy az egyik lábára lebénult.

Aztán tovább bonyolódtak a dolgok. Dél felé felbukkant Marcsi, kis piknikes kosárral, de mikor a bódéhoz ért, meglátta Gergőt, és összezavarodott. Hiába mondtam el neki a reggeli esetet, hogy rendes volt, egy szó nélkül elment, meg sem kellett kérnem. Idegesen elkezdte keltegetni mondván, ha itt találná a tulaj, rögtön kirúgna. Igazat adtam neki és Gergő tíz perccel később újra sehol sem volt.

Marcsi aznap zárásig velem maradt. Hazafelé újra érdekes dolog történt: a boltot nyitva találtuk, de nem volt benne Gergő és a legjobb dolgok is hiányoztak a polcokról. A piák, a csokik, a teák és a húspult is üres volt. Jobbára csak romlott tejtermékek maradtak, de akkor vajon a húsokat miért vitte el? A füstölt szalonnán kívül már biztos minden megromlott. Persze a szalonnát is elvitte.

Másnap az adóhatóság és a rendőrség közösen felfeszítette az azóta visszazárt ajtót, a megmaradt dolgokat el lehetett vinni. Mi az ételizesítőket vittük és három flakon olajt. A májkrém konzervek a szomszédba kerültek.

Pár nappal ez után újra érdekes dolog történt. Gergőt holtan találták a járókelők egy kereszteződésben. A halál okának szívinfarktust írtak az újságban, de szerintem vagy a vonatbaleset okozta belső vérzéseibe halt bele, vagy a romlott húsoktól ételmérgezést kapott.”

A történet itt befejeződött, de sokat vitatkoztunk rajta. Gyekeztem szó szerint feljegyezni, hogy Feri miként mesélte el a szövegekhez fűződő viszonyát:

„Most kérek, ne nevesd ki – nézett rám akkor – vannak zavarodott pillanatok, amikor előtűnnek valami furcsa minták, aztán megint láthatatlanok lesznek. Sok mindent szokott így észrevenni az ember, amik aztán egyre valószínűtlenebbé válnak, míg végül önkényesen ráfekszik a *biztos* dolgok árnyéka, felejtésbe menekül a lusta, érdektelen, közönyös agy. Vannak, akik magukon hordanak bizonyos jeleket.” – Ekkor elhallgatott, összerezett, talán a könnye is megeredt kicsit, majd a halkabb szavakkal folytatta:

„Reggelente, tudod, a tükörben néha látom magamon. Az egész ott kezdődött, hogy Zoltán beszélni akart velem, te is odaültél, hogy ketten hassatok rám, aztán végül is berúgtunk valami sósorszesztől. Ekkor mondta azt Zoltán, hogy ki kellene szakadnom magamból. Először ketté, majd meg kell neveznem a két feletem. Így számon tudom magam tartani. Elkezdtem írni, hogy egyáltalán el tudjam magam képzelni.

De eljött az este és én szörnyű álmot láttam. Láttam magamon. Úgy nyomott a földnek, hogy nem bírtam megmozdulni, felkelni és ez így folytatódott nap-nap után. Emlékszem, Zoltán beleolvasott az írásomba és megszidott, hogy nem eléggé következetes a kettéválasztás. Igen, a másik én, akit először egy nagy földröggé tettem képzeletemben, ön-

kényesen elő- elő bukkan és rám ijeszt. Zoltán csóválta a fejét mondván „ez így nem fog menni, húzni kell.” Belőlem meg nem jött elő az álmom, hiába tátogtam neki, nem tudtam szavakba önteni, mi történt az este, azaz minden este.

Nem véletlen. Sokan nem akarnak tudomásul venni, önkényesen elfelejtik, hogy a közös múlt töredékeit néhányan magunkon hordjuk. Nem tudjuk letenni csak úgy; teljességgel lehetetlen.”

Emlékszem ijedt, verejtékes arcára, mint aki mély transzból tért vissza, úgy pislogott és nézett maga elé. Aztán kényszeresen tükröt keresett – azt hiszem, a mosdóban talált végül egyet a falon.

Én megértem Ferit. Szoktam hasonlót érezni, például múltkor szalonnázás közben a húst sokáig csomagoltam elő és közben hosszasan néztem magam elé. Aztán megeredt a munka a kezemben, mint mikor egy vízcsepp az ablakon összeszedi magát és végül megindul, magába nyelve az útjába kerülő többi társát. A szalonna kiesett a kezemből és ekkor láttam csak meg, hogy az árcímke a csomagolás belsejében van. Harminc ezüstpénz: teljesen lehetetlen és persze vissza is változott rögvest háromszáz forintra. Minden esetre bántott, hogy az étel kiesett a kezemből, le a koszos földre.

Feri feljegyzéseit olvasva gyakran észreveszem magamon, hogy máshol megformált szavakat mondok ki, amiket már olvastam valahol. Igen, darabonként elsajátított szószerkezetekben beszélek, mivel csak pár szöveget olvasok, beszélni meg ritkán beszélek bárkivel is, igen gyakran ismétlem magam, vagy inkább azokat a szövegeket.

Még amikor újságosbódéban dolgoztam, elkezdem tervszerűen olvasni, minden nap kétszáz oldalt. Először a Bibliát, mégiscsak azzal kell kezdeni, de aztán rájöttem, hogy Bibliát olvasni csak oldalanként lehet, sőt a minap valahol azt olvastam, hogy csak mondatonként.

És ez a legborzasztóbb. Ha tényleg mondatonként olvasnék, akkor végtére is a saját majdani dadogó beszédemet hallgatnám meg előre. És veled is, csak így, oldalanként tudok pár szót váltani, de legalább számba adsz ilyenkor egész oldalakat, hogy magam helyett Feriről beszélhessek.

Kántor Zsolt

Az ítéelőerő mimikája

*Az odafelvalók és a mérőzsinór.
azoknak van ilyen illata?*

A kultúra kegyeltje a kert.
Egy Arborétum-szerű idea. Szűrt fények.
Arról híres, hogy bejárhatatlan.
Gyilkos galócaival navigál.
A természetfeletti tetszését bitorolja.

A kérges is, ilyenkor, ősszel, nagyon durvák.
Az idő partra sodor minden korhadékfát.
Ez a víz itt csak leánykori nevéen folyó.

A fűzfa alatt egy tornacipő.
Hangyák mászkálnak a sárga cipőfűzőn.

Úgy érezni, amikor végigsétálsz az utcán,
hogy a szabadság a becsukott ablakok mögött nő.
Szinte visszanyomja a talpadat a fű.
Itt megfontoltságot nyújt a feddés.

Az odafelvalóknak nagyot köszön a meggondolás.

Napfény íz nélkül

A fémdoboz alján cérnaszálak, orsók és bábuk. S egy repedt zsebtükör. A piros dobókockákról nem is beszélve, azokról már pereg a zománc. Az ólomkatonákra gumigyűrűk csavarodtak. A polcon leporellók, citromsárga matchboxok. És nyöszörgő babák. Az egyik rád hasonlít. Élénkpiros rúzs, barna, rövid, vékonyszálú haj, kék pupillák. Hallatlan. És ez nem költészet, hanem maga a történet ilyen képtelen és képes. A fenséges hiánya itt illúzióba áztatott ezüst. Elcsurrant könnycseppben lakik egy női akt. A tied. A szabadság, mondogatod a boltban, nem tud más kontextust, csak ahol az eredetiség és a múlt egybeforr. Maga az élet is csak megközelítése valaminek, ami lehetne. Tehát a megértés nem teljes. Egymás megmérése, a megtört szív szerkezete rejtett. A képmás empátia nélkül hideg. A vásárló gyámoltalanságának és az individuum esetlegességének tapasztalata. Napfény íz nélkül. A használtruhák atmoszférája. A lényeg félreértett. Pedig új alapok kellenek magukat. Szókapcák, szóruhák. Szókupacok. Az ismeretlenhez is úgy közeledünk, mintha ismert lenne. Végül választasz egy pólót.

Dékány Dávid

valaki helyettem

simon mártonnak

valaki helyettem lélegzik.
közvetlen közletről hallom,
talán siet utánam,
mindjárt megragadja a vállam,
és kérdezősködni kezd,
hogy miért nem merem kinyitni a szemem a víz alatt,
miért utálom a beföttet,
miért nem a patológia előtti megállóban
szállok fel, mikor az van közelebb,
és a légpuskámról is kérdez majd,
meg a szemben lakók macskájáról az erkélyen,
vasárnap, ebéd közben csöngetnek be,
a hús az asztalon gőzölög,
nem nyitunk ajtót, és mire visszaérnek,
az élőködők lassan elhagyják a kihűlő testet.

a rakpart lépcsőjén tömeg gyűlik össze,
a napfogyatkozást várják, speciális szemüvegekkel,
pedig a szmog miatt szabad szemmel is nézhető.
valaki helyettem lélegzik.
egy lány haját felfújja a szél, mintha integetne,
elkapom a tekintetem, és hazáig rohanok,
asztmásan nem lenne szabad,
a felvert porban, a kipufogók között.
a tüdő a szárnyasok vasárnap délelőtti boncolásán,
a konyha anatómiájában is egyszerű szivacs,
amivel felitatható egy város minden lelkiismeret-furdalása.

a félelem sem több
egy légyapapírba ragadt énekesmadár tenyérynyi pulzusánál,
a gondolatnál
a formalinban tartósított emberi magzatok
és egy galandféreg láttán,
hogy igazából mindkettő ugyanolyan parazita,
ha a szülei nem akarták a gyereket.

valaki helyettem lélegzik,
s akár élhetne is helyettem.
az az embrió idősebb nálam,
lakhathna ő is a szemközti házban,
a fiával focizni járnék, lefeküdnék a lányával,
vasárnap áthívnának ebédelni,
befőttesüvegekben hússzínű, szerves anyag lebegne.

szaggatott

most festik fel az út közepére, a szürke betonra
a sávokat elválasztó,
szaggatott perforációs vonalat,
hogy földrengés esetén a talaj
könnyebben kettészakadjon valahol.

a mélybe zuhanók kiáltása,
mint a stopposoké, kiket épp elhagytunk

— — — — —

egy sor hosszú, megnyúlt szótag,
spondeusok a végtelenbe.

Berényi Csaba

Minőségét megőrzi

kérted, üljek melléd és karoljalak át,
valami képet vágtam a kamerába,
a vaku fennakadt szemem sarkán,
hét éve nem tört meg rajta semmilyen fény,
egy kövön ülve lóbálsz lábad a Tiszának,
feltörte a papucs, forr benne a bőr;
rigolyáimat pedzegeted, hogy tudd, majd mire számíts,
nem – nem iszom le magam minden este,
öngyilkossághoz lusta vagyok, amúgy is gyávaság,
a pánikbetegséget sikerrel kinőttem,
szeretem a bluest,
mindig lehajtom a vécédeszkát,
segítőkész vagyok, egy barátom is megütöttem,
mikor szépen kérte,
főzni azt nem tudok,
az előre kész dolgokban hiszek;
mint varos lábad a folyó,
majd ringat minket
ideig-óráig a szavatosság

Fültanú

szomszéd kőművesek
szájában gyorsan kötnek az egysorosok,
nélkülük már aludni sem tudnék,
tegnap átütötték a falam,
kis porfelhőben szállt a komfort,
zavaros lett a beszűrődő naplemente;
aztán elült minden a visszhanggal együtt,
senki sem mert megszólalni,
a valódi csendtől
valódi süketnémák
lettünk

Foggal-körömmel

ha kinyitom a hűtőt,
nagyanyám egyből sorolni kezdi, mit főzött,
mintha tárlatvezetésen volnánk,
ahol csak a szemnek szabad;
kezén a bőr nyirkos és repedt,
végigszámolja vele az összes polcot,
hozzá sem mer érni,
húsleves, főzelék, pörkölt,
a hangsúlyt felviszi a végén;
ha kínál és nem kell, biztos nem szeretem,
és a tanmese, kik előtt csúszott anno,
hogy legalább puliszka legyen,
ezen gyerekes dühvel húzom fel magam,
mintha mindig foggal-körömmel kéne akarni a jót,
mert beérni valamivel csak a szegények szokták;
mondtam, elég lesz
most egy sör is

Balázs Ildikó

Mécskolomp

Gyerekkoromban is szerettem a temetőt. Nyolcvan felé közeledő nagyanyám okkal járt oda: túlélte három öccsét: Átilla bátyát – ahogy mondta –, és Zoltit. De Jenőt is, a legkisebbet is, akit különösen szerettem.

81 évet élt, utolsó nyolc évét velem töltötte. Hároméves koromtól jártam vele a marosvásárhelyi római katolikus temetőbe – mi, reformátusok. Valamikor ott jutott sírhoz nagyapám, amikor elsőszülött gyermeküket kellett hirtelen temetni. Azóta nagyanyám rendszeres látogatója lett a temetőnek.

A legjobban a szobros sírköveket szerettem. Bár a katalikus (ahogy mondták) szobrai távol álltak a neológ zsidó temetőitől: ott láttam sírlapon fekvő nőalakot, madarat, sőt még lapjaira bomló könyvet is kőbe faragva. Arcok, reliefek, teljes alakú szobrok az elhunytáról. Mesterművek. Mindenféle, gyermeki képzeletet megmozgató alakzat. Őket talán kevésbé kötötte szakralitás, avagy a szakralitást másképp, nemcsak az előírt vallásos jelképeken keresztül éltek meg. Nekem nagyon tetszettek a zsidó sírok. De tetszett a katalikus szoborcsoportja is a bejáratnál, az adakozó nőalak, és a ravatalozók! Melyek mellett elhaladva borzongani lehetett nyári kánikulában is, amikor a virágot fonnyadtra lankasztotta pár óra alatt a hőség. A ravatalozókat, melyeknek ajtajuk nyitva állt, mindössze egy-egy vaskerítés zárta el belsejüket, épp az tette rejtelmessé, hogy nem lehetett tudni, mikor van benne halott. Idővel rájöttem: figyelni kell a temetőkapun a gyászjelentéseket, melyekből a ravatalozó bejáratára is függesztettek, ha épp halottat rejtett. Ám ez a tudás, a későbbi iskolás tudása nem csökkentette a borzongás-keltette bizonytalanság-érzést.

Miért a bizonytalanság? Mi rendült meg? A biztonságérzet? Relativizálódott a léttudat, mihelyt találkoztam a másik dimenzióval?

A másik dimenzióval, melyek kapcsán nagyanyám olyan szavakat használt, hogy van más világ. És van feltámadás. Ez a tudat megrendíti az evilági életben való pöffeszkedést.

Talán ezért is jártam már gyerekként szívesen a temetőbe. Új távlatok nyíltak, amikor átléptem a temetőkaput, mintha síkok, fénypázmák nyúltak volna elélem, mint kigöngyölített szőnyeg, mely máshova vezet. De lehet, hogy csak a fények játszottak velem, melyeket átszűrtek a fenyők tűlevelei?

Egy időben, középkorunkban a református temető teraszos kriptáin tanyáztunk lyukas órákban. Ma is szívesen időznék ilyen kis villaszerű építményeken. Ha jött valaki, csak lehúzódtunk a falat s párkányt mállasztó, hús, mélyzöld borostyánok mögé.

Legszebbek halottak napján voltak a temetők: messziről úgy tűnt, lángba borultak. Lángba borította őket a sok gyertya, melyek remegő nyelvecskéi egységes nyalábba szövődtek. Lángoltak estefelé a temetők, mintha egy-egy sír felgyulladt volna.

Ma is szeretek – alkalomadtán – temetőbe menni.

Kiszakadni abból a dimenzióból, amely nap, mint nap fogva tart.

Idén halottak napján is kint voltunk este a péterfai temetőben: egy régi kriptára egy kis pléhtalpas gyertyát helyeztünk, meggyújtottuk, inkább csak a szertartás kedvéért. Hogy a gyerek lássa, s én közben vételezzem, ha netán üzenet jönne. Aznap és ott nem jött. A sír elhagyatottnak tűnt, de nem gondozatlannak, hiszen a közhasznú munkás köteles minden sírt – elhagyottat – karban tartani. Ám egyedülvalósága, egyedülállása a többitől hívogató volt.

Másnap napközben újra elmentünk a gyerekekkel. Levettük a kiégett pléhtartót, bedobtuk a kukába. A gyerek a többi sírt is le akarta rámolni, mondtam, azokat nem szabad, azoknak van gazdájuk.

A többi síron mécsesek lobogtak, egyik-másik nagyobb még csak félig-egyharmadig leégve. Minél nagyobb a mécses (teste piros vagy szintelen plasztik, teteje levehető pléh-zárókupak), annál nagyobb gyertya fér beléjük. A szél sem oltotta ki őket.

Néhány asszony már vitt haza belőlük: jók lesznek jövőre. Mások hetekre otthagyták. Különösen a városiak, akik nem jönnek vissza, csak jövő ilyenkor. Halottak napján jöttek a falutemetőbe olyan emberek, akik nem köszönnek mindenkinek... fiatalok voltak, többnyire kisgyerekekkel: az unokák, dédunokák már városos született nemzedéke.

Meleg volt, de párás a levegő. A mécsesek pislácoltak. Pad nincs, leültünk a temető végében egy sírszegélyre, feltűnés nélkül, krizantémok takartak minket. A temető mögött szántó. A mellette levő telek csöndes, kihalt, ám láttam, hogy valamelyik nap egy gazda szántott rajta lóval. Itt-ott gyümölcsfa, egyiken két hatalmasnak tűnő szürke madár párzott. Az idén a novemberi melegtől elvesztették belső órájuk szabályozását. A cinke is immár harmadszor kotlik a postaládámban.

A párafelhők vizet eresztettek, eleredt lassacskán az eső.

Először csak hallottam a hangokat. Majd nézegettem a szomszéd teleksáv felé, a gyümölcsfák irányába, ahol a gerlék párzottak – giccsmásuk egy-egy kerámia gerlepár a sírköveken. Fehér, zománczott kerámia-galambok. Egyik előre hajol, farka az égben, a másik felnyújtja a fejét.

Honnan szól a kolomp? A faluban egy másik, szintén kihalt portán láttam juhokat, biztos, itt is tartanak, hogy leleljenék a füvet. Bár az már novemberben nem nő.

Egyre hangosodott a kolompolás. Sok juh lehet, közelednek, sokukra – nemcsak a vezérkoszra? – tehettek kolompot. Ahogy az eső dobolt, úgy kolompolt valami.

Ültem, figyeltem. A hang egészen közelről jött. Ahogy jobban vert az eső, annál hangozabbban, folyamatosan, ahogy alábbhagyott, akadozva, halkabban.

Juhnyáj helyett ködkonda járta a szomszédos telket, s az eső csengett-bongott a műanyag mécsesek pléhtetején.

Harmadnap is elsétálunk a temetőbe. Szél fúj. Néhány krizantémcserepet felborított. Már csak a legnagyobb plasztik mécsesek pislácoltak. A kicsik és közepesek kiégtek.

A szél átfúj egy-egy félrebillent pléh-mécsstetőn, fúvó hangot adva. Furulyázik a mécskolomp.

Az idő szalagján rögzül a hang. Rávarrja magát a táj, mint öltögető asszony vászonra a minitát. A szelet, mely furulyahangot ad, s a mécseseket, melyek bádogtejére potyog az eső.

Megannyi kis mécskolomp.

(Részlet a szerző Lélekregegy című készülő kötetből.)

Szócs Petra

Háromkor a kápolnában

Amikor ott feküdtél a koporsóban,
és megsimogattalak, kezem beleakadt a füledbe.
A hajadból akartam levágni egy tincset,
drapp cérnával összekötni,
és eltenni egy gázszámlás borítékba.
Fél kézzel tartottam a koporsó fedelét.
Januárban én vágtam a hajad.

Nem tudom, mit csináltak veled a sminkesek,
arcod véres volt, csak ilyen áron tudták becsukni a szád.
Sosem szeretted, ha faggattalak.
Néha megbillent a koporsó fedele.
Lehunyt szem, ferde száj,
azt a fonott bőrcipőt először láttam a lábodon.
Januárban azt kérted, hogy vágjam le a hajad.
A kezedre gondolni sem merem,
már akkor is hideg volt, amikor éltél.
Maradt a füled és a hosszú hajad.
A kápolnaőr úgy mosolygott,
mint aki elnézné, hogy egész nap simogatlak.

Szép rövid vers

Andreának mentettelek el a telefonomban,
hogy ne legyen belőle probléma.
Nagyanyámat használt sírba temették,
az állt rajta: Editke, élt egy évet.
Ez persze két különböző dolog.
Annyi mindent akarunk letagadni.

Bakonyi István

A „szülőfölddé áhított város” költője

Petrőczy Éva: A bokályos házban

„A kötet legtöbbször rövid, szinte szecessziósan „szép” és cizellált kis költeményei szinte kivétel nélkül valami megragadóan kecsesről, művésziről, bájosról adnak hírt, leírást, költői információt, legyen az ember, vagy főként fiatal lány, illetve kisfiú figura, valóban csempe, vagy akár régi kézírás, meghittén illatozó gyümölcs, sajátos fényben irizáló tájrészlet, szobabelső vagy gyengéden öntetszelgő, iróniába burkoltan is meghatóan hiú önarckép.” (*Legeza Ilona: Petrőczy Éva: A bokályos házban* = <http://legeza.oszk.hu>) Ezeket a találó sorokat Petrőczy Éva hatodik verseskötete, az 1997-es, s újra a Balassi Kiadó által gondozott *A bokályos házban* ismertetésében írta Legeza Ilona. Mindez két évvel az előző kötet, a *Szülő holdfénynél* megjelenése után történt, egyben termékenyebbé válásának bizonyítékeként.

A kötet több okból is rendkívül izgalmas. Egyrészt azért, mert a szülővárosához (Pécshez) és szülőföldjéhez (Baranyához) hű költő most ezt írta az első ciklus élére: *Szülőföldemmé áhított városom, Patak*. Vagyis Sárospatak. Játshatunk a szóval és a város nevével, különösen akkor, ha tudjuk, hogy az egyik válogatott kötet címe meg *A patak éneke* lesz. Igaz, az a híres zsoltár patakját idézi, amire, ugye, a szarvas kívánczik. Másfelől Sárospatak az egyik protestáns „fellegvár”, és valószínűleg ez is érthetővé teszi a többek között Szenci Molnár Albert szel-

lemi örökségével oly sokat foglalkozó költő és tudós rokonszenvét. Aztán még egy adalék, ezúttal a könyv ajánlásából, magának, a szerzőnek szavaival: „Akik közelebről ismerik (...) Sárospatak történetét, azok tudják, hogy Lorántffy Zsuzsanna csempehímes, gyönyörű fogadóterme viseli a „bokályos ház” nevet. (...) A címadással azt szeretném érzékeltetni: amióta csak írok, mindig és mindenütt társ- és albérlésben, kollégiumi szobában, pincelakásban, lakótelepi egyenakolban, bokályos házban élhetek. Ahány vers, annyi virágos csempe. Menedék, oltalom a szürke, gond-verte napokban is.” Szép vallomás, amely közelebb visz a versek világához.

A bokály egyébként nem más, mint díszes, értékes, karcsú, egyfűlű, körte alakú, cserép borosedény. Neve az olasz *bocal* szóból származik, amely kancsót jelent. Itt, a sárospataki példában ennél azonban kissé szélesebb a jelentése, a költészetben pedig még tágabbá válik. A szerény küllemű borítón a bokályos ház csempéjének díszítése látható, Szebényi Judit rajzán. A címadó versben pedig imígyen eszményíti lírájának tárgyát a költő: „Ha ki szegény vagy, / fáradt, lesántult, beteg: / úgy lépj e házba, / mint aki gyógyulást kínáló // szent földre érkezett.” Játshatunk a távoli, dantei párhuzammal is: ki itt belépsz, bizony ne hagyj föl minden reménnyel... S költőnk azzal a gondolattal is eljátszik, hogy a motívumok

afféle „törökös bódulat-kacsARINGÓK”, vagyis az eszményítése mellett innen sem hiányzik a jellegzetesen „petróczis” hang, a játékosság sem.

Valóban különös, ugyanakkor érthető ez a vonzódás. Vonzódás a valódi és a vágyott gyerekkorhoz és szülőföldhöz. Ahogy egy korábbi vallomásában írja: „Mi, költők (ha közénk számíthatom magam!), többek között ebben különbözünk a „normális” emberektől. Egy félmondat, egy tekintet, egy érintés elég, és hanyatt-homlok rohannunk vissza a gyerekkorunkba.” (*Petrőczy Éva: Napló helyett I. = Palócföld, 1986. 3. szám, 65. o.*) Ez a „visszarohanás” a legkülönbözőbb korszakaiban egyaránt jellemzi költőnk világát.

Az első ciklus tehát az „áhitott szülőföldhöz” kötődő verseket (szám szerint hetet) tartalmazza. A hely szellemének megfelelően van itt történelmi vonatkozás, és vele együtt természetesen személység is bőven. A bokályos ház asszonyához, Lorántffy Zsuzsannához írott férji levél a mottója a *Ceruzasorok Rákóczi György levelén* című, kötetnyitó versnek. Praktikus dolgokról szól: só eladásról, meg arról, hogy meg kell lennie a pataki diákok pénzének. Erre épül a vers, megidézve a „muzáj-kalmárkodó / fejedelmi szavad”-at, és kiemelve az isméltódó „meg kell”-t. Így állít emléket a „gyolcs-diademos asszony” és párja teteteinek. S persze az „örökös tartomány”-nak, Pataknak. A *Pataki virágének* sem mottó nélküli: itt meg Szenci Molnár Albert sírverse áll: „Erdély adja a sírt”. A *Szindbád* ugyanakkor érdekes szellemi utazás terméke: „...a díszlet, itt, most, / tetszene neked...”, hiszen olyan festői és álomszerű a környezet, ami joggal hozza elénk a szerelmes asszonyokért bolonduló hajdani utazót. Valódi, közeli élményt fogalmaz meg ugyanakkor a *Tavaszi utazás a Zempléni Múzsza*. Tovább emeli a cik-

lus értékeit a záró mozzanat: a *Régimódi szerelmes vers*. Az intimitás helyszíne a „baldachinos bárkai ágy”, és a hangvétel is a környezethez simuló. A régimódiság persze nem egészen az, amit a szó jelöl, bár kétségtelenül van benne némi hozadék az elmúlt századok hasonló tárgyú irodalmából. Mindezt elevebbé teszi a meghittség, a múlt idő varázsa. Talán idekívánczik egy érdekes megjegyzés Soltész Márton nagy ívű tanulmányából: „Egyfelől a „tojóstyúk-képzet” elutasításában egyfajta önállósodó, szociális lehorgonyozottságából felszabaduló poézis ez, ugyanakkor pedig olyan kétségtelen asszony-líra, mely tematikájában, érzelmiségében és gondolatiságában a kendőzetlen nőiség programját bontakoztatja ki.” (*Soltész Márton: Hagyomány és önprezentáció poétikai tendenciái Petrőczy Éva lírájában. = Studia Caroliensia, 2009. 2–3. szám, 154. o.*) Nem vitás, hogy ez a „kendőzetlen nőiség” ott bujkál a sorok mögött ennek a ciklusnak a világában is. A kötet további részletei aztán újfent mutatnak bizonyos elmozdulásokat. Az *Önkritikus önarckép* c. ciklus művei valóban, a minden eddiginél teljesebb önvizsgálat lírai dokumentumai. Például az önirónia eszközeivel. A ciklus címét is adó versben mindenképpen ezt tapasztaljuk. Első két sora: „Reneszánsz madonna lehet(ne), / de tréfás kedvében alkotta őt a Teremtő...” S ez még csak hagyján! Ám az aprólékosabb felsorolás végén a csattanó: „...tette szinte-szinte pocsékká...” Eme nyilvánvaló túlzás aztán megmenti költőnőnk az elbizakodottságtól. Játék, önismeret, fricska saját személyiségének – egy bájos vers világában. Ám saját magán kívül szerepet játszanak itt a családtagok, a szűk miliő személyei is. Minden esetben a szeretetközpontúság fénylő jeleiként. Az aggódó anya, a gondos feleség gesztusaival, és mindezt be-

lemártva a költészetbe. Ezen témák egyik legszebb feldolgozása az *Egy hálóingre*, alcíme szerint: *fiam tizenhatodik születésnapjára*. Megidézi a születés és születés áldott pillanatát, amelyhez az összekötő kapocs a „majdnem-ereklye” szülőing. Ez az első rész, az első négy sor. A középső szerkezeti egységben az emlék tartósítása van a középpontban, a varrogatással. A harmadik, lezáró négy sor a jelené: a kamasz fiúé, „aki mára / csúfondáros-szerető-hórihorgas / őrzője egy kelekótya, / felnőni-aligha-képes anyának.” Az ismert versmodell, az ismert eljárás, a végén új-fent önirónikus mozzanattal.

A materiális és a szellemi világ szinte minden művében így talál egymásra, s ebben a leghétköznapibb és legapróbb tárgyakra épp úgy szerepet játszanak, mint az élet, a sors legmeghatározóbb momentumai. Így áll össze maga a létezés, így áll össze apránként egy lírai életmű. És benne a vissza-visszaérő, akár az emberi esendőséget is igazoló vágy, a „hogyan elfogadjanak...” belső parancsa. Ez az irodalmi életre hasonlóképpen vonatkozik, mint az emberi kapcsolatokra. Ez a vágy egyben óvja is a nemtelen támadásoktól, a kiszolgáltatottság ezernyi elemétől. A kiszolgáltatottság szűk és tág köreitől, a kisemberi féltékenységtől és irigységtől, de az egyetemes kiszolgáltatottságtól is. Valószínűsíthető, hogy az irónia és a fölülemelkedni szándék is ezt a védettséget szolgálja. Ez azért is fontos, mert a líra egyébként ki is szolgáltatja a személyiséget, hiszen kendőzetlenül föltárja a legmélyebb titkokat és rejtelmeket is. Ez egyben erénye, fő hozadéka.

Ismét gyakori, hogy a végsőig tömörített formában reagál a külvilág változásaira. Erre példa a *Magyarország 1996-ban*: „Ez az év, / ez az év / nem a csodák éve, / csak a maradék, / utolsó szívárványt is / benyelő Szürkerév.” Az utolsó szóval kap-

csolatban a gyanútlan olvasó akár sajtóhibára is gyanakodhat, bár a nagy kezdőbetű feltűnő. Igen, Szürkerév nem más, mint egy titokzatos, egykori tünde-város, *A gyűrűk ura* egyik sarokpontja, varázslatos lények érkezésének és távozásának színhelye. Ez a helyszín ma már nem létezik, s bizonyos értelemben a pusztulás jelképe is. Erre utalhat a Petrőczy-vers befejezése is. Ez a néhány sor persze akár töredéknek is fölfogható, kezdésének nem túlzottan lírai hangja egy pillanat alatt átvált valamiféle vészt jósló gondolattá. A következő versben (*Madárnyelven*) viszont „szürke énekes madárról” olvasunk, akibe belefojtja a hangot sok színes madár. Ráadásul azok kíméletlenül rikácsolnak. Könnyű az áthallás: költők is lehetnek ezek a madarak, de lehetnek más kortársaink, akár politikusok is... A szürkeség sem feltétlen erény persze, de ezúttal inkább a visszafogottság és a szelídség-szerénység megvalósítója. Szemben a világ zűrzavarával, kihívó tarkaságával.

Aztán vannak itt másfajta vidékek is, nemcsak a bokályos házék. Születik verse Tokajban, Pesten, a Ménesi úton, az Eötvös Kollégium lépcsőjén, megéneklie a Szabó Lőrincet idéző Reviczky utcát, város címet rajzol a Somogy megyei Csurgónak, ahova ugyancsak kötik családi szálak, visszatér a szülővárosba is bálicsi soraival, vagy éppen rögzíti élményét a Békési Múzeum egyházművészeti kiállításán. Fontosnak tartja, hogy keltezzék is számos versét, hangsúlyozván a pillanat kiemeltségét. És folytatja irodalmi névadójának, Petrőczy Kata Szidóniának ébresztését, mégpedig az *Egy Petrőczy-vers kései folytatásában*, az élen, a mottóban a hajdani előd *Világi sok bűba...* c. művének soraival. Belebújik a másik költőnő bőrébe, használja annak nyelvezetét, átéli búbánatát, és azokhoz teszi hozzá

a maga mondandóját. Sokhúrú poézisének bizonyítékaként. A végkifejletben aztán megszólaltatja a remény hangjait: „Hogy gyászba öltözzem, / mégse reménykedjen / senki közzülek abban: // Fentvaló Uramnak, / s e földi Társamnak / őriz kettős szerelme...” Itt és másutt is arról tanúskodik ez a költői hozzáállás, hogy a reménytelennek látszó időben is van az embernek fogódzója, szerencsés esetben kettős: a magasabb rendű és az evilági. Ez a kettősség, ez az összetettség végigvonul az egész pályán, persze különböző erővel. De valamilyen szinten mindig jelen van!

S ha már szó esett különböző földrajzi helyekről és utazásokról, akkor ezúttal a kötet utolsó ciklusa, a *Méhkaptár-cella* tekintélyes része ebbe az irányba mutat. Mögötte valós utazás van: 1995-ben és 1996-is Nagy-Britanniában találjuk őt. Előbb a British Association for Central and Eastern Europe ösztöndíjával egy hónapot tölthetett Észak-Wales-ben, majd a British Centre for Literary Translation jóvoltából ugyancsak egy hónapra az angliai Norwich-ba utazhatott. Mindez természetesen összefüggött tudományos tevékenységével, ám a lírikus is profitált a nagy utazásból. Ebben az időben egyre szerteágazóbb a tevékenysége a Károli Gáspár Református Egyetemen is, a kutatás és az oktatás egyre inkább „párja” a szépirodalmi munkásságának.

A *Méhkaptár-cella* versei mindezt igazolják. Megigézi költőnket a természeti környezet, a hagyományos kultúra és civilizáció, de a nyelv is. Itt különösen jól látszik az, amit korábban is tudtunk: Petrőczi Éva szellemi világában együtt van jelen a magyarságtudat az európaisággal és az egyetemességgel. Mint ahogy egymásra épülnek a különböző korok és tradíciók is. Emlékezetes vers pl. a *Karácsonyi fohász, Walesbe*, élén a Petrőczinél oly

gyakori mottóval, ami most a megénekelte ország himnuszából való: „Költészet, s dal földje.” Hozzátehetjük azt is, hogy Arany János óta különös íze van a walesiekhez szóló műveknek. Mögötte ott van a hasonló történelmi sors, az elnyomatás sok-sok tragikus mozzanata. Ők az angoloktól szenvedtek, mi – többek között – az osztrákoktól. A karácsonyi vers ugyan nem erről szól elsősorban, de érezni a rokonszenvet, a sorsbeli rokonságot. A „vörös sárkány földje”, a kelta szavak gyönyörűsége, a „gyönyörű horzs-kövek” varázsa teszi még ünnepibbé az ünnepet – a szerző vágya szerint. Mindez legfőképpen azért, hogy: „érezzem, eljött az Istengyermek, / s dalokat dajkál fagymarta, / gyöngéd tenyerében.” Már-már himnikus a szárnyalás itt, a megénekelte néphez, annak sorsához és a nagy ünnephez méltó.

A másik nagy keresztyén ünnephez, a talán legfontosabbhoz, a pünkösdhöz kötődik egy 1995-ben, Észak-Walesben született másik mű, a *Pünkösöd, hiányjelekkel*. Íme, a szövege: „Nem csap fel erretájt / sehol, sehol / tüzes nyelv, / pünkösdirőzsa-tajték, / vörhenyes, lófejű királykák / között dehogyis válogatnék.” Itt valóban a hiány, az otthoni pünkösöd hangulatának, no és természetesen ama bizonyos első pünkösöd csodájának hiánya uralkodik. A távoli, kedves ország ezúttal csupán helyszín, nem több annál. Különös íze van ugyanakkor egy szónak: *erretájt*. Valószínűleg egyéni lelemény, a nyelvteremtés találó példája. Szólnunk kell azonban az irodalmi kapcsolatról is, hiszen *A fordító verse* ahhoz a walesi költőhöz, R. S. Thomashoz szól, akit 1995-ben Nobel-díjra jelöltek, s akinek verseit Petrőczi Éva fordította magyarra, és ezek a fordítások kötetben is megjelentek 2007-ben *Egy pap, népéhez* címmel. (Thomas 1913 és 2000 között élt poéta és anglikán lel-

kész volt.) Egy interjúban így vall róla: „Ez a nagyszerű hívő ember, aki 40 évig hegyi falvakban szolgált – s akinek személyes barátsága mindmáig életem egyik legmeghatározóbb ajándéka –, micsoda prófétaként fogalmazza meg a súlyos valóságot.” (*Háló Gyula: Karácsonyi apostolkodás. = Békehírnök, 2010. december 19–26. 393. o.*) Petróczi Éva itt egyébként a walesi költő *Vízkereszt* c. versére hivatkozik.

A *fordító verse* pedig egyfajta tömör portrévázlat R. S. Thomasról. A „májfoltok alól kikandikáló, / keserű, gyanakvó öregember”-ről. Egy hosszú mondat, amelynek ritmusát a „most” szóval kezdődő részek adják. A mélységes emberi kapcsolat tükrözi a mű ugyanakkor, finom lírai kidolgozásban. A végén pedig az aggódó kérdés: „...ugye, nem vonod vissza / azt a véletlen kis / mosoly-pályabért?” Így érzékelteti az igazán fontos dolgokat, amelyek életkortól függetlenül összekötik a szellemtestvéreket. A nemes szolgálat jegyében. Részé ennek a kapcsolatnak az őket körülölelő walesi táj (a „gyöngyszürke part”), és részé az öregember sok siráma-sirálya, esendő, nagyon is emberi lény. Egyben azt is jelzi ez a néhány sor, hogy a legfontosabb életművek megalkotói is hús-vér emberek, akik épp úgy ki vannak szolgáltatva a múló időnek, mint bárki más. Mint ahogy egyéb, itteni, walesi tárgyú verseiben is hasonló értékek jelennek meg. (*Walesi nyár, Lon Cariadon*) Egyre elmélyültebb, meditatívabb itt a hangja, kevesebb a játékoság, mint korábban.

Hasonló értékek jellemzik az angliai ösztöndíj lírai hozadékát is. Az egyik helyszín a legendás Oxford, a tudomány egyik világközpontja. Nyilvánvalóan jelképes hely is az ilyesfajta költő számára. Íme, az *Oxford, meg én* c. ötsoros: „A koldus, kóbor énekes / el-elcsusszanó, gyöngécske hangja / beléfúlt a finnyás talár-

suhogásba, / s a pontos hangsúlyokat / csörrentő holt avarba.” Persze itt nem az imént jelzett tudományos központ a lényeg, hanem egy olyan pillanatnyi élmény feldolgozása, ami – ha nem ismerjük a címet és a keletkezés idejét – másutt is megtörténhetett volna. Egy kontrasztot ír le ezúttal a valóság minden rezdülésére érzékeny költő, miként egy másik oxfordi lírai képeslapban, *A rézorr tetején...* címűben is.

És van London dél-nyugati részén egy hatalmas, csodaszép, középkori királyi kastély, a Hampton Court. Ez a színhely az azonos című Petróczi-vers ihletője. Természetesen itt sem az angol történelem fontos épülete a főszereplő, hanem az által kiváltott szubjektív élmény. A napsütés dicsérete a vers, az ember hétköznapijait bearanyozó napsütésé. Ez a „múlékony oltalom” az átélt csoda a historikus környezetben. Általában elmondható, hogy – legalábbis az itteni művek tanúsága szerint – a walesi élményvilág a meghatározóbb Petróczi Éva számára. Az a kultúra és irodalom hagyta benne a mélyebb nyomokat. Jellemző ugyanakkor a másik oldalon a *Fintor egy angol temetőben*, a maga árulkodó, sokat mondó címével, a „Koponyával töltött / piskótásírkövek” között.

A kötet frappáns befejezése a ciklus címét is adó *Egy méhkaptár-cella*. Arról, hogy: „Egy méhkaptár-cella / ígéretes / versírfészek lenne...” Mi ez? Az önsanyargatás vágya? Kimondja, hogy „az egyszeri / ír szerzetes” létformáját áhítja itt. Asszociálhatunk ugyanakkor a szorgos méhek tevékenységére és kitartására is. Csöndben megjegyezhetjük, hogy költőnk munkabírása egész pályáján hatalmasnak mondható, még ha nem is a szerzetesek életét éli. És van mindamellett benne egy bizonyos szkepszis is, ami a vers és a kötet utolsó négy sorában így módon nyilvánul

meg. „Tágabb világ? / Minek? / Ha kívárt szavak / nem-fogyó méze pereg...”

A bokályos házban tényleges megszületésének, nyomdába kerülésének története is Petrőczy életművére (lírai, széprőzai és tudományos könyvei, sőt, az R. S. Thomas-kötet esetében is!) jellemző. Mint oly sokszor, most is régi olvasói-barátai

„röptették könyvvé” a kéziratot, szerény szponzorálásukkal. E kötet első számú, fáradhatatlan segítője Földyné Asztalos Adrienne, a sárospataki főiskola ének-zene tanára volt, aki Patak versszerető apraját-nagyját megmozgatta; így a „szülőfölddé áhított város” képletesen valóban szülőlttévé is fogadta hűségese megverselőjét.

(A közölt írás részlet Bakonyi István készülő, a 2013-as Ünnepi Könyvhétre megjelenő Petrőczy Éva-monográfiájából.)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Sátoraljaújhely 750 esztendejének krónikája

A 2011. év jelentős dátum a történelmi Zemplén vármegye egykori székvárosa, Sátoraljaújhely történelmében: a város alapításának 750. évfordulóját ünnepelte. A jubileumi esztendőben a város múltjával foglalkozó kiadványok sorában a legrangosabb helyen egy hiánypótló mű, *Sátoraljaújhely városkönyve* áll. Írója és szerkesztője a város díszpolgára, Csorba Csaba.

A kötet rendhagyó jellegű: a város tudományos igényű történeti bemutatása mellett a mindennapi élet történéseibe is bepillantást nyújt. A szerző szakít a műfaj jellemzőivel, mert ötvözi a helytörténeti monográfia és a dokumentum feldolgozás műfajait, továbbá várostörténeti korszakokként vizsgálja és kiemeli, miként hatottak a nemzetközi és a hazai politikai események a város hangulatára, a városlakók világképére.

Csorba Csaba jól átgondolt struktúrát választott a város történetének teljes igényű bemutatásához: a dokumentumok eredetisége, továbbá a szerző kritikai megjegyzései nemcsak élményszerűvé teszik a mű befogadását, hanem visszavarázsolnak valamit azoknak az évszázadoknak, évtizedeknek az eseményeiből, amelyek már kihullottak az élő emlékezetből, s így vezetnek át napjainkba. A közel félezer oldalas monográfia tizenkét egységre tagolódik, beszédes fejezetcímekkel: *Régmúlt idők homályában, Honfoglalásunktól a városi kiváltságlevélig, Főurak birtokában, Darabokra szakadó országban (16–17.*

század), Hosszú béke kora (1711–1848), „Boldog békeidők” (1849–1914), Világháborútól – világháborúig, Amikor pengett a pengő, A demokrácia illúziójától a diktatúráig, Mérleg 1945–1989, 1990 után.

A város földrajzi környezetének, s a régészeti leletek vizsgálata által feltételezett avar településterület bemutatását követően a honfoglalás, majd a tatárjárás után jelentős az 1250. év, az újhelyi vár építésének kezdete. A város számára a kiváltságlevelet V. István adományozta, 1261-ben. A kiváltság elnyerése kedvező feltételeket nyújtott a szerzetesrendek – Újhelyben a pálosok és az ágostonosok – letelepedésére. A városi igazgatás a 14. században épült ki (erre az időszakra tehető a hegyaljai borvidék kialakítása is), a város településszerkezet a 15. században szilárdult meg. A 14. századtól kezdve a város értékét és rangját a főurak (Perényiek, Pálóczyak, Rákócziak, az 1700-as évektől a Traustsohnok, az 1800-as évek elejétől pedig a Bretzenheim hercegi család) birtokainak értéke és kiterjedése határozta meg. A reformáció irányzatai közül Újhelyben a kálvini reformáció hatása volt erősebb.

A városban lakó nemesek száma a 17. századtól kezdve növekedett. Ez a század a helyi céhiparosodás, egyúttal a vásárolás, a borforgalmazás kezdeti időszaka is. A város lakossága ekkor jórészt magyar anyanyelvű volt. A ruszinok és a szlovákok csekély arányú betelepődése a 17., a zsi-

dóságé pedig a 18. század közepén vette kezdetét. 1711 és 1730 között Újhelyben tartották a megyegyűléseket (Debreceni Ember András az 1750-ben írott versében Újhelyt már megyeszékhelyként említi). 1768-ban adták át a Megyeháza épületét, ekkor jött létre a levéltár, 1791-ben kapcsolták be a várost a királyi postautak hálózatába. A piarista tanítórend 1790-ben történő letelepedése jó hatással volt a város kulturális életére. (Ők a II. József császár által megszüntetett pálos rend templomát és az 1635-ben alapított iskolát vették át). A város polgárait a századfordulón a vándor színtársulatok bemutatóin kívül a piaristák által előadott iskoladramák is szórakoztatták.

A 19. század első évtizedeire a vallási és etnikai értelemben sokszínű város – Fényes Elek besorolása szerint magyarosztót mezőváros – kulturális élete fellendülni látszott. Irodalmunk csodás „mindenese”, Kazinczy Ferenc körül alakult ki egy, a kultúra iránt fogékonyságot mutató szűk kör, ehhez tartozott pl. Balásházy János gazdasági szakíró vagy Lónyay Gábor földbirtokos. 1832-ben alakult meg a Zempléni Casino, „a díszesebb társalkodásra szánt egyesület”, amelynek tagjai között találjuk a nagy ívű politikai pályafutását újhelyi jurátusként kezdő Kossuth Lajost. A „Casino”-ban szervezték a *Zempléni Tudósítások* továbbbítésát a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* számára 1848-ban.

Újhely gazdasági és kulturális élete az 1848/49-es szabadságharc utáni évtizedek pangása után a kiegyezés korától kezdve vett lendületet. A város a dualizmus korában fejlődött mezővárosból polgárvárossá: megalakították az első pénzintézeteket, ez lett a zempléni hitelélet központja: a város gazdasági, pénzügyi és kulturális életének formálásában, továbbá a kapitalista létforma kiteljesítésében jelentős szerephez

jutott a város zsidó lakossága. A kisipar mellett fejlődésnek indult a helyi gyáripár, az iskolai és az egészségügyi ellátás, fellendült a könyv- és hírlapkiadás. Minthogy a szőlő- és bortermelést az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi eseményei jelentősen visszavetették, a borkezelelem fellendítésére alapították meg a „Tokaj Hegyaljai Bormívelő Egyesületet” 1857-ben. Az 1870. évi filoxera pusztítás következtében Zemplén szőlőjének 81%-a elpusztult. A filoxera után 1904-ben vette kezdetét a szőlőrekonstrukció, amelynek sajátos módja a rabmunka alkalmazása volt. A sikeres újratelepítés eredményeként Újhelyben, a borok városában, az 1910-es évekre ismét fellendült a borforgalmazás. A belváros, a központi városrész a századforduló éveiben nyerte el máig megőrzött arculatát: jelentős kommunális beruházásokra, építkezésekre került sor. 1895-ben részvénytársaságot hoztak létre a helyi köz- és magánvilágítás létesítésére; a század első évtizedeiben került sor a város vízvezeték-hálózatának kiépítésére és az úthálózat korszerűsítésére.

Székely Elek, a város első polgármestere (1899–1908) lendülettel látott hozzá a város korszerűsítéséhez: 1904-ben épült fel a Zsidó-, 1905-ben pedig az Erzsébet Kórház; a század első éveiben nyitotta meg kapuit a város gőzfürdője, a Diana. A kulturális élet fellendítésében, Rákóczi, Kazinczy és Kossuth szellemi örökségének ápolásában, továbbá az idegenforgalom és a városi sportélet fejlesztésében jelentős szerepet vállalt a tudományok és művészetek neves pártfogója, Dókus Gyula, a „nagy” Zemplén vármegye utolsó alispánja: Dókus törekvései a művelődési mozgalmak egységesítésére és a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítására irányultak. Az 1910-es évekre Újhely élénk forgalmú, pezsgő szellemű kozmopolita város lett.

Az első világháború idején Újhely a hadszínterekről vonaton szállított sebesültek mentésének megszervezését vállalta a Dohánygyár épületében és az Erzsébet Kórházban. A trianoni döntés következtében a töredékére csökkent vármegye megőrizte önállóságát. A város határában kanyargó Ronyvát hajózhatóvá nyilvánítva, határfolyóvá tették: Újhely területének mintegy 75%-át – főként mezőgazdasági határrészeket – veszítette el. 1920 után gazdasági felvirágzása megtorpant, közigazgatási és kulturális szerepköre beszűkült. A trianoni határok meghúzása miatt a Felvidékről sok tisztviselő és szellemi foglalkozású települt át a városba. A trauma okozta döbönt reménytelenséget hűen tükrözik a korabeli helyi sajtóban megjelent írások. A veszteséget szimbolizálja az 1936-ban felszentelt Magyar Kálvária emlékmű együttes a Szár-hegyen: a stációk emlékoszlopait az elveszített magyar városok címerai díszítik. A két világháború közötti időszakban a város gyarapodott ugyan néhány látványos középülettel (pl. a köztisztviselői bérpalota, a Színház és a Pénzügyigazgatóság épületével), ugyanakkor a világgazdasági válság miatt az iparosok és kereskedők többsége eladósodott, tönkrement. Hiába „pengett a pengő”, az újhelyi átlagpolgár szegényedett. Jelentős innováció volt a Trianon után perifériára szorult kisváros számára az 1924-ben kiépített hegyközi kisvasút, amelynek megépítése akkoriban kitörési lehetőséget biztosított az idegenforgalom és a turizmus fejlesztéséhez. Az 1930-as években számos népjóléti és karitatív célú intézményt alapítottak, Gyermeküdülő építését tervezték, 1942-ben alakították ki az Oncsa-telepet. 1939 őszén Újhely, a befogadó város, számos lengyel menekültnek biztosított letelepedési lehetőséget. A város társadalmát az 1940-es években a zsidótörvények mélyen megbolygatták. A

város zsidóságát 1944-ben deportálták, jelentős részük a holokauszt áldozata lett. 1945 után – amikor, az első bécsi döntés hatályon kívül helyezésével, Újhely ismét határváros lett – az újhelyiek a demokráciába vetett hittel próbáltak visszatérni a békés élethez. Az iskolákban megindult a tanítás; erőteljes a szabadművelődési tevékenység. 1947-től azonban fokozatosan megszűntek az 1930-as években jól prosperáló civil szervezetek. 1948-ban került sor az egyházi tanintézetek, így a Piarista Gimnázium és a Carolineum Lánynevelő Intézet államosítására. 1950-ben, Zemplén megye önállóságának megszűnésével, a város végleg perifériális helyzetbe került: lassan fejlődő, de jó üzlethálózattal rendelkező kisváros maradt, ahol 1950 és 1960 között csupán 150 új lakást építettek. A magánkisipar visszaszorításával megkezdték az állami és a tanácsi ipar fejlesztését: a nagy múltú Dohánygyár mellett 1945–50 között megalapították a bútortipari és a húsipari vállalatot, az 1950-es évek nagyipari innovációjának számított a Ruhagyár és a Lemezgyár, továbbá a börtönben működő Fehérműgyár megalapítása. Az iparosodás következtében erősödött a környező falvakból irányuló betelepülés, így a lakásépítés folyamatosan lendült fel. A szőlő- és bortermelés, mint kiemelt fontosságú mezőgazdasági ágazat, az államosítás következtében drasztikus változásokon ment át. Az 1960-as évektől Tokaj-Hegyalja zárt borvidéket képez. 1971-ben létrejött a hegyaljai szőlő- és bortermelést koordináló Bor-kombinát, Sátoraljaújhely központtal. Az idegenforgalom vonatkozásában azonban a város az 1970-es évekig – legfőképpen a kereskedelmi szálláshelyek hiánya és a vendéglátóhelyek színvonalatlansága miatt – perifériára került. A város iskolahálózata 1950 után fokozatosan fejlődött: a Gimnázium mellett két középiskola: a Köz-

gazdasági (jogelődje a Felsőkereskedelmi Iskola) és a Szőlészeti (jogelődje a Tarcali Vincellérképző) Szakközépiskola, Szakmunkásképző Iskola, három általános, egy szlovák tanítási nyelvű és egy kisegítő iskola működött a városban. 1957-től működik az Állami Zeneiskola. 1950 után a színház épületében kapott otthont a Művelődési Ház. Az amatőr színházi mozgalom 1945 és 1950 között virágzott a városban. Az 1950-es évektől fejlett sportélet jellemzi a várost: a Spartacus labdarúgócsapat 1967-ben megnyerte a megyei I. osztályú bajnokságot. A téli sportok közül a sí hozott országos hírnevet: 1966-tól évente ez volt a téli úttörő olimpia színhelye. Az 1960-as évektől erősödött Újhelyben a hagyományápoló művészeti csoportok és kulturális egyesületek alapítása iránti igény. 1969-ben indult útjára a ma már határainkon túl is messze híres Hegyalja Népi Együttes. A civil élet fellendülésének legjelentősebb dátuma a Kazinczy Ferenc Társaság megalapítása 1985-ben. 1984-ben újult meg a „várostörténeti kiállítás”, 1988-ban indult útjára az *Újhelyi Körkép* című havilap.

1990 után a város új arculatának kialakításához hozzátartozott egy új jelkép megalakítása, amely a középkori címer megújításában nyilvánult meg. A rendszerváltozás utáni időszakban a városfejlesztés nem az új üzemek létrehozását (ellenkezőleg: azok leépítését) jelentette, hanem a város arculatának vonzóbbá tételét. Modernizálták a város úthálózatát, fellendült a magánépítkezés, a szakrális műemlékeket, így a Magyar Kálvária műemlék együttesét

is felújították, Börtönmúzeumot hoztak létre, 2007-ben Széphalomban megnyitotta kapuit a Magyar Nyelv Múzeuma. Húsz év alatt a város vendégcsalogató éttermekkel, szállodákkal, turista látványosságnak számító kalandparkkal és a Magas-hegyen libegővel gazdagodott. 2011 szeptemberében átadták a 750 éves város sétatérre alakított főutcáját.

A 750 év krónikáját bemutató városmonográfia az 1617-ben kiadott, rozsdavörös szattyanbőrbe kötött városkönyv hasonló címlapjával jelent meg. Csorba Csaba megkísérelte a város múltját és jelenét a totális történetírás jegyében megfogalmazni. A monográfia tartalmi változatosságával, olvasmányos irodalmi stílusával új szintet vitt az Újhelyről megjelent helytörténeti munkák sorába. A kötet értékét emeli, hogy szakszerűségében és kivitelében, tartalmát és formáját tekintve is megfelel az európai történetírás színvonalbeli követelményeinek. Hiányossága azonban, hogy nem készült hozzá névmutató. A dvd-melléklete viszont gazdag képanyagot, dokumentumgyűjteményt és személyi adattárat tartalmaz.

Csorba Csaba, a városát szerető áldozatkész polgár, kitartással és szakértelemmel búvárkodta végig a levéltárakat, könyvtárakat és múzeumokat, dokumentumokat gyűjtött, hogy a város múltját minden részletében feltárja. Ezért nemcsak a város polgárainak, hanem minden olvasójának köszönetét megérdemli. A kiadvány sikerét azon mérhetjük le, ha eljut azokhoz, akik nemcsak megkapják/megveszik, hanem használják, olvassák is.

(Csorba Csaba: *Sátoraljaújhely városkönyve. Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, 2012*)

Kisgyörgy Károly

A jövő mérnöke

Emlékképek az ötvenes évekből

Nyolc éven át voltam pataki diák, 1947–55 között. De micsoda nyolc év volt ez! A viharos politikai élet visszatükröződött a gimnázium és benne osztályunk történetében is. A gimnázium első évét még a koalíciós időkben kezdtük el, és az utolsó évet a Rákosi-korszak kemény éveiben fejeztük be. A református gimnáziumban kezdtem, mint első éves gimnazista. Aztán 1948 tavaszán országosan megszüntették a nyolc osztályos gimnáziumot, és az általános iskola létrehozásával egy időben államosították a gimnázium alsó tagozatát is. Így 1948 őszén már az állami általános iskolában folytattuk tanulmányainkat, amelyet 1951-ben fejeztünk be. Ekkor természetesen osztályunk nagyobb része jelentkezett a még egyházi irányítás alatt működő gimnázium első évfolyamára. Az első tanulmányi év befejezése után, 1952 nyarán a gimnázium felső tagozata sem kerülte el az államosítást. Ennek megfelelően 1955-ben az Állami Rákóczi Gimnáziumban érettségiztünk. Nyolc év alatt tehát kétszer egy éven át egyházi, kétszer három éven át állami iskolában tanultunk, anélkül, hogy elhagytuk volna az alma matert vagy esetemben a diákotthont.

Az állami gimnáziumban aztán találkoztunk származásunk szerinti nyilvántartásunkkal is. Az osztálynaplóban nevünk mellé kerültek a következő, megkülönböztető jelzések, szüleink foglalkozására (származásunkra) utalva: M = munkás, P = paraszt, É = értelmiségi, E = egyéb, X =

a négy kategóriába nem sorolható. Az X-jelű tanulók nem kaptak a diákotthonban elhelyezést, a „bűnös” Horthy-rendszer „haszonélvezőinek” bélyegezték őket, illetve szüleiket. (csendőr, katonatiszt, tőkés, kulák stb. gyermeke.)

Abban a szerencsés helyzet voltam, hogy édesapámnak szatócs üzlete és kocsmája volt az 1951-es államosításig. Így aztán az „egyéb” származású jelzöt kaptam, nem rúgtak ki a diákotthonból és volt némi reményem, hogy érettségi után talán felvesznek az egyetemre, amelyben az „X”- származású diákok 1957-ig nem is reménykedhettek. Az érettségi közeledtével, 1955 januárjában kaptunk egy rövid ismertetőt az ország egyetemeiről, főiskoláiról, hogy elősegítsék továbbtanulási döntésünket. Nem voltam rossz a humán tantárgyakból, de úgy éreztem, hogy a reáliák (matematika, fizika, ábrázoló geometria stb.) közelebb állnak hozzám. Szerettem volna műszaki pályára menni, mérnök lenni. A Budapesti Műszaki Egyetemre vagy a miskolci Nehézipari Egyetemre történő felvétel reménytelennek tűnt számomra, a származásom miatt. Megakadt a szemem egy lehetőségen, amely az ismertetőben így szerepelt: Agrártudományi Egyetem Gépészmérnöki Kara. Nos, gondoltam itt nem lesz nagy tülekedés, biztosan felvesznek, ha jelentkezem. Aztán kitöltöttem az űrlapokat, amit a gimnázium továbbított az egyetemre az elmaradhatatlan véleményezéssel.

Az érettségi jól sikerült. Június hó utolsó napjaiban került sor az egyetemi felvételi vizsgára. Nagy örömmel utaztam Budapestre, hiszen addig még soha sem jártam a fővárosban. A délelőtti órákban megoldottuk az írásbeli feladatokat, délután pedig a felvételi bizottság előtt kellett megválaszolni a szóbeli vizsgakérdéseket. Mind az írásbeli, mind a szóbeli vizsgán jól szerepeltem. Meg voltam győződve, hogy nem lesz akadálya a felvételemnek.

Az egyetemről július végén érkezett meg az értesítés, amelyben nem kis meglepetésemre közölték, hogy helyhiány miatt nem nyertem felvételt. Az egész családot leverte a szomorú hír. Édesapám azt javasolta, menjek papnak, jelentkezzem a debreceni teológiára, oda biztosan felvesznek.

Nem éreztem magamban elhivatottságot a lelkészi pálya iránt. Ezért még aznap felültem az esti vonatra, hogy személyesen tudakozódjam az elutasítás valódi okáról. Másnap reggel hat óra után érkeztem meg a Nyugati pályaudvarra, ahol a mosdóban egy kicsit felrészítettem magam, megreggeliztem egy tejboltban és a 49-es villamossal irány Buda, az egyetem akkori Vildányi úti épülete.

Nyolc óra után pár perccel kíváncsian ke-restem az épület folyosóján, az ajtók melletti névtáblákon a dékán nevét, aki aláírta az említett értesítést. Végre megtaláltam. Kopogtam és beléptem a titkárságra. A titkárnő kérdésére közöltem, hogy kit keresek. Nagy szerencsém volt, mert a dékán bent volt a hivatalban. Beléptem az irodájába, bemutatkoztam. Hellyel kínált és érdeklődött jövetelem céljáról. Elmondtam, hogy kitűnő érettségi bizonyítvánnyal, hibátlan felvételi vizsgával nem erre az elutasító értesítésre számítottam.

A dékán szemében megértés és jóindulat tükröződött. Nézze – mondta – a felvételi bizottság hosszasan tárgyalta a maga

ügyét, miután erre a döntésre jutott. Ennek oka pedig az volt, hogy egyházi gimnáziumban érettségizett, édesapja nem tagja a Magyar Dolgozók Pártjának. Hogy akar ön ilyen iskolai háttérrel és családi indíttással a jövő mérnöke lenni?! – Igen, – feleltem – a sárospataki gimnázium 1952-ig valóban egyházi iskola volt, de ekkor államosították. Három évet már az állami gimnáziumban végeztem. – Rendben van, – mondta a dékán – ez elkerülte figyelmünket, elfogadom érvelését, de itt van édesapja párttagságának a hiánya. – Ekkor merész gondolatom támadt, és nyomban közöltem, hogy apukám 1945-től tagja a kommunista pártnak.

A dékán meglepődött. Nyomban bekérte felvételi irataimat, figyelmesen átnézte és megállapította, hogy az erről szóló igazolást anyagom nem tartalmazza. Nem is tartalmazhatta, mivel az állításom nem volt igaz. – Úgy látszik ez a fontos irat elkallódott valahol – mondta. – Ha hazautazik és a községi pártbizottságtól erről egy héten belül hivatalos értesítést kapok, én felveszem magát az egyetemre.

Ezzel váltunk el egymástól. A következő éjjel hazautaztam. A megérkezésem után első dolgom volt, hogy felkerestem az alig pár héttel korábban kinevezett fiatal párttitkárt. Megkértem, hogy aznap este jöjjön be hozzánk. Meglepődött a kérésemen, különösen, amikor hozzátettem, hogy egyelőre ne kérdezzen semmit.

Sötétedés után, kilenc óra körül érkezett meg hozzánk a fiatalember. Hárman voltunk a szobában: a titkár, édesapám és én. A sötétítő függönyöket jól behúztam, majd elővettem a szekrényből a német gyártmányú „Erika” táskairógépet, amelyet apám 1944 őszén pár liter borért kapott cserébe a visszavonuló német csapatoktól. Befűztem a papírt az írógépbe és megkértem a párttitkárt, hogy egyetemi felvételemhez legyen szíves pár soros igazolást írni ar-

ról, hogy apám 1945-től tagja volt az „él-csapatnak”.

Meleg nyári este volt, de a kérésem hallatán a fiatalembert kiverte a veríték. – Nézzé Károly bátyám, – szólt apámhoz – ismerjük egymást, szegről-végről még rokonok is vagyunk, ha csak ezen múlik Karcsi felvétele, megírjuk az igazolást. – Aztán közösen kerestük az írógépen a nagy és a kisbetűket. Neki sem volt nagyobb gyakorlata, mint nekem, de a szöveg lassan elkészült. – Írd alá, pecsételd le és holnap az általam megadott címre légy szíves ajánlva feladni! – mondtam neki.

Minden bizonnyal így is történt, mert két hét múlva megérkezett az egyetem újabb értesítése, miszerint felvételt nyertem, diákotthoni elhelyezéssel együtt. 1955. szeptember 1-jén jelentkeztem beiratkozásra és az első félév megkezdésére. A dékán úr becsülettel állta a szavát.

Így kezdtem tehát felsőfokú tanulmányaimat, de a folytatás is tartogatott izgalmakat. Akiról ugyanis kitudódott, hogy valótlan adatokat szerepeltetett irataiban, azokat azonnal eltanácsolták. Két csoporttársamat is kirúgták az első évben, mert kiderült vagy kinyomozták, hogy nem tüntették fel cséplőgépjelvényeiket vagy valós termőföldjük mennyiségét a jelentkezési lapon. Vártam és izgultam, hogy fény derül-e édesapám kissé eltúlzott harcos múltjára. Szerencsémre azonban erre a következő tanév elejéig, azaz 1956. október 23-ig nem került sor. A forradalom és szabadságharc után pedig már nem volt alapvető szempont a hallgatók származása a felvétel elbírálásánál. Megfelelő eredménnyel az egyéb és az úgynevezett „X” származású fiatalok is bejuthattak az egyetemre, s nem kellett tovább izgulnom, hogy mikor küldenek emiatt haza.

(Szerkesztőségünk a fenti írással köszönti az 1956-os forradalom és szabadságharc 56. évfordulóját.)

Számunk szerzői

Bába Szilvia 1980-ban született Budapesten. Művelődésszervező, a Honvéd Együttes kommunikációs menedzsere, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Bakonyi István 1952-ben született Székesfehérváron. Író, kritikus, irodalomtörténész, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola főiskolai tanára.

Balázs Ildikó PhD 1965-ben született Marosvásárhelyen. Író, újságíró, műfordító, irodalomtörténész, tanár.

Berényi Csaba 1990-ben született Makón. A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Dékány Dávid 1988-ban született Szegeden. Költő.

Éles Csaba 1951-ben született Debrecenben. Művészettörténész, kritikus, esztéta, a filozófiatudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának habilitált tszv. egyetemi docense.

Fazekas Balogh István 1952-ben született Egerben. Festő- és grafikusművész, művészet-történész, tanár, a Miskolci Egyetem Comenius Főiskolai Karának ny. főiskolai docense.

Jenei Gyula 1962-ben született Abádszalókon. Költő, újságíró, tanár, az *ESŐ Irodalmi Lap* főszerkesztője.

Kántor Zsolt 1958-ban született Debrecenben. Költő.

Kisgyörgy Károly 1937-ben született Matolcson. Okleveles gépészmérnök.

Kőhádi Zsolt 1942-ben született Budapesten. Filmtörténész, kritikus, a Magyar Nemzeti Filmarchívum ny. munkatársa.

Labancz Eszter Szidónia 1983-ban született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának végzős PhD-hallgatója.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia PhD, 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. A Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetének egyetemi docense.

Szőcs Petra 1981-ben született Kolozsváron. Költő.

Tőzsér Zoltán 1984-ben született Debrecenben. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának végzős PhD-hallgatója.

Urbán Ákos 1988-ban született Gyulán. Prózaíró, a LÉK irodalmi kör tagja.

Vass Tibor 1968-ban született Miskolcon. Költő, képzőművész, a *Spanyolnátha* főszerkesztője, a *Parnasszus* szerkesztője.